

АНАТОЛЬ КАМІНСЬКИЙ

ДИНАМІКА
ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

СУЧАСНІСТЬ - 1973

Важніші похибки в тексті

Стор.рядок	надруковане	має бути
13 11 згори	Ц	Ця
18 10 долини	характеру.	характеру і інтелекту.
25 9 згори	напрямок	напрямок
38 7 долини	папус	пасус
44 останній рядок	і не дикий	і не дикий ірраціоналізм. Це — визрілий політично патріотизм.
46 останній рядок	ірраціоналізм і т.д.	ВИКРЕСЛИТИ
64 7 долини	чо	чи
83 3 згори	сьогонішня	сьогоднішня
119 12 долини	Gewaltfrier	Gewaltfreier
149 15 долини	інший	інші
173 останній рядок	аси	часи
197 15 згори	часто	чисто
207 5 долини	преперував	препарував

СУСПІЛЬНО—ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

Ч. 12 (31)

Druck: Gebrueder Westenhuber

Muenchen 12, Heimeranplatz 4.

АНАТОЛЬ КАМІНСЬКИЙ

ДИНАМІКА
ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

diasporiana.org.ua

СУЧАСНІСТЬ — 1973

ANATOL KAMINSKY

**DYNAMICS OF LIBERATION
STRUGGLE**

Suchasnist — 1973

ПЕРЕДМОВА

"Динаміка визвольної боротьби" - третя з черги праця автора, в якій він займається питанням змісту, стратегії і тактики українського визвольного процесу під сучасну пору. Автор розглядає поодинокі фактори визвольної політики, зокрема кінцевість національної свідомості і власної філософії національного буття, ролі різних еволюційних і революційних форм боротьби, можливості підпільних організованих форм в умовах російського тоталітаризму і т. п. Окремий розділ автор присвячує російському питанню, вимагаючи перестановки українського політичного думання із оборонного на більш наступально-активне у відношенні до росіян, із таким цілеспрямованням, щоб теж впливати на росіян по лінії знайдення серед них прихильних нам елементів. Йдеться про розбиття одноцілого російського фронту, на що автор кладе особливу вагу, будучи одночасно свідомий усіх труднощостей у тому відношенні.

Розвиток українського політикуму в сучасному і майбутньому автор вбачає в площині ідейно-програмової і методологічної зрізничкованості і багатогранності, в основу яких буде покладений демократизм, як заперечення дотеперішнього тоталітаризму. В питанні визвольної стратегії автор висловлюється за поєднання і синтезом революційних і еволюційних методів на кожному етапі боротьби.

Окремий розділ є присвячений різним школам марксистського думання і його зрізничкуванню під сучасну пору, як тло до "соціалістичної дійсності", яку кожна із цих шкіл формує відповідно до своїх національних і групових інтересів.

Останній розділ трактує справу майбутнього українського демократичного політикуму із з'ясуванням відношення між проводом і суспільством та між його політичними і соціально-економічними компонентами.

В-во "Сучасність"

ПСИХОЛОГІЧНА І ПОЛІТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ, ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕВОЛЮЦІЇ

Зміна режиму, переворот, *coup d'état*, палатна революція - це ще не визвольна революція, хоч і кожне з тих явищ може бути формальним її започаткуванням, виявом чи й навіть її завершенням. Взагалі зміна певного стану, звичайно насильними чи й комбінованими насильно - еволюційними засобами, ще не означає, що в даному випадку маємо до діла з визвольною, національною революцією в сучасному розумінні цього слова. Поняття революції і зокрема визвольної революції є куди складнішим соціологічним процесом і кваліфікується певними засадничими рисами, незалежними від самого факту зміни, зокрема ж зміни з допомогою насильних засобів.

Пишучи про революцію в широкому розумінні цього слова, Ганнаг Арендт твердить, що "насилля не встані визначити поняття революції, так само, як і зміна", що "тільки там можна говорити про революцію, де зміна відбувається, як започаткування цілком нового, де насилля застосовується для створення цілком нової форми правління, для встановлення нового політичного організму і де визволення з-під гнету спрямоване шонайменше на

встановлення свободи"^{1/}. Авторка підкреслює два основні елементи революції: новість, чи краще початок нового, і свободу, покликаючися на відомий вислів Кондорсе з 1793 року, що "слово 'революційний' можна прикладати тільки до таких революцій, яких метою є свобода"^{2/}. Справжньою революцією для Г. Арендт була американська визвольна революція, що її вона називає "тріумфально успішною" у протизвагу до французької революції, "яка закінчилася горем"^{3/}.

Для нас таке поняття революції найбільш сприйнятливим і влучним, хоч воно суб'єктивним й ідеологічно виразно зорієнтованим. Немає ж бо сумніву, що не можна відмовити права на назву революції цілому ряду революційних процесів, яких мета не була тотожна з новістю і свободою у розумінні Г. Арендт і які не відповідають усім вимогам такої дефініції. Авторка, як відомо, писала не тільки про революцію, як таку, але про визвольну демократичну революцію Америки в сенсі західної ліберальної демократії. Але, тим не менше, ті елементи, що їх Г. Арендт підкреслила як центральні, є дуже актуальні у визначенні суті майбутньої української революції, яка, напевно, включатиме започаткування політичного нового і свободу. Мабуть не випадково ще в минулому сторіччі писав Т. Шевченко про те, що Вашингтона діждемося й ми колись

Очевидно, у випадку американської революції "започаткування нового" виявилось не тільки у поставанні нового республіканського режиму, копіюваного в основі на принципах Монтескіє про розподіл влади, але у виникненні цілком окремої нації, з окремою філософією буття, після того, як був переможений окупант-завойовник.

Лев Ребет з'ясував такими словами цей процес: "Американська нація оформилась політично-державним актом, проголошенням самостійності тринадцяти колишніх англійських колоній (1776). До цього часу американці належали і політично, і

культурно до англійської нації. Після політичного відокремлення від Англії культура залишилась далі та сама. Змінився тільки політичний статус Америки. Інші політичні ідеали, свобода, рівність, народоправство і т. п. стали осередком кристалізації американського національного почуття. Тому й американське поняття нації витворилося односторонньо на політичному ґрунті без глибокого зв'язку з окремою культурою, без повного опертя на народність. 4/

Для нас питання формування нації в такому чи іншому розумінні відпадає, бо українська нація існує, як оформлений суспільний організм з виразною національною ідентичністю, тобто з усіма об'єктивними і суб'єктивними прикметами нації. Українська національна особовість відповідає всім основним кваліфікаціям і критеріям різних дефініцій націй, включно навіть із вимогою формальної державности. І це незалежно від того, що по нинішній день історичні вороги України намагаються зусильно і безперервно цю українську ідентичність ослабити, затерти, вихати у ширші асиміляційні імперські формули і звести її в найкращому випадку до аморфної етнічно-культурницької маси.

Останнім хронологічно із таких намагань є концепція "єдиного радянського народу", який мав би складатися з окремих радянських націй. В 50-ті річч'я створення СРСР її проголошено як офіційний курс національної політики Москви. В стосовних постановках ("тезах") ЦК КПРС з 1972 р. говориться виразно про дальше "поступове зближення націй і народностей СРСР", "зміцнення дружби народів", "найтіснішу єдність, всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей Радянської країни...", що на ділі заповідає національно-політичний і культурний геноцид для неросійських народів. Базою такого "єдиного радянського народу" мало б бути не тільки спільне історичне минуле всіх радянських народів, яке на практиці визначає "історичне минуле" самих росіян і всіх варіантів "дружби" не-російських народів, але передусім соціалістична ідеологія, яка є

головним і вирішальним чинником у цементуванні такого "єдинотвору". Ще перед проголошенням постанов ЦК КПРС до 50-ти річчя створення СРСР, чи не найкраще схопив суть його якийсь І. Помелов у програмній статті в газеті "Правда"⁵/Деякі із його стверджень заслуговують на те, щоб їх зацитувати. Так, наприклад, Помелов пише, що "радянський патріотизм не відкидає, а навпаки, включає повагу до здійснених у минулому народних подвигів в обороні Батьківщини від іноземних загарбників, до боротьби проти самодержав'я, кріпосництва і капіталізму, а також до прогресивної демократичної культури і мистецтва... Але радянський патріотизм принципово не обмежується тільки визначенням такої прив'язаності до рідної місцевості... Патріотичний обов'язок закликає турбуватися гаряче про благо цілої соціалістичної батьківщини. Об'єктивний процес зближення соціалістичних націй вимагає всесторонньої підтримки для збагачення радянського патріотизму, який висловлює загальну відданість усіх народів СРСР їхній соціалістичній Батьківщині... Могутня співдружба народів СРСР базується на *одності* соціалістичного укладу їхнього життя" (підкр. наше - А.К.). Заключний висновок І. Помелова: "Кожна радянська республіка - це органічна частина Союзу РСР; її економіка - невідривна частина єдиного загально-державного організму..., кожна з національних культур - частина загальної духової скарбниці усіх радянських народів."

Практичний шлях до цього веде, як вже згадано вище, через "всестороннє зближення націй", їх "найтіснішу єдність", і т. п. Все це - нічого нового, так само, як не є новою ціла концепція єдиного "соціалістичного радянського народу", утотожнювана тут виразно з російським шовіністичним імперіялізмом. Новою є тільки спроба певної псевдонаукової дефініції такого "новотвору" чи пак "єдинотвору", яка формально нав'язує до концепції марксівської надбудови спільної соціо-економічної бази, а наділі до старої, але поставленої догори ногами дефініції Г. Єлінека про

"безнаціональні держави" і конкретно до перекрученого поняття "спільки" (Gesellschaft) Ф. Тенієса, який усі суспільні творива ділив на базовані на почуванні спільноти (Gemeinschaft) і базовані радше на розумі - спільки. А практично - це своєрідна і чудернацька паралеля до середньовічної засади "чис правління, того й релігія" - "cuius regio, eius religio", з тим що релігію репрезентує тут "соціалістична" ідеологія, проголошувана "екс катедра" з Москви.

Тенієс твердив, що модерна нація - це спільнота, основана на почуванні, рівнозначним відповідником якої буває держава. Тому нація нормально змагає до створення своєї держави. "У своїй істоті вона характеризується до певної міри волевими прямунаннями, ядро яких полягає в тім, що відповідні почування поширюються по змозі серед якнайбільшого загалу людей".^{6/}

Якщо ідеться про співвідношення між народом і нацією, зокрема у їхньому взаємному формувально-історичному аспекті, то Тенієс виразно стверджував, що "нарід - це первісне живло суспільного життя; нація ж - це ярко новітнє поняття. Нарід - це груба, природна біологічна дійсність, нація ж скорше ідея, соціологічний ідеал. Поняття народу є зв'язане зі широкими масами низів; натомість нація є ідеєю горішніх керуючих верств, від яких вона шойно зацеплюється народові. Сучасний патріотизм має зв'язок не з народом, але з нацією."^{7/}

Відомий український географ і націолог Степан Рудницький писав, що "національне почуття суспільности все було, є і буде на всю будуччину найважлишою підвалиною державности. Що ж до "безнаціональних" держав, тобто на ділі багатонаціональних, чи, як їх Рудницький називав, "інтернаціональних мозаїкових держав", то, за його ж твердженням, "вони існують тепер і може все будуть існувати, можуть бути великі, вони можуть виглядати могутні і цвітучі, вони можуть навіть вирости на всесвітні потуги (держави асирійців, персів, македонців, римлян, арабів, монголів і т. д.), але всі вони є завсіди продуктами забору й насилля одних

народів над другими... Завсіди мусить бути в такій державі один пануючий нарід. Від більших чи менших успіхів цього народу в асиміляційній, винародовлюючій роботі супроти поневолених народів залежить тривкість і сила стосовної мозаїкової держави... Новіша історія вчить непереможними дійсностями, що держави національно мішані не можуть існувати, одинокий позірний виімок творять ніби дрібні держави, як Швайцарія чи Бельгія... Всі більші мозаїкові держави мають натомість виразний наклін до слабости і занепаду."^{8/}

Лев Ребет стверджує, що "підбите, безправне населення не вважає таку державу своєю, воно чинить цій державі опір бодай пасивний. В багатонаціональній імперії підметом є тільки панівний елемент, який після процесу асиміляції, перетворюється в панівну класу. Неспільнотна держава має тому як правило характер деспотії, в якій вирішальну роллю відіграє класа вельмож."^{9/}

Історія доводить, що цієї органічної слабости багатонаціональної держави не можна заступити жодними навіть найбільш універсальними ідеологіями. Такою ідеологією була, наприклад, християнська релігія в середньовіччі, що про неї ми писали вище. Не зважаючи на весь її величезний моральний і політичний потенціал, вона не всилі була стати циментом і базою державних організмів і при першому вияві націоналізму мусіла здати свої позиції супроти національної держави. Немає жодного сумніву, що ідеологія християнської Церкви була куди сильнішою у своїй ідейній і моральній всеобіймаючості у відношенні до тодішнього світу як сучасна комуністична ідеологія супроти теперішнього модерного світу з його нуклеарно-комп'ютерською технологією і еманципованістю мас.

Для нікого не є таємницею, що російська чи пак радянська "соціалістична" ідеологія вже давно виявлена з усякого справжнього ідейно-етичного і науково-програмового змісту в наслідок глибокої і загальної бюрократичної дегенерації цілої

системи, яка почалася ще за Сталіна і продовжується тепер за Брежнєва. Навіть для таких переконаних ідейно комуністів, як проф. Е. С. Варга чи Роже Гароді, "у радянській ідеологічній системі марксизм перестав бути науковою методою і став абстракцією і догмою, які мають виправдовувати всі потягнення режиму" ¹⁰

Про дегенерацію комуністичного руху в СРСР, яка призвела до виникнення етатизму олігархічного типу з новою соціально-економічною, класовою системою, висловлюється подібно югославський комуніст і вчений проф. Светозар Стоянович. Він стверджує, що "в олігархічному етатизмі монополія панівної класи на господарське, політичне, культурне і духове життя є безпосереднім і всеохоплюючим... Розвиток цієї особливої форми етатизму був зумовлений цілим рядом факторів: феодально-капіталістичною системою, недорозвиненістю робітничої класи, капіталістичним оточенням, відсутністю елементарної демократичної традиції, загальним низьким культурним рівнем і т. д... Суттю цієї етатистичної класи є те, що вона виводить свою економічну владу з політичної, в той час, як у випадку з буржуазією, воно було навпаки..." З'ясувавши так суть радянського етатизму, Стоянович стверджує: "Самозрозуміло, що вирвати владу цій етатичній класі (партійних бюрократів - чиновників, - прим. А.К.) є неможливо без класової боротьби пролетаріату. Олігархічний етатизм перевів насильну індустріалізацію і переводить її далі; але саме таким чином він створив свого власного "гробоконателя" - індустріальний пролетаріат..."^{11/}

В більш лагідному і позитивному формулюванні повторив, зрештою, те саме Роже Гароді, пишучи, що "важливо ствердити народження всередині марксизму теж і на теоретичному рівні нової діалектики, в якій суперечності можуть розвиватися на базі самого соціалізму..." Звідси, до речі, його вимога визнати плюралістичність комуністичних систем і відізолювати радянську систему, як одну із її дегенерованих форм.

Керівні інтелектуальні і технократичні кола в самому СРСР все частіше говорять сьогодні про неспівмірність і невідповідність сучасної радянської ідеології у відношенні до вимог теперішнього ускладненого життя і трактують її як перешкоду для дальшого духового, наукового, суспільного й економічного розвитку. А. Сахаров, батько радянської гідроенергетичної бомби, перестерігав виразно, що якщо буде продовжуватися сьогоднішній "ідеологічний" курс в СРСР, то занепад радянської економіки й науки неминучий. У листі до Брежнєва, Косигіна і Підгорного на початку 1970 р. д-р Сахаров писав, що "перешкоди для розвитку нашої економіки треба шукати поза нею - в політичній і суспільній ділянках, і всі засоби, які не зможуть саме їх елімінувати, залишаться неминуче без наслідку. "Вихід із цієї кризової ситуації Сахаров добачує в демократизації, яка, на його думку, одинока. разом із "загальною поінформованістю може повернути нашому ідеологічному життю його динамізм і творчість і зліквідувати бюрократичний, догматичний і гіпокризійний стиль, до якого прив'язують сьогодні стільки ваги".

Ці думки Сахарова покриваються майже повністю з комуністичними ревізіоністичними голосами на Заході, головню із кіл італійської і французької компартій. Найяскравіше висловлює їх однак вищезгаданий Гароді, який, аналізуючи сучасний радянський режим, стверджує виразно, що "ця бюрократична, централізована й авторитарна концепція (правління) була і є головною перешкодою для реалізації економічної реформи, політичної демократизації і визволення культури."^{12/} У радянській викривленій формі російського комунізму Гароді вбачає загрозу для всього комуністичного руху, чи - як він його визначає - "соціалізму". Причина цього в тому, що радянська система не дає можливості "достосувати суспільні відносини у їхній сукупності до вимог велечезних наукових і технологічних перемін", які сьогодні відбуваються. "Сучасні радянські керівники - каже Гароді - є прямою перешкодою для проведення цих засадничих змін не

тільки в СРСР, але і поза ним, вони є перешкодою в кожній спробі в тому напрямку, зокрема в інших соціалістичних країнах, які шукають таких моделей соціалізму, які відповідали б їхній суспільній структурі і національній історії.”^{13/} Отже, російський комунізм не то що не може бути основою якогось нового ”радянського народу”, але й неспроможний він навіть стати базою для ”соціалістичної співдружби народів”.

Так само, як Сахаров, Гароді основує свої твердження на новому укладі соціально-економічних відносин, отієї сучасної ”марксистської бази”, суттю якої є саме ”теперішня наукова і технологічна революція”. ”Ця революція - твердить Гароді - виявляється у все більшій ролі науки у продукції й у зменшенні часової відстані між науковими винаходами і їхнім практичним застосуванням...”^{14/} В суспільних імплікаціях цього ”нового зміненого укладу відносин між наукою і технологією” саме й заключається її сучасна соціальна надбудова, яка є цілком інша, ніж вона була в ХІХ ст. і в першій половині ХХ ст. ”Коли до половини ХХ ст. вимоги технології і продукції були в основному головними мотивуючими факторами в науковому процесі, - стверджує Гароді, - то сьогодні науковий прогрес є мотивуючим фактором у розвитку продукції. Науковий прогрес її попереджує і веде її, замість слідувати за нею. Так наприклад, теорії Айнштейна попередили застосування нуклеарної енергії й увесь розвиток атомової технології; кібернетика з’явилася на світ, ще заки почали вживатися компютери...”^{15/}

”В той час, - пише далі Гароді, - коли індустріальна революція, чи просто індустріялізація вела до поділу і все детальнішої аналізи праці, нова наукова і технологічна революція завершила це спрямування індустріальної революції, скеровуючи її не тільки до аналізу, але й одночасної синтези”. З цього виводиться також дуже важливий ”зворотний уклад” у відносинах між підметом і предметом індустріялізації. І так, ”коли індустріальна продукція за своєю природою виявила досі тенденцію нехтувати підметністю

робітника, при чому ця людина-робітник, обмежений тільки до служіння, як частина машини, ставав предметом, підлеглим машині, як підметові (бо й зрештою він сам був тільки додатком до машини), то сьогодні - компюторизація продукції і її адміністрування змагає до того, щоб поставити людину поза безпосереднім виробництвом: над машиною - для аналізу і програмування, під машиною для вирішування і орієнтування, і на рівні з машиною - для її контролювання..."^{16/}

Звідси, у свою чергу, виникають нові поважні наслідки, а саме формування нового типу економічного росту. І так, "коли досі економічний ріст залежав в основному від акумуляції капіталу і збільшення числа активно zatrudжених", то "від тепер він буде все більше залежати від самих наукових дослідів, від швидкого поширення компюторизованих повністю систем і від людської якості робітників (підкр. наше - А.К.), які видумують, контролюють і плянують продукцію та її адміністрування."^{17/} Тому теж "нова наукова і технологічна революція вимагає нових форм керівництва", при яких "підметність робітника стає суттєвим фактором у розвитку продукції" і взагалі ставить на перше місце високоякісний, всесторонньо розвинутий людський потенціал.

В заключних своїх міркуваннях Гароді стверджує, що в сучасному керівництві СРСР немає й найменшого розуміння всіх цих складних питань, які "вимагають найбільш радикальної революції в історії людства", революції, яка мусить заключатися передусім у якнайширшій політичній демократизації системи, як першої передумови відповіді вимогам нового соціально-економічного укладу сил і відносин.

Неспроможність російського комунізму зрозуміти проблеми й вимоги нового часу зумовлена його політичною слабкістю, виявленістю, провінційністю. Цей комунізм не в стані бути сьогодні універсальною ідеологією для самих комуністів, для яких ідея нації і її безпосередні інтереси вже давно взяли верх над т. зв.

інтернаціоналізмом. Зрештою, приклад комуністам різних країн подала сама Москва, яка у створеному нею СРСР поставила комунізм виключно на службу національним, імперським інтересам Росії. На тлі сучасного масового розвитку національної свідомості усіх народів, включно з недорозвиненими народами Азії й Африки, їхньої еманципації аспірацій на власне державне життя, роля комунізму, як універсальної ідеї, видатно зменшилося.

Факт, що комуністична ідеологія у російському викладі перевелася на практиці у догматизовану, спрощену і чисто утилітарну національно-російську імперіялістичну концепцію, позбавляє її всяких кваліфікацій справжньої універсальної ідеології. Це не випадок, що з одного боку, російський комунізм став синонімом найбільш жорстокого і реакційного поневолення власного й інших народів, і, з другого, привів до конфліктів, розходжень і поляризації в самому комуністичному світі. Саме ця поляризація в комуністичному бльоці і переріст націоналізму понад "російський інтернаціоналізм" в "народно-демократичних" країнах, є виразним доказом того, що "соціалістична" ідеологія Москви в жодному випадку не може сповняти ролі "народотворчої основи". Самі російські комуністи вже давно зрезигнували з усякого справжнього інтернаціоналізму і змінили його ординарним російським шовінізмом. Тому штучна концепція "єдиного радянського народу" надто слабка не тільки у своїй теоретичній, але передусім у практичній площині, не зважаючи й на те, що Москва намагається форсувати її й далі з допомогою терору і репресій.

Не багато, зрештою, й лишилось цієї ідеології і то вже віддавна. Адам Улам писав, що "в 1927 році, на XV -ому з'їзді партії. Сталін запевнив всіх слухачів, що якщо б сьогодні жив Енгельс, він з всією силою своїх грудей закричав би: "До чорта з старими формулами, хай живе переможна Російська Революція". В цей спосіб викинено в Росії остаточно марксизм на смітник. Від цього часу уживалося його тільки як офіційної теології, яка нагадувала певні культу

примітивних племен: пошану, що їй віддавалося постійно символам і предметам, при рівночаснім вимазуванні з свідомости первісної ролі й істоти богів...”

Практичні ж результати цієї “ідеологічної основи” схопив ядроно В. Сінявський - Терц у своєму “Що це є соцреалізм?”, пишучи: “Щоб назавжди зникли тюрми, ми набудували ще більше нових тюрем. Щоб впали границі між державами, ми огородили себе китайським муром. Щоб в майбутньому праця стала відпочинком і присмністю, впровадили ми каторжні роботи. Щоб не пролягала більше ні одна краплина крови, ми вбивали, вбивали, вбивали. В ім'я Мети треба було посвячувати все що ми самі посідали і стосувати засоби, з яких користали наші вороги: славити великодержавну Русь, писати неправду в “Правді”, саджати царя на опустілий трон, впроваджувати офіцерські погони і тортури... Часом видавалось, що для повного тріумфу комунізму бракує ще тільки останньої жертви: виріктися комунізму...”

Доречі, як вже вище сказав був Улам, практично це вже зроблено, але не для тріумфу комунізму, а для тріумфу традиційного російського автократичного імперіалізму.

Було б також наївно і фалшиво ідентифікувати та взагалі пов'язувати автоматично саму “базу” соціалістичної ідеології - її соціалістичну економіку - з формуванням національного укладу в будь-якій формі, чи то злиття націй, чи їх “зближення” і т. п. Це нонсенс у випадку всіх економічних структур, капіталістичних, соціалістичних, мішаних і “чистих”, однорідних і зрізничкованих. “Американізація” японської економіки в сенсі застосування структуральних організаційно-менеджерських форм та технологічних прийомів американського капіталізму аж ніяк не перешкодила розвитку сучасної специфічної японської національної ідентичности. Так само напр. у випадку Швеції, яка прийняла синтетичні форми господарювання модерного капіталізму і соціалізму, прийшло не лише до досягнення

"американського" стандарту життя і найбільш поступового соціального забезпечення, але й скріпленого розвитку власної шведської національної питоменности.

Соціалістична економіка радянського блоку не позбавила національної ідентичности ні поляків, ні румунів, ні чехів, ні болгарів, але що більше всилу національних особливостей цих народів, привела до певної зрізничкованости "клясичної" економічної бази соціалістичної ідеології і то в умовах якнайсуворішого, тоталітарного конформізму і уніформізму. Так напр. польська соціалістична економіка мусіла допустити певну приватно-власницьку форму у сільському господарстві, яка доречі, і зберегла польську економіку від краху не лише в сільському, але й цілому народньому господарстві.*

І тому всі ці "ідеологічні надбудови", як і їхні "соціалістичні економічні бази", не всилі теж ані заперечити, ні знівечити нашої національної ідентичности, тому також головною проблемою української революції й залишається саме усунення ворожої окупації та побудова нового суспільно-політичного ладу, базованого на началах ствердження нашої національної ідентичности, тобто тривале відродження і переродження нашого народу. Таке утвердження національної самобутности і скріплення національного потенціалу зумовляє - на сучасному етапі боротьби - дальший процес психологічної і політичної еволюції української нації.

Дієдатна нація - це ніщо інше, як свідомість і воля, згідно з дефініцією Г. Кона, що "нація - це в першу чергу і в основному - стан розуму і акт свідомости", чи з визначенням Арнольда Дж.

* А взагалі, якщо б іти послідовно по лінії такої "соціо-економічної логіки", чи пак "націології", то виходило б, що напр. всі індустріялізовані країни мали б бути автоматично перетворюватись на якісь "бритійські народи", поскільки індустріялізація була переведена всамперед у Англію...

Тойнбі, що "національність так само, як і всі інші великі сили людського життя, не є нічим матеріальним, ні механічним, але суб'єктивним, психічним почуванням у живому народі". Визначальними для поняття нації були й залишаються - свідомість етнічно-культурної, історичної, економічної, національної спільноти, свідомість спільних національних інтересів і воля ці інтереси обстоювати, здійснювати і боронити. Все це явища психологічного порядку в першу чергу, бо лежать вони у площині волі і ментальності і визначають стан розвитку даного суспільного організму.

Саме ця д а л ь ш а психологічна і політична еволюція є центральним питанням теперішньої визвольної боротьби, бо українська революція в майбутньому буде в першій мірі вислідною психологічної зрілості українства, результатом відповідного рівня національної свідомості і власнопідметної політичної культури. Коротко кажучи, їх осягнення - це передумова самої революції, її розгорнення, оформлення і завершення. І саме на деякі слабості й недоліки нашої національно-політичної психології та на їх виправлення й усунення мусимо сьогодні звертати всю нашу увагу й зусилля.

Подібно, як в одиниці, психологічна дозрілість нації відбувається у двох головних площинах: характеру.

Довголітнє поневолення України, зокрема в нових часах період сталінського терору, понівечили дошкульно й важко український характер і український інтелект. Українську людину нищили не тільки фізично. Ішли й ідуть безупинні намагання знищити її духовість, особисту гідність, її ментальність та індивідуальність. Довгими віками защеплювала Москва українцям комплекси меншвартости, безбачченківства, безпідметности і незавершености. Нищили не тільки фізично, але й духово українську інтелектуальну верству. Припиняли розвиток власного національного думання, власної, самобутної політичної культури.

Український інтелект або ліквідували, або держали на рівні провінційного служіння чужому центруві. Український політикум знищували ще в зародку й українство зводили в найкращому випадку до аполітичного культурно-етнічного провансальства, протеж найчастіше до політичного холоуїства.

Ми далекі від того, щоб трактувати холоуїство, як щось спеціально притаманне українцям. Холоуїство виводиться не лише серед нашого народу, воно було і є суспільною язвою всіх народів, у більшій чи меншій мірі, в такому чи іншому періоді історії. З'являється воно зокрема часто в менших народів, які мали звичайно сильніших за себе сусідів. Як це не прикро, тим не менше однак треба ствердити, що засяг холоуїства серед нашого народу - на протязі останніх сторіч - був непропорційно великий, особливо ж, коли зважити, що ми не належимо до малих чи менших народів.

У трьох історично вирішальних, кризових ситуаціях, а саме за часів гетьманщини після Б. Хмельницького, в період І. Мазени і в роках 1918-1920 і зокрема в 1930-их роках політичне холоуїство серед провідних кіл українського народу досягало таких розмірів, які були просто не до подумання в інших "нормальних" народів. Участь холоуїського елементу по протилежному боці барикади, у ворожих рядах, була такою численною, що якщо не перерішувала, то принаймні великою мірою улегшувала перемогу ворога над українським народом.

Взагалі, якщо проаналізувати хочби участь великої частини козацької старшини, пізнішого дворянства у поярмленні власної країни і ролю українського елементу в будівництві російської імперії, і далі участь наших земляків у російському протикарському резистансі і вкінці активність усіх теперішніх числених "самоотверженних" служителів радянської імперії, то нищівний характер цієї політичної язви на нашому національному організмі виявиться в усьому своєму страхітливому засягу.

В такій невідрадній ситуації треба говорити про жалюгідний стан нашої національної психології, чи радше патології. І саме

тому йдеться сьогодні передусім про психологічну еволюцію нашого народу, який протягом довгих сторіч був об'єктом проводжуваних окупантами безоглядних експериментів, що їх метою було розм'якшити український хребет і послабити український мозок. Безперервні намагання в цьому напрямку і привели до розхитання українського національного стрижня, до розкладу національної волі до боротьби за свою ідентичність.

Юліян Охримович, історик української політичної думки, писав про це явище так:

"В рядах загально-російського народництва було чимало українців по походженню, що більше, серед прихильників терору й політичної боротьби вони творили рішучу більшість. І не дивлячися на те, в ідеях південних революціонерів не знаходимо ніяких українських національно-політичних думок... Такі глибокі й широко освічені провідники революційного народництва, як ось: Стефанович, Дебогорій-Мокрієвич, Лизогуб, Кибальчич, Желябов та інші, що були по походженню українцями, не пробували навіть заложити окремої української соціалістичної групи, лиш вступили в ряди загально-російського руху і свідомо або несвідомо були помічниками обмоскалювання рідного народу."¹⁴/

Мимоволі пригадуються тут слова гетьмана Петра Дорошенка, що "наш нарід подібний до тростини, під більшою силою подається без ніякого опору".

Виправдання на холуйство, що є найгіршим видом вслужництва ворогові, не може бути, не зважаючи на всю його не раз "об'єктивну раціоналізацію", такі чи інші огляди і навіть на людське вирозуміння. Холуйство - це ніщо інше, як певна форма національної зради і як цього роду суспільне явище воно мусить бути ставлене на "своє місце" поза межами особистої і національної етики і навіть усякого права - природнього, позитивного, публічно-конституційного і навіть міжнародного.

Так зване ідеологічне виправдання холуйства, як наприклад, у випадку участі українців в російському політикумі з мотивів ідейного комуністичного переконання теж на ділі не багато важить, бо тільки доказує слабкість власного українського інтелекту на даному історичному етапі та політичну наївність наших комуністичних кіл. Факт, що в минулому так багато українських комуністів сліпо і наївно орієнтувалися на Москву і довіряли своїм російським колегам - ані не приносить їм чести, ані не є якимось активом на нашому національному конті. Але, коли в даному випадку ідеологічне захоплення й віра в універсалістичну доктрину комунізму можуть служити бодай частинним виправданням, то вже ніяк не можна виправдати такого поширеного сьогодні серед партійних, а то й культурницьких кіл в УРСР, ніким і нічим вимаганого холуйства у відношенні до всього російського, до всього, що "зроблене у Москві" чи наказане звідти ж.

І ще одне: справа не в тому, що так багато українців у свій час щиро захопилися комунізмом, як універсалістичною ідеологією, яка мала встановити "рай" на землі. Відданість усякій гуманній, поступовій універсалістичній ідеї (теж і тоді, коли вона виявиться пізніше фальшивою) і готовість за неї боротися може бути виявом більшої чи меншої шляхетності індивідуума. Справа однак в тому, що в нашому випадку часто бувало так, що захоплення універсалістичною ідеєю було однозначним із запереченням власного особистого і національного "я". В той час, як росіяни, китайці, німці, англійці чи французи, ставши комуністами, не зрікаються ні не легковажать своїй національності, чомусь тільки українець, прийнявши комуністичну ідею чи партквиток, позбувався звичайно своєї українськості і в дальшому, в силу об'єктивної дійсності, ставав політично росіянином чи "радянським громадянином".

Яка різниця, наприклад, між кирилометодіївцями ХІХ сторіччя, як речниками певної універсалістично-регіональної ідеології слов'янофільства і нашими комуністами ХХ сторіччя?!

Для перших, не зважаючи на всю їхню "слов'янськість", політичним орієнтиром залишався Київ, для других, українських комуністів, від самого початку була завжди таким орієнтиром Москва. До речі, не беручи до уваги чисто політичного чинника, маємо тут до діла, як і в багатьох інших випадках - по лінії культури, літератури, економіки - із своєрідним психологічним росіяньством, яке свідомо і підсвідомо наперствувалося на українській психіці й у висліді схиляло багатьох із наших земляків в бік московської Півночі.

Абстрагуючи від деяких теорій, концепцій і поглядів Дмитра Донцова, треба признати йому величезну заслугу в тому, що саме він яскравіше і повніше, ніж будь-хто до цього часу, схопив суть українського вислужництва й холуйства і вказав на його небезпеки. І це незалежно від того, що у своєму нахилі до екстрем він переоцінив саму російську ментальність і, з одного боку, надав їй якихось надлюдських містичних прикмет, в тому й могутностей, а, з другою, звів її до брутального примітивізму. В суті речі виглядає, що заабсорбованість Донцова російською загрозою зумовлена якимось майже ірраціональним страхом, який він хоче компенсувати вказуванням на диявольську природу російського політикуму і водночас із штучним намаганням звести увесь російський світ до ординарного варварства. Протеж, залишаючи ці моменти на боці, не можна не визнати правильності і чіткості його поглядів на саму проблему холуйства.

Проблема холуйства у відношенні до Росії заключається не тільки в його поширенні й розмірах, але в тому глибокому психологічному і ментальному утвердженні, яке виглядає на своєрідну політичну шизофренію, що охоплювала цілі окремі кола нашої суспільности на протязі історії. З цієї національно-політичної шизофренії виростав постійно двоподіл лояльностей, при якому за українством залишається тільки кровно-особиста, ніби племінна прив'язаність до фольклорної культури, вишивок,

боршу і галушок, а політична лояльність належить такому чи іншому російському імперіальному центрові.

В розвитку української суспільної думки таке явище повторяється постійно. Ю. Охримович, писав у своїй цитованій вище праці таке про стан нашого політикуму 1860-1880 років: "Головними складниками національної ідеології української інтелігенції були ті самі елементи, що й у перших наших письменників, цебто любов до української історії, минувшини, головно до козаччини (козакофільство), любов до народної мови, звичаїв та обичаїв українського селянства (етнографізм)... Практична програма більшости цілої інтелігенції обмежувалася здебільша такими невинними і почасти комічними домаганнями, як їдження українських страв, ношення селянського або козацького убрання, співання українських пісень та вживання в родинному гурті в ряди-годи рідної мови..."^{18a/}

Чи ж сьогодні у багатьох відношеннях не маємо до діла з тим самим явищем? Чи в столиці - серці України та в інших містах вживання рідної мови не звузилося до "родинних гуртів" в дослівному сенсі цього слова, і також в дещо поширеному, якщо взяти "плекання" рідної мови й "любов" до неї в деяких літературних гуртах, на філологічних факультетах деяких університетів і ще в двох-трьох "культурно-мовних" інститутах?

Політичні прямуння, світогляд й ідеологію українства кінця XIX і початку XX сторіч Ю. Охримович характеризував такими словами: "Драгоманів каже, що між українськими народниками були й такі, що мріяли про щось в роді української республіки з козацтвом, Січчю і гетьманами, але такі були досить рідкими та й поза обсяг фантазії не виходили, бо ніколи не виливалися навіть у спробу оснувати на них практичну нелегальну програму... А поза цією, так сказати, ідеологічною основою українське народництво розпадалося на два виразні головні відтінки, а саме: на українофілів-общеросів та націоналістів-культурників.

Представниками першого напрямку були такі люди, як Костомаров, Антонович, Житецький, Мордовець, Потебня і інші, що положили чималі заслуги на полі дослідів над українською історією, мовою і етнографією... Вони були люди національно здекларовані і почували себе общеросами, які *любили* Україну... В сфері етнографічній і лінгвістичній вони завзято обстоювали окремішність української народности..., одначе в обсягу будучої культури і політики були вони общеросами і не уявляли собі ясно не тільки політичної самостійности українського народу, але навіть українців, як самостійної культурної нації. В їх світогляді й почуваннях українство було своєрідним "руським" провансальством, "южанством", яке повинно розвивати своє красне письменство, а українська мова повинна бути розмовним знаряддям, "для домашняго обихода". Одначе вони стояли далеко не тільки від ідеї політичної боротьби українського народу за свою незалежність в будучині, але також були далекі від ідеї необхідности розвитку самостійної української культури й української мови, як знаряду *публічного* життя й *наукової* літератури. В своїх поглядах зв'язували вони *назавжди* не тільки Україну з Росією, але навіть українську культуру з московською. Будучи прихильниками української мови в народній школі, вони ніколи не висказувалися рішуче за її введення в середні і в вищі школи. До того по своїй ідеології вони були *москвофілами*, завжди оминали ті питання, які розбуджували б московсько-український антагонізм, і ніколи не поставили ясно питання відрубности й окремішности українців від москалів у такій мірі, як це робили у відношенні до поляків."^{19/}

Про другий напрямок, репрезентований Кулішем, Кониським, Нечуєм-Левицьким і Грінченком (у ранньому віці) Ю. Охримович писав так:

"Ця течія тим різнилася від першого напрямку, що зразу станула у ворожій позиції до культурного общеросизму і ясно й виразно підкреслила, що українці є окремою нацією, а слідом за тим

поставила постулат до української інтелігенції, аби вона працювала виключно для своєї культури в українських національних формах. В протилежності до представників першого напрямку, які писали всі свої наукові твори московською мовою, вони пишуть здебільша мовою українською, переносючи свою діяльність за кордон до Галичини... Стоючи непохитно на становищі національно-культурної окремішності української нації, в області національно-політичної думки набагато випередили вони перший напрямок.”^{20/}

Але у своїй політичній підметності обидві течії не багато між собою різнилися і це виразно підкреслює Охримович:

”Як перші, так і другі стояли далеко від нелегальної політичної праці (легальна була неможлива) на українському ґрунті в Росії, і не виставляли ніякої національно-політичної програми, хоч останні були не від того, щоб робити політику за кордоном. Так, наприклад, Куліш і Кониський намагалися перевести в Галичині польсько-українську угоду з метою забезпечення галицьким українцям свободного культурного розвитку, але цій угоді перешкодили українські радикальні елементи в Галичині... Між людьми цього напрямку існувала також у 80-их роках германофільська і австрофільська течія, яка надіялася, що Бісмарк визволить Україну і утворить з України самостійну державу, як це зроблено з Румунією. (Як відомо, Бісмарк утворив був тоді плян українського князівства). Але поза тим вони стояли далеко від політики, а що найменше не зробили нічого для витворення політично-свідомого українства в Росії. Правда, молоді елементи цього напрямку (Грінченко, Зіньківський й ін.) зближуються в 90-их роках до політики, однак вступають у ряди свідомого *політичного* українства (яке виросло під впливом ідей Драгоманова) аж пізніше. Цей другий напрямок різнився між іншими тим від першого, що з малими винятками ставився вороже до московської культури (хоч і тут були москвофіли), тоді як перший був раг excellence москвофільським.”^{21/}

Підсумовуючи свої міркування, Ю. Охримович дає таку остаточну оцінку тогочасного українського народництва: "В обох своїх течіях було рухом у самій речі безполітичним, хоч і положило великі заслуги на полі українознавства та української культури, але не принесло своєю діяльністю для українського народу *того, що робить з етнографічної маси націю: ідеї боротьби за власну національну, в широкому значенню слова культуру, а особливо ідеї боротьби за політичне визволення українського народу.* Такою безполітичною позицією не могло воно ані нищити реакційного общеросизму серед власної інтелігенції, ані відтягнути молоду інтелігенцію українського походження від поступового общеросизму"^{22/}

Відповідником москвофільства на Західніх Українських Землях було рутенство, яке до речі, теж стало вкінці в деякій своїй частині пригожим ґрунтом для того ж москвофільства. Ю. Охримович дав у своїй праці таку його характеристику:

"Рутенство уявляло з себе своєрідний громадсько-національний світопогляд, що виріс на галицькій ниві на межі XIX ст., і мав опісля фатальний вплив на розвій громадської думки австрійської України на протязі цілого XIX ст., від якого вона визволилася тільки в останніх десятиліттях, і то не зовсім. Характеристичними рисами рутенства треба вважати перш усього чисто галицький (властиво: австрійсько-український), уніясько-попівський патріотизм, що обмежувався 4-мільйоновою рутенською нацією, вірнопідданість та надмірна льяояльність центральному віденському правительству, повна політична безхарактерність, громадський консерватизм, клерикалізм, наївний, хамський аристократизм, що погорджував усім, що не йшло "свище", згідливе відношення до мужика з його мовою, вороже відношення до всього нового, самостійного, вільнолюбного та вільнодумного, безупинна змінливість поглядів під подувом вітру і т. ін. Такий світопогляд характеризував українське духовенство в Австрії на початку нового віку, та був

опісля величезного колодою на шляху новому українству, ставши пригожим ґрунтом, на якому виросла згодом москвофільська зараза. Ніщо інше, як саме цей світогляд був причиною того, що поляки захопили у свої руки всю владу в Галичині, маляри на Закарпаттю, німці й румуни на Буковині.”^{23/}

Писав усе це Юліан Охримович в 1918-ому році, стверджуючи наприкінці одного із своїх висновків, що “такий світогляд перетривав у деяких колах нашого громадянства до нинішнього дня”. Пригадаючи цей висновок, приходиться ствердити, що, на жаль, такий стан у багатьох колах нашого громадянства триває й досі - по 1970-ті роки.

Причини цього треба шукати передусім у недостатчі власнопідметної, центрної філософії національного життя, чи просто національного самоутвердження і самопошани. А якщо їх немає, тоді створюється ґрунт для комплексу меншовартости і провінційности в усіх ділянках народного життя.

Нищівний тиск російського політикуму на українську людину проходив і проходить по двох засадничих лініях: на саму людину, як таку, і на її українськість. В першому випадку - за царів і за генсекретарів КПРС - ішлося про витворення психіки слухняного, автоматизованого раба, позбавленого власної особовости, гідности й думки. Згідно з цією настановою людина має бути тільки предметом, а не суб'єктом - підметом буття, бо вона має розпливитися в такий чи інший “общині”, чи це у староросійському “мірі”, чи в його сучасній колективній різновидності. Як це сказав Амальрік, “в російській історії людина була постійно тільки засобом, а ніколи самоціллю в будь-якому розумінні”.^{24/}

Вершком і символом цього злочинного процесу повного розторощення, нівеляції і вихолощення людської індивідуальности й ідентичности є якраз щораз-то частіше стосована брежневська практика засилання в доми божевільних кожної радянської людини, яка опинившись в руках КГБ, має

настільки відваги і самопошани, щоб одкрито відкидати забріханість і первертність радянської системи та не уступати в своїх переконаннях під жодним тиском. Таких людей трактується просто як "ненормальних", ненормальних з точки зору режиму, для якого нормальними є орвелівські дефініції, згідно з якими брехня називається правдивою, війна - миром, злочини - доблесним ділом і т.д. Це з одного боку. А з другого: такими ж "нормальними" є й випрацювані на базі тих дефініцій правила "поведінки", які вимагають робото-рабського покорення, безкритичного, бездумного послуху, фалшивого, забріханого "ентузіазму" і механічного аплодування всьому, що робить здегенерована, скоруптована, спрIMITIзована і злочинна верхушка, якої морально-етичні і політичні горизонти сформувались в горнилі сталінських практик "правління" і які якраз були скрайнім, абсурдальним вивершенням російського авторитаризму.

У другому випадку при тискові на українськість - ішлося про виявлення української людини з її політичного українства та перетворення її на "політичного росіянина". І не важно, чи це робилося, як у царській Росії, в ім'я царя, самодержав'я і державного православ'я, чи, як у сьогodнішній червоній російській імперії, в ім'я паралельної триєдності: партії, радянського народу й інтернаціоналізму. Мета і цілеспрямування були ті самі. Однаковими були й наслідки, які приводили в найкращому випадку до культурницького автономізму і костюмарівського "українства для домашнього вжитку".

Людська гідність неможлива без суспільної гідності, тобто, у випадку народу, без національної гідності. А національна гідність - це ніщо інше, як національна свідомість, яка не є можлива без особистої гідності членів національної спільноти. І тільки на базі людської, особистої і суспільної, національної гідності і свідомості, на тлі і в горнилі власної філософії національного буття, як їх наверствування, виростає політична культура народу, як сукупність, різновидність та багатогранність його політичного думання, програм, концепцій і тез.

КОМПЛЕКС ПРОВІНЦІЙНОСТИ

Слабкість української політичної ментальності проявляється у її комплексі провінційності, який є прямим вислідом недостатчі власної психополітичної центровості. Не маючи власного національного орієнтира, твердої впевненості і віри в себе самих, ми не раз шукали психологічної і політичної точки опору поза собою. Тут не місце сьогодні шукати історичного коріння цього явища, чи то у татарському лихолітті, чи інших кризових і об'єктивних обставинах. Справа таких шукань завела б нас надто далеко в історію, а це не є нашою метою. Тому обмежимося до стверджень самих наслідків і їхніх імплікацій для нашого сучасного і майбутнього. Тим більше, що коріння цього комплексу треба шукати, на нашу думку, не в самих лише історичних катаклізмах (інші народи їх теж мали), але й у цілому світосприйманні українця. Нам, наприклад, виглядає, що варязька теорія постання київської держави це не тільки історіософічна, як радше психологічна категорія. Бо навіть і тут ми реzigнували із власної політичної центровості, перекидаючи її на варягів, а себе ставили в позицію етнічної маси, з якої шойно чужинець потрапив зформувавши державу.

Цей комплекс провінційності, до речі, не є однобічним в сенсі лише якогось одного свого цілеспрямування, але проходить по всіх лініях нашого відношення до довколишнього, ближчого і

дальшого оточення. Він стосується різних чужосторонніх чинників і впливів і гама наших відповідних відділювань дуже широка. Виявляється цей комплекс, наприклад, не лише у відношенні до росіян, чи німців, але теж до Заходу, як комплексного поняття, чи поодиноких його ділянок. Мається враження, що наприклад, недоцінювання власного і ставлення на перше місце чужого у побуті і техніці не є так об'єктивним наслідком того, що Захід куди скоріше пройшов індустріальну і технологічну революцію, але радше походить з чисто психологічного комплексу певного недовір'я до себе самих. Одним словом, є глибока "психологічна правда" у Шевченковім "нехай німець скаже"...

Але повернемося до комплексу провінційности в політичній площині. Застерегіась, що не йдеться тут про зумовлену обставинами таку, чи іншу орієнтацію на чужі сили у зовнішній політиці, як це було, наприклад, у випадку Хмельницького, чи Мазени, або противника останнього Петрика Іваненка й інших.

Отже мова не про опертя на чужі чинники, яке виходило із вимог власної суверенної політики, навіть, якщо його такий чи інший варіант не завжди й можна було оправдати з історичної перспективи. В названих діячів нашої історії це не було почуття провінційности, коли вони шукали підтримки в одного сусіда проти другого, бо вони це робили згідно з власною державною рачією і для неї, хоч могли при тому помилятися у підборі союзників, практичній дипломатичній грі і т. п. Так, наприклад, можна робити закиди Хмельницькому, що він недоцінював московську загрозу, що його орієнтація на царя (хай і примусова) історично себе не виправдала, значить була помилкова і т. д. Але в цьому не можна дошукуватися браку суверенного політичного думання. Є різниця між ним, а тими із козацької старшини, які від самого початку рвалися "під царя православного" і які опісля помагали москалям тероризувати власного гетьмана, наслідника і сина Богдана - Юрія Хмельницького та примусили його 27 жовтня 1659 року прийняти новий "перяславський договір", подиктований російськими боярами.

Можна закидати Мазепі політичну короткозорість у його війні проти Кримської орди і її союзника та Мазепиною суперника - Петра Івана Іваненка, бо вкінці кінців перемога над ними означала поширення і закріплення Росії над Чорним морем. Але можна теж добачувати в цьому і політичну далекозорість, якщо прийняти, що Мазепа підтримував чорноморську політику Москви із тим розрахунком, що в майбутньому він відірветься від царя. Іншими словами, коли він бачив у цьому закріплення власної української позиції над Чорним морем, у майбутньому. Тим більше, що будучи ще в згоді з царем і допомагаючи йому здійснювати його чорноморські плани, Мазепа дбав про те, щоб Україна мала з них якнайбільше користі.

Петрикові Іваненкові можна робити закид, що його орієнтація і ставка на Кримську орду була нереальна, бо Кримська орда не була заінтересована в існуванні української держави, але неможна йому відмовити суверенного політичного думання, коли у договорі з ханом говорилося виразно про те, що "князівство кийвське і чернігівське з усім військом запорізьким і народом малоросійським має бути незалежне, при своїх вольностях..."

Виговському можна робити закиди за його внутрішню політику і польську орієнтацію, Дорошенкові - за татарську і т.д. Але у всіх них, як писав сучасник Виговського, "була найвища рація: не бути ані під королем, ані під царем /і вони/ сподіваються здобути це, зводячи і лякаючи короля царем, царя королем".

Очевидно, що у цьому борсанні між Варшавою, Москвою і Кримом теж було різно, бо, зрештою, сам факт постійного маневрування і переключування виходив таки із слабости власного політичного центру. Але, тим не менше, ні Мазепи, ні Петра Івана Іваненка, ні Дорошенка, ні інших їм рівних, не можна, самозрозуміло, ставити поруч кочубеїв, мартинів, пушкарів, яковів барабашів, петрів суховіїв, михайлів ханенків, і передусім таких "клясичних" представників політично-національної

провінційності і холоуїства, як Павло Тетеря /1663-1665/ й Іван Брюховецький /1663-1668/.

Про Тетерю історія занотувала, що він "не навчився шанувати гетьманської гідності і в покірливості до поляків ішов так далеко, що Україну звав польською провінцією, а короля природним власним паном..." А для Брюховецького взагалі "було незрозумілим стремління до власної держави і він заявляв себе прихильником підданства цареві без ніяких застережень". "Мені ні страх, ні ласка неприятеля ні меч, ні вогонь від православного і єдиновірного монарха нашого розлучити не може"...

Перестрибнім кілька століть і почитаймо чолобитні заяви вірності і лояльності російському "старшому братові" і ЦК КПРС та його генеральним секретарям сучасних київських бонзів і побачимо, що властиво нічого в царині холоуїства не змінилося.

Холоуїство - це остаточний, найбільш нікчемний результат комплексу провінційності, або комплекс провінційності у своїй крайності. Але були і є й легші форми його вияву, часто не менш вагітні своїми трагічними наслідками для долі народу. Ціла концепція автономізму від Дам'яна Многогрішного й Івана Самойловича до історії трьох універсалів 1917--1918 рр., це нічо інше, як вияв комплексу політичної провінційності. Це саме стосується програми Українського Визвольного Руху з 1950-их років, в якій говориться про "справжню федерацію республік з соціалістичним устроєм" чи й сучасної програми Демократичного руху Росії, України і Прибалтики, в якій на місце Союзу Радянських Республік передбачений союз демократичних республік. І все це діється після гіркого досвіду Дам'яна Многогрішного (якого, до речі, ув'язнила була власна старшина і відіслала до Москви, звідки після довгих допитів і тортур, цар заслав його у Сибір), Самойловича й ін., чи вкінці досвіду М. Грушевського і Центральної Ради з Керенським і Скрипника та Шумського з Леніним і Сталіним *

* Мова тут, очевидно, тільки про автономічно-федералістичну дію стосовних

Якраз концепції автономій, федерацій і т. п. є яскравим виявом психологічної недорозвиненості нашого політикуму, якому просто бракує рішучості, відваги і самопевности додумати державні справи на даному етапі "до краю". Очевидно, що є при тому різниця, коли політичний мінімалізм виникає в силу обставин, яких не оминати, як наприклад у випадку Самойловича, коли у наслідок польсько-російського миру 1686 р. Польща забрала Правобережжя і він мусів на це погодитися. Але й тоді, для своїх він заявляв, що "не так воно станеться, як Москва у своїх умовах з поляками постановила - зробимо так, як нам треба". Але є зовсім щось іншого, коли з "власної волі" чекається місяцями на проголошення незалежності і тоді вже, коли чужий центр властиво до цього посередньо змушує. Є різниця теж між коментарем Самойловича до польсько-московської угоди з 1686 р. і, наприклад, Варшавським договором та впливаючою з нього постановою центру УНР у Варшаві до українського політикуму в Західній Україні в рр. 1920-1939.

Це таке часте пов'язання себе з чужим центром і шукання точки опору поза собою, це якась дивне недовір'я до себе самих і преференція для несвого - є, очевидно, нічим іншим, як аплікацією звичайного комплексу меншевартості в політиці. Яким ненормальним є цей стан психологічної недорозвиненості, може

історичних персонажів, а не їхню цілісну політичну діяльність. Бо ж ясно, що "Глухівські статті" Многогрішного були куди кращі, ніж московські статті Брюховецького, яких перші - по суті - анулювали. Многогрішний боронив автономічних прав України, так само, як Самойлович, передусім, як решток гетьманської держави, яких залишалось все менше внаслідок трагічного Переяслава. Грушевського, очевидно, теж не можна ставити на рівні з Скрипниками чи Шумськими. Скрипник, наприклад, ніколи не стояв за повну самостійність України, в той час, коли Грушевський очолював самостійну українську державу і був батьком українського відродження національного. Але одночасно, у всіх цих випадках, на певному етапі їхнього вияву, мали ми до діла з прикладами політичної цровінційности і об'єктивної, і суб'єктивної.

зілюстровати нам, як контраст, одна з постанов первісної конституційної умови т.зв. Bundes-Brief-у маленького швайцарського народу з 1291 року. В четвертому пункті цього документу говориться про поладнання спорів між громадянами союзу і стверджується, що їх має розв'язувати окремий роз'ємчий суддя. Але цим суддею не може бути "цей хто за будь-яку ціну хотів би цей уряд купити, або хто не є нашим мешканцем та земляком".^{25/} Звернім увагу на підкреслення того факту, що тільки свій мешканець, тільки свого роду людина, може бути обрана на суддю і що тільки такому судді можна повинуватися, а не чужинцеві. Бо, як пояснює Франціска Баумгартен, покликання чужинця до такого уряду означало б, що треба повинуватися чужинцеві "тобто згинатися під чужим ярмом." А це було не до прийняття швайцарській ментальності. Порівняймо це із нашим нахилом до запрошування до себе всяких "варягів" і всі коментарі будуть зайві.

Між іншим, Баумгартен називає вище згаданий швайцарський Бундесбріф "не тільки політичним, але теж психологічним документом першої ваги"^{26/}. Важко з нею не погодитися.

При відсутності політичної центровости немає і властивої політичної еліти. Прикметою політичної верстви є те, що вона сама творить осередок політикуму і думає та творить для цілого народу і цілої території, якої є виразником. І ще треба додати: для якої вона є авторитетом. А тому партикуляризм, отаманщина, "політичне" земляцтво і "пашківські республіки" це логічний наслідок комплексу провінційности.

Цього комплексу не можна усунути, неутралізувати, чи "компенсувати" штучним комплексом вищости через суб'єктивне і чисто емотивне пониження чужого. Ані не стане тут в допомогу упрощене генералізування в роді того, що раз російська політика є реакційна, шовіністична і безпринципна, то й такою мусить бути наприклад російська культура, письменство і мистецтво. А, на жаль, багато чого із цього пропонував у свій час Дмитро Донцов.

Очевидно, що тут можна дошукуватися чисто суб'єктивних особистих мотивів. Виріши в російській політичній школі, він попри все її осудження, зберіг саму її методику і логічно йшов до краю по лінії заперечення, мабуть, і не відчуваючи, що таке спрямування безпотрібно тільки послаблювало його аргументацію. Але незалежно від цього, Дмитро Донцов мав і має незаперечну і величезну заслугу, як той, який спромігся започаткувати очищення українського політичного ґрунту від намулу малоросійської провінційності. Щоправда, вже перед ним, Михайло Драгоманів закликав "не бути прихвостнями москвінів" і поставив був виразно постулат того, що "брак національної незалежності є головною причиною тої недуги, яка підриває всі зусилля українського народу до своєї економічної й духової емансипації."²⁷ Тим не менше, однак, якраз Донцов зумів і з ще більшою виразністю і гостротою вказати на всі варіанти комплексу росіяництва, задушливість якого ще довгими роками, якщо не десятиліттями буде тяжіти над ментальністю українця.

Недосягнення Донцова було однак в тому, що, прочистивши ґрунт, він намагався на добре розораному полі посіяти новий політичний плід, який, хоч нав'язував на словах до історичних традицій українського народу і його героїчної психології з минулого, на ділі зводився до засіяння чужого українській ментальності тоталітарно-орденівського однобічно волюнтаристичного й ірраціонального політикуму.

Як панцею на малоросійство і холуйство висував Донцов відродження українського шовінізму в його найбільш крайніх примітивних, емотивних формах, в якому навіть поняття того, що Валентин Мороз називає за Лесею Українкою, "одержимістю", тобто місійним політичним апостольством, було звелене до упрощених фразеологічних формулювань.

При тому, у своєму фанатичному захопленні тоталітаризмом предметом своїх атак зробив Донцов чомусь в першу чергу того ж

самого Драгоманова, який якраз перший - за словами Ю. Охримовича - зумів "зробити українство рухом політичним та переконати сучасників і нащадків, що тільки шляхом політичної боротьби український нарід може здобути собі національне виховання..."²⁸. І це, мабуть, тому, що саме Драгоманів зумів був поєднати в своїй концепції "постулат соціально-економічної політики в дусі новочасного демократизму" з "домаганням політичного характеру для всякої національної емансипації." У висліді, важко не погодитися з оцінкою стосованих писань Донцова О. Бочковським, який називає його "Націоналізм" "спробою націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри", яка зводиться до фанатичної "драгоманобії". О. Бочковський зазначає, що йому "психологічно не дивна та фанатична "драгоманобія" цього українського націоналізму: адже ж автор "Чудацьких думок" і "Листів на Наддніпрянську Україну" був найяскравішим представником та ідеологом націоналізму 19-ого століття"..

Заперечуючи повністю Драгоманова, Донцов і тут йшов по рейках російської політичної школи, визнаючи лише zdeгенерований тоталітарний націоналізм, що його Бочковський, між іншим називав, "всенационалізмом". За визначенням Бочковського "його /всенационалізму/ захланність, фанатизм, тероризм, безморалізм і т. д. це скорше область політичної патології /науки про недуги, ніж націософії." "А далі ! Сучасний націоналізм це короткотривале суспільно-хворобливе явище на тлі морального здичавіння та культурного занепаду людства, в першу чергу Європи, спричинених /першою, світовою війною, післявоєнною революцією, головно большевизмом та реакцією - фашизмом і гітлеризмом".²⁹ Цей же автор називає тоталітарний націоналізм "протидемократичним, протигуманітарним, протисуспільним та безморальним".

Залишаючи тоталітаризм на боці і вертаючись до розправ

Донцова з Драгомановим, треба однак підкреслити, що, без найменшого сумніву, Донцов куди гостріше і ясніше сформулював незалежницьку концепцію українського народу, і це є його величезною заслугою, незалежно від його захоплення "всенаціоналізмом". Власне слабкістю Драгоманова було те, що він не визначив категорично самої форми політичної незалежності нашого народу, чи, як писав Ю. Охримович, "не лишив нам ясної національно-політичної максимальної програми", заявивши себе радше прихильником "переміни Росії на вільну федеральну державу", хоч й висував іншу альтернативу, а саме: "коли є сила, вирватися із стін Росії та й заложить власну державу, але змагати до цього ділом, як поляки, а не молоти про це язиками в чотирьох стінах".^{30/}

Головним недотягненням Донцова було те, що, намагаючись накинути українському націоналістичному рухові в 30-их роках скросний на західній зразок тоталітаризм і примітивний волюнтаризм, він на ділі, знову ж орієнтував нас на чужий маяк. При тому він робив це в такий спосіб, що згори відкидав наші власні здорові політичні традиції київської і гетьманської доби, які не підходили йому у його тоталітаристичні формули. А до того, він пропонував один із найгірших маяків орієнтації, який взагалі можна було подумати, і політично і світоглядово-філософічно. Що таке був гітлеризм і фашизм - не потрібно з'ясовувати і на яких "осягах" західньої політично-суспільної і філософічної думки вони базувались, теж відомо. Це привело до одного з найбільших парадоксів у розвитку нашої політичної думки в тому часі, який полягав у цьому, що Донцов, як один з найсильніших і найбільш голосних речників власної політичної підметности і центровости, одночасно, через пов'язання їх із тоталітаристичною філософією, мимоволі пхав нас в напрямі іншої "провінційної орієнтації", а саме тоталітаристичного Заходу. І логічно у висліді донцівський "Вісник" возхваляв французького квіслінга Делярока, бельгійського Дегреля і їм подібних.

Справа в тому, що треба розрізняти між дипломатично-політичними заходами по лінії Берліну і Риму, як спробою використати їх у власних визвольних плянуваннях і світоглядово-ідеологічною орієнтацією на них. Коли в першому випадку можна оправдати такі, чи інші потягнення відносно антиверсальських сил, то в другому цього аж ніяк не можна робити. Німеччина й Італія були цими потугами, які були зацікавлені у розвалі версальської системи. Ми теж були за її розпад і в тому відношенні ми мали вкалькульовувати німецьку й італійську зовнішню політику, чи взагалі політику осі, під умовою, що вона буде нам прихильна. Але це не мало нічого спільного з програмовою ідеологічною системою, яку ці антиверсальські сили заступали. І всяке поєднання чисто силових калькуляцій із світоглядово-програмовими було більш ніж шкідливим.

Без сумніву, що Донцов не був самотнім, який силово-політичну ставку на Берлін підбилював, чи напереставував "ідеологічною", але безперечно те, що саме він силою своєї емотивної псевдонаукової аргументації чи не найбільше до цього причинився. Не в плюс йому теж, наприклад, той факт, що якраз напередодні війни 1939 р. появилася була у "Віснику", що його редагував Донцов, виразно сугестивна стаття з інтерпретацією відомого місця з "Майн кампф" Гітлера про Україну як німецький "Лебенсраум". В ній, схований під криптонімом автор доводив, що в 20-ому ст. колонії взагалі не виплачуються і що Україна має для німців вартість хіба-що тільки торговельного партнера. А тому, мовляв, якраз й треба так розуміти стосовний папус в Гітлера.

Не можна сказати, що Донцов і його послідовники зовсім нехтували власними українськими джерелами нашої політичної традиції. Вони вибирали багато чого із неї, але лише таке, що вкладалося і пасувало у їхній "ідеологічний" контекст, часто вириваючи, "інтерпретуючи", переставляючи і просто нагинаючи чи то поодинокі історичні постаті, чи події, чи факти. А одночасно

вони цілево нехтували і засуджували ті здорові елементи традиційного українського демократизму, які якраз повинні були лягти в основу відродження нашої політичної думки. Так, наприклад, наші старі інституції виборності, віча, правовості і т. д., або взагалі не бралися до уваги, або трактувалися як прояви слабости, суспільної гнилости, опуртунізму, браку суспільної мужности тощо. В основному однак приводилось "на свідка правди" упрощену "філософію" Макіявеллі, Ніцше, Шпенглера, Сореля і їм подібних у селективному укладі, пригожому для виголошення мітингових гасел, а не програмового думання. Шкода із цього була почвірна. Поперше, як ми вже вище згадали, хоч може й несвідомо, Донцов і його однодумці помагали творити не що інше, як ще один комплекс провінційности - тим разом західній - і то такий в його найгіршому виді.

Але ще більш шкідливим для розвитку політичної думки і практики було те, що Донцов намагався перенести на український ґрунт методику і стиль російського політичного життя, яке визначалося екстремністю, нетолерантністю, догматизацією, виключенням всякого компромісу і співпраці. В тому відношенні Донцов був типічним продуктом і представником російської політичної школи, точніше репрезентантом політичного думання російської зрадикалізованої інтелігенції 19-ого ст., яка зуміла була навіть лібералізм поставити догори ногами і перетворити його на ще одну крайню і зовсім неліберальну політичну течію. Звідси теж виключна догматизація політичних постулятів у Донцова на стиль російської інтелігенції минулого сторіччя. Про неї, до речі, Тібор Шамуелі писав у своєму есеї "Інтелігенція і революція" ("Новий колокол"), що її "догмами були крайність поглядів, нетерпимість, максималізм, непримиримість до існуючого устрою, доктринерська віра в теорію, ідеалізація насилія, відданість революції і нерозбірливість у засобах для досягнення ціли." Все це було впорядку, як довго воно відносилось до царського режиму і все це є гаразд, як довго воно стосується ворога в тотальній війні з

ним, але горе спільноті, яка починає керуватися такими догмами у власному внутрішньому житті, по відношенні до своїх компатріотів. А власне застосування того роду "догм" між самими українцями якраз і проповідував Донцов.

У цьому ж есеї Шамуелі писав, що "російській традиції було зовсім чуже поняття політики, як мистецтва можливого. Вірна своєму середовищу, яке її виховало, інтелігенція бачила свою місію в досягненні абсолютної свободи, абсолютної рівності, абсолютного щастя. Ніщо менше, ніж абсолют, не можна було брати до уваги..." І тому "з виїмком порівняльно невеликого бакунінського напрямку чистого анархізму, всі основні руські ідеологічні і соціальні течії були етатистськими і авторитарними."

Цей крайній абсолютський підхід до всього, який йшов по лінії "чорне - біле" в напрямі непримиримного розподілу власного суспільства на два ворожі табори, Донцов хотів прищепити українському політичному думанню. Не випадково напр. він "догматизував" і "ідеологізував" в упрощених крайніх термінах навіть саме поняття революції, таксамо, зрештою, як це робили російські радикальні кола 19-ого ст. включно з повторенням гасла Чернишевського "чим гірше, тим ліпше!"

Намагаючись накинути нашому політикуму цей дух етатизму і авторитаризму Донцов автоматично шукав його речників теж і на Заході, що на нього він формально орієнтував нас. Дивним дивом, людина його калібру не бачила, що окциденталізм, західня культура і західній політикум це не авторитаризм, ексеклювізм і тоталітаризм, а навпаки демократизм, національний солідаризм, гуманізм, внутрішній компроміс. І деклямуючи весь час про Захід і протиставляючи його російському Сходові, він не відчував, що власиво він орієнтував наше політичне думання не на Захід, але на "західній" відповідник російського тоталітарного політикуму. Гібно "орієнтував" нас на щось, від чого "хотів" відірвати і себе і своїх земляків.

Подруге: через перенаголошення чисто емотивних волюнтаристичних елементів і знецінювання інтелекту, Донцов спихав нашу ментальність далі у стан однобічної недорозвинуености і незавершенности. І то в той час, коли нам зокрема було потрібно не тільки самої волі, хребта і ненависти до ворога, але передусім політичної візії, раціонального плянування й аналітичного думання. Маючи до діла з таким противником як Росія, ми не можемо собі дозволити на такий "люксус", як зведення цілої боротьби до кількох упрощених гасел і гарячих стверджень фразеологічного порядку. Власне Донцов більше, ніж будь - хто інший причинився до того, що запровадив у нашій політичній публіцистиці упрощену фразеологію, яка мала заступити всяке глибше політичне думання і концептування. Замість конечности твердого і холодного раціонального вивчення проблем і шукання відповідних розв'язок, він пропонував голі фрази, закутані у містику жорстокости, ірраціоналізму, сліпої волі і реакційного консерватизму, та дешевого макіявелізму. При тому, ані він, ані ті, що його слухали, не здавали собі справи із цього, що політичних реалітетів і твердого передумання проблем не замінити фразами. І деклямували ці фрази так довго, аж поки не перейшли Збруч в 1941 році і не вдарились головою об дійсність. Щойно тоді прийшло до переоцінки дотеперішніх програмових "канонів" і їх ревізії. Але це лише якоюсь мірою рекомпенсувало ті втрати, які принесла нашому політичному думанні тоталітарна західна орієнтація. І в тому відношенні Донцов відіграв головну роль, як той, що загнав розвиток власної політичної творчої думки на багато років назад. Щойно мусіли прийти Полтави і Горнові, щоб її знову штовхнути вперед.

Вищесказаним ми аж ніяк не хочемо знецінювати волевого чинника в боротьбі і в політиці взагалі. Ані теж не збираємось заперечувати певних заслуг Донцова по лінії увинуклення і наголошення фактора волі в політикумі. Зовсім навпаки. Якраз українцям потрібно є постійне наголошування і гартування волі,

при їхній часто розхитаній і безвольній ментальності. Зрештою елемент волі є самозрозумілим інтегральним елементом психологічної дозрілості і політичної культури кожного народу. Справа однак в тому, що Донцов своїм "культутом волі" звів це поняття до чисто ірраціонального і "звіринного", сліпого фактора та перенаголосив його однобічно за ціну недонаголошення політичного розуму. Йдеться бо тут не про якусь неосмислену, сліпу і випадкову функцію людської психіки, але її цілеспрямований, свідомий вияв в тому сенсі, як його визначив К.Г. Юнг. Він писав, що "під волею розумію суму психічної енергії, яка стоїть до диспозиції свідомости. Відповідно до цього, акт волі означає енергетичний процес, викликаний свідомою мотивацією. Тому я не назвав би психічної дії, зумовленої несвідомими мотивами, вольовим актом. Воля є психічним феноменом, який завдячує своє існування культурі і моральному вихованню, і який у великій мірі є відсутнім у примітивній духовості".^{31/}

До речі, сугестивність упрощеної аргументації і розумувань та еклетичних комбінацій Донцова були дуже ефективними у поширенні його впливів серед західно-української молоді 1930-их років. І це незалежно від того, що в пізніших оцінках самих націоналістів, його писання найшли були доволі критичну оцінку. Так, наприклад, Лев Ребет, краєвий провідник ОУН після афери Перацького, так писав про "Націоналізм" Донцова: "Брошура ця (видана 1926 р.) була написана в публіцистичному стилі, і поза критикою просвітництва в нашій літературі та політиці вносила мало конструктивного до питання теоретичного обґрунтування націоналізму". Але одночасно Донцов впливав на тодішню молодь головним чином своїми статтями в редактованому ним "Літературно-Науковому Вістнику", а опісля у "Вістнику". І треба визнати, що його статті сприймалися здебільша в цілому і безкритично, не зважаючи на те (а може саме тому), що цей темпераментний публіцист часто переяскраплював справу, малюючи все тільки чорними фарбами".^{32/}

Причиною цього було не тільки красномовство, стиль і цитувальна бомбастика та популярність його простих гасел та концептів на тлі загальної фешенебельності тоталітарних рухів. Сприяв цьому також той факт, що писання інакшесудуючих мислителів типу Старосольського, Липинського, Коберського, Назарука й інших не сприймалися ментально тодішньою молоддю, яка радше підбирала в них лише те, що їй було потрібне та входило у її власну форму. Зрештою, як писав Лев Ребет: "Його (Донцова) противники були такі слабкі в порівнанні з його блискучим тоді пером, що навіть безумовно справедливі закиди на адресу Донцова, як от широко ним уже тоді практиковане несумлінне цитування чужих думок, не були в силі надшербити його авторитету. "Вістник" Донцова був читаний націоналістичною молоддю, так би мовити, від дошки до дошки і він мав великий, і добрий і лихий, вплив на формування її політичного обличчя, хоч він ніколи не був пов'язаний організаційно з ОУН".^{33/}

Сприяла такому стані теж ментальна настанова тодішньої молоді, яка не виказувала особливих зацікавлень теоретичними зглибленнями політичної матерії і замість цього ставила акцент на чин, з якої і виникла була ціла концепція "перманентної революції". Лев Ребет пише про цей стан наступне:

"...молоді студенти взялися самотужки творити визвольну концепцію, взоруючись на прикладах інших революційних рухів, насамперед ірландського, а далі - польського і російського... Головним поштовхом поступування було бажання чину... Складні питання нашого визволення були ясно і розумно поставлені тільки там, де йшлося про болючі питання дня, про відсіч ворогові, про заперечення системи поневолення і т. д.. Конструктивна сторона визвольної програми, поза ясно поставленими питаннями державної самостійності і соборності, була, коли не рахувати загальних програмових постанов, слабо опрацьована. Деякі зусилля були зроблені в напрямі ідеологічного обґрунтування українського

націоналізму, але крім кількох статей д-ра Ю. Вассіяна в "Розбудові нації", ці зусилля ефекту не дали". А далі: "парадоксальним для всього націоналістичного руху у Західній Україні було те, що про основне питання цього руху, про ідею нації написав солідну, науково обгрунтовану і тільки в кінцевому розділі непотрібно доктринерську книжку старий соціаліст і приятель молоді, проф. В. Старосольський ("Теорія нації", Відень 1922). Серед націоналістів у той час не було поза може єдиним Вассіяном не тільки кваліфікованої до такої праці людини, але взагалі зрозуміння потреби написати щось основоположне і солідне. Дійшло до того, що в 1939 р. появилися дві малі брошури про націю О. І. Бочковського ("Народження Нації", "Життя нації") у видавництві "Каменярі". ОУН не спромоглася на щось подібне. Теж "Націократія" М. Сціборського не виповнила, на жаль, прогалини" ^{34/}

До речі ця прогалина існувала не лише на націоналістичному, але якоюсь мірою й на інших підвір'ях. Ані демократично-легалістичні кола, ні соціалісти, ні інші тодішні політично активні кола не висилювались надмірно для того, щоб посунути якнайбільше вперед розвиток нашої політичної думки. Тому теж треба сподіватися, що і в майбутньому зокрема на тлі своєрідної посухи та ізоляції в політичному думанні, за певних умов, може зовсім добре прийти до відродження такої, чи іншої упрощеної, односторонньої філософії боротьби. Зокрема в атмосфері національної кризи, голий політичний ірраціоналізм може навіть брати легко верх над іншою політичною думкою. Крайній тиск викликає крайню реакцію і в тому нема нічого дивного. Але йдеться власне про те, щоб не звести при тому й саме навіть поняття одержимості до якогось одностороннього волюнтаризму, бо як писав В. Мороз - так потрібна в боротьбі одержимість - "не екстремізм і не вибуховість" і що "вибуховими бувають частіше налоскотані емоції". ^{35/}

Донцов упростив і зредукував саму концепцію націоналізму, в той час коли націоналізм - це не сухий раціоналізм і не дикий

Справа саме в тому, щоб не мішати поняття одержимости із упрощеним волюнтаризмом та ірраціоналізмом. І волюнтаризм і ірраціоналізм як політичні категорії, є лише тоді ефективні, якщо вони випливають із візії оформленої ідеї і здійснюються в пляні політичної конкретної програми. Приклад, що його наводить на "одержимість" Мороз, із апостолами, яких він змальовує за Ренаном як мало освічених в порівнанні до римських філософів, є дуже добрий, але лише, як підкреслення глибини живучости й актуальности християнської ідеї супроти вже вижитої відмираючої консервативної і загнилої ментальности поганського Риму.

Великість і актуальність ідей не полягає бо в їхній софістичації і вченості, але власне у самій їх *простій* великості і сучасності, як начала майбутнього.

В ім'я об'єктивности треба однак сказати, що не всім ідейним рухам пощастило так само як християнству. Історія знає випадки, коли не менш глибокі і прогресивні ідеї кінчалися невдачами, хоч мали не менш жертвенних і героїчних борців, але не мали інших передумов, а передусім віджилости і розкладу системи, супроти якої боролись. З ідейними поступовими рухами, справа подібна, як із революціями: їхній успіх залежить не лише від ідейно-програмової бази і власного силового потенціалу, але і від слабости ворога, на яку складається передусім його духово-політичний і соціально-економічний розклад.

Варто теж згадати і про те, що християнство, яке виникло в Палестині, в єврейському народі, не спринялось ним і розвинулось щойно на "чужих" теренах Європи, подібно як і будизм, який виник в Індії, але утвердився і поширився щойно в Китаї.

Також не треба забувати, що в добу індустріального суспільства, компютерів і модерної соціології "прості" апостольські слова не вистачають і про це вже переконалась навіть католицька церква, достосовуючи своє вчення до нових вимог,

змушена все більше переходити з мови "апостолів" на мову соціологів і психологів.

Потретьє: висуваючи орденівську, тоталітарну концепцію політичної і державної організації, яка мала скріпити наш політикум, Донцов сприяв якраз протилежному, бо в кінцевому висліді така концепція означала розподіл і розбиття суспільності. Протиставлення т. зв. інтегрального націоналізму в орденівській формі решті політичного світу кляло основи не під тотальну мобілізацію всіх народних сил, але під їхній тотальний двоподіл і самопожирання. Зрештою передсмак орденівського "порядку" ми частинно відчули в період розламу в ОУН на початку війни між Німеччиною і СРСР. Якраз історія розламу в ОУН і їхніх імплікацій для цілого нашого політикуму повинна послужити одним із найбільш переконливих свіжих аргументів в доказ того, що лише на базі демократизму є можлива найширша мобілізація всіх сил народу.

Є ясным, що орденівсько-тоталітарна система виключає всяке нормальне розв'язання будь-яких ідейнопрограмових спорів, а у випадку персональних контроверсій і їх вбирає у "засадничі ідейні форми" та "ідеологізує" особисті й організаційно-технічні справи. Без елементу виборності і відповідальності, яка є в демократичній системі, всякі спори автоматично ведуть в орденівсько-тоталітарній системі до розколів, самопожирання і т.д. Цим не хочемо сказати, що наприклад, в демократичнім укладі до сьогодні існувала б лише одна ОУН, бо за всією правдоподібністю, так, чи інакше було б прийшло до політичного зрізничкування, але діло в тому, що це зрізничкування було б зовсім інакше відбувалося, тобто без зайвих ексцесів, фізичного самопоборювання і т.п.

Але знову: проблема демократії - це не тільки соціально-політичне питання, але в першу чергу психологічне. Взаємореспект, пошанування інакшої думки, солідарність, співпраця, компроміс, загнущання егоцентризму, узгідненість і ірраціоналізм. Це - визрілий політично патріотизм.

вирозумілість, виключення майоризації і міноризації, мішне відчуття національної єдності - всі оті основи психологічні елементи демократії - є лише можливі у розвиненій, дозрілій спільноті. І вони мусять вирости у нас, якщо ми не хочемо, щоб знову повторились трагічні експерименти більших чи менших "руїн", що про їх прототип писав у свій час Самійло Величко: "Упала гарна тогобічна козацька Україна, як той давній Вавилон, город великий - через тодішню незгоду козаки всі пропали, самі себе звоювали".

І почетверте: передставляючи Росію, як якусь диявольсько-містичну, але одночасну й примітивну силу. Донцов і його однодумці давали фальшивий, чи щонаменше однобічний її образ, який аж ніяк не покривався з дійсним станом. А якраз в політичному плянуванні і війні можна керуватись всім, лише не власними крайньо-суб'єктивними уявленнями про ворога.

І взагалі у випадку такого ворога, як Росія, краще не розраховувати на його примітивізм - справжній, чи уроєний тим більше, а краще навіть його переоцінювати, аніж недооцінювати його силу. Треба теж пам'ятати, що сила має різні свої виміри і самої духово-культурної переваги у політичній боротьбі не вистачає. Якраз власне певні психологічні елементи - впертості, витривалості, послідовності і т.п. - відіграють тут не раз важливішу роль, ніж самі культурні вартості. Зокрема не слід ними "компенсувати" інші силові фактори і в той спосіб створювати суб'єктивний комплекс сповидної чи справжньої вищості. Для цього не допоможуть теж екскурсії в історію з метою блиснути в сучасному здобутками предків. Так фактом є, що ми, наприклад, вчили у свій час росіян азбуки і культури. 1649 р. українці заснували в Москві першу в Росії організовану школу, вони ж пізніше зорганізували в цій же Москві слов'яно-греко-латинську академію. Семен Полоцький вчив грамоти царевичів Олексія і Федора та царівну Софію, цар Петро I-ий послав російську молодь на науку в Києво-Могилянську академію, та ж

сама Академія ще при кінці XVIII ст. постачала учителів на всю Росію. Ми дали Росіянам єпископів, філософів, вчених, педагогів. Арсеній Сатановський, Даманський Галицький, згаданий вже Семен Полоцький, Степан Яворський, Теофан Прокопович - який разом з Кантемиром очолював тодішню російську літературу і науку, це тільки важливіші імена із ряду тих, які цивілізували російський народ. Граматика Мателія Смотрицького поклала основи під російську орфографію і не дарма Ломоносов назвав її "вратами учености". Український вплив на російську церкву був такий великий, що ще до початку XIX ст. по церквах в Московщині скрізь панувала українська вимова. Росіяни вчилися з підручників українських авторів, українці перевіряли їм церковні книжки; українцям, а не росіянам патріарх Нікон доручив був вести першу друкарню в своєму Іверському монастирі; переклади з західної літератури йшли просто з України, або їх робили в Росії українці, клясицизм прийшов з України, театр поставив росіянам львов'янин Степан Чижинський. Згадаймо теж про те, що від нас росіяни не лише навчилися друкарства, але й модерного письма із розділом слів, українці були "екзамінаторами" у російських школах, українська пісня і музика наслідувалась росіянами, навіть "німецьку одіжку" ми принесли росіянам ще перед Петром I-им. Можна списати томи про вплив українців на освіту і виховання росіян. Все це, без сумніву, показує дуже глибокі коріння і величезне багатство нашої духової культури і повинно служити нам постійно наснагою у скріпленні нашої національної ідентичності. Але одночасно ми мусимо приглянутись, як ми виглядаємо самі, сьогодні, і з якими перспективами на майбутнє. Самозрозуміло, що якраз в наші часи духово-культурні і науково-технічні елементи є куди важливіми вимірами сили, ніж вони були в минулому, але, на жаль об'єктивно треба признати, що і в цих ділянках - поза загальною культурою наших народних мас - "примітивні" росіяни в багато дечому нас перегнали, внаслідок нашої політичної слабости.

І тому було б великою помилкою недоцінювати росіян і ставити на "примітивізм" "кацапів" і "пошехонців", а навпаки треба реально оцінювати всі силові фактори тієї нації і зокрема силу їхньої провідної верстви, яка постійно знаходила підтримку в російській масі навіть у найбільш карколомних імперіяльних задумах. Пригадаймо, що коли ми починали нести культуру й цивілізацію росіянам, за академіком Піпіном, в Росії був лише "церковний фанатизм, вражда к науке, упрямый застой, нравственное одичение і ожесточение" 36 . Але ні цей стан, ні наші впливи не перешкодили росіянам пізніше в тому, щоб розбити нас політично і піти на повне знищення нашої нації.

Було б теж помилковим і передусім наївним знецінювати з чисто політичних мотивів російську культуру і зокрема літературу. Достоевський, Пушкін, Толстой і інші можуть нам подобатись менше, чи більше, але їх заперечувати як літературу, було б лише шкідливим нонсенсом для нас самих. А передусім ми себе осмішили б тим перед світом і самими собою. Треба розрізняти між культурою і політикою, бо ж вкінці ніхто інший, як це й же Достоевський представив у візії майбутнього сталінський режим, оту "шигалевшину" 20-го століття. Зрештою небезпека російського політикуму не в Толстих, Достоевських, Пушкіних, але в Грозних, Петрах, Ленінах, Троцьких, Сталінах і їхніх послідовниках.

РОСІЙСЬКЕ ПИТАННЯ

Центральним питанням української національної політики були, є і будуть наші взаємини з росіянами. При нашому геополітичному положенні російське питання є своєрідною політичною константою, яка має постійне безпосереднє відношення до нашого національного буття. Сьогодні, в умовах поневолення українського народу, воно визначає стан цілої нашої визвольної політики і боротьби, а в умовах існування незалежної української держави, воно, щонайменше визначатиме головну суть і спрямування нашої зовнішньої політики. Тому вивчення і проаналізування російського противника і зокрема його цілого політикуму і співставлення наших і його сил та слабостей мусить кожночасно визначити наше планування визвольної боротьби, її стратегічні і тактичні шляхи й засоби. Самих генералізуючих стверджень і узагальнень тут не вистачає. Не допоможуть тут теж самі фразеологічні формули, які сильні і патріотичні вони не були б у своєму словесному, чи друкованому звучанні. А зокрема не на місці тут апокаліптичні упрощення в роді того, що "аби ми, або вони", "Київ, або Москва" і т. п.

Справа в тому, що всяке політичне планування і боротьба мусять проходити в площині існуючих реалітів і їх проєкцій, а не ілюзій і "побожних бажань". Тобто в контексті такого укладу, де є і

буде "і ми і вони" і "Київ і Москва" і до того, як в сучасному так, щонайменше в найближчому майбутньому, у стані постійного змагу. Бо, як писав М. Прокоп в статті "До питання українсько-російських взаємин" в 1961 р.:

"Український і російський народи будуть змушені жити один побіч одного, бо свого географічного положення сучасні народи не змінюють і сусідів не вибирають. Існування й остаточного усамостійнення України не можуть перекреслити навіть найбільші російські імперіялісти. Існування Росії, як фактора великої сили на північних кордонах України, не можуть усунути навіть найбільші вороги Росії з-поміж українців".^{37/}

Очевидно, що справа була б непомірно упрощена, якщо б наприклад у висліді такого, чи іншого нуклеарного удару, Росія перестала існувати, а збереглася Україна, але при сучасному стані воєнного плянування і Заходу і Сходу, виглядає, що Україна була б наражена на неменші втрати. До речі, це одинока можливість, в умовах якої концепт "або ми, або вони" був би розв'язаний в нашу користь. При всяких інших революційних і еволюційних можливостях в силу сучасного демографічного, політичного і суспільно-економічного співвідношення між нами і росіянами, таке безальтернативне "рівняння" - "або ми, або вони" - було б в нашу некористь. І тому наша визвольна боротьба мусить враховувати цей момент "і ми і вони" та мобілізувати максимально всі сили власного народу з одного боку і поглиблювати та поширювати слабі місця та кризові ситуації ворога - з другого, з тим спрямуванням, щоб знеутралізувати якнайбільше його власні агресивні сили його власними ж руками. Ідеться тут про політичне впливання на росіян, тобто відвернення дотеперішнього одностороннього російського відділювання на Україну, яке від віків проводилося з допомогою брутальних засобів політичної диверсії і звичайно завершувалося масовим терором. Це не значить, що ми маємо із свого боку повторяти російські методи й засоби супроти росіян. Наше політичне впливання не може опиратися на

примітивному, чи рафінованому насиллі, але на власній силі, силі нашої аргументації і твердої постави та боротьби. Основним тут є не сама методика і засоби впливання (хоч вони важливі теж), а зміст і спрямування нашого відділювання, його програма. Наше відділювання у протигагу до російського, яке постійно проводилось для цілей того, чи іншого російського деспотичного режиму, спрямоване позитивно, воно передовсім самооборонне, гуманне, визвольно-народне і поступове. Ми боремося не за поневолення, чи знищення російського народу, але за визволення нашого народу, і тим самим й інших народів, а в тому і російського. В Російській РСФР існує теж соціально-правне поневолення людини, там немає індивідуальних і політичних свобод, немає свободи слова, і зборів, преси, організацій, вільного вибору і т. п., а натомість існує політичний терор і безоглядна експлуатація громадян державою, з якою ідентифікує себе керівний партійний і адміністративний апарат. І власне, борючись за визволення українського народу, який ще додатково є поневолюваний національно-політично, ми допомагаємо одночасно росіянам у їхній боротьбі за соціально-правне визволення.

Але пригадаймо насамперед деякі головніші лінії російського впливання на нас. Від віків Москва намагалася притягнути на свою сторону проти українських інтересів різного роду соціально невдоволені елементи, чи то у випадку селянства, чи біднішого козацтва, яке у свій час було "під загрозою" втрати своєї "рівності", "привілеїв" тощо. І це робилося тоді, коли російський мужик не мав ні найменших прав, ні жодної охорони з боку тих же царів і бояр і часто трактувався гірше тварини.

У випадку козацької старшини, у відношенні до якої російські резиденти і політичні диверсанти, використовували інші соціальні прошарки, ця сама Москва стосувала цю ж саму методу перетягань і підкупів - матеріальних і "політичних" - "беручи під оліку", роздаючи дворянські титули і т. п. Російська політична диверсія

доказувала просто чудес в закулісовому й відкритому вмішуванні і замішуванні справ козацької держави, ціллю яких було постійне викликування конфліктів на верхах, скріплення промосковських елементів і вкінці встановлювання вигіднішого Москві гетьмана.

Це саме творилося по лінії Церкви. Росія постійно використовувала церковну політику для розбиття українського козацького політикуму і для розкладу та підпорядкування собі самої Церкви, щоб опісля зробити з неї один із найсильніших "ідеологічних" і адміністративних інструментів русифікації.

А на кінець, приходила воєнна інтервенція, поневолення і масовий терор. Так діялося за царів і мериторично нічого не змінилося після них за генеральних секретарів компартії. В саму ж революцію Москва знову східно використала соціальний момент для протиставлення українському урядові селянства і робітництва. "Православ'я" і "самодержавіє" заступила ідея комунізму й інтернаціоналізму, але завершення було тож саме з попередніми: воєнна інтервенція, поневолення і масовий терор.

Завданням нашого впливання на росіян мусить бути власне усвідомлення російського народу, а передусім його активного політикуму прорежимного і антирежимного та неграального - у злочинності російського імперіялізму супроти інших народів та у ролі, яку в цьому відіграв і відіграє сам російський народ.

Ми мусимо вимагати від росіян відбругалізування їхнього політичного думання і дії, засудження їх і відновлення поступового концентрування в дусі ідей А. Герцева, А. Шахматова, К. Брюлова. В нашому інтересі передусім сприяти процесові гуманізації і демократизації російського політикуму і російських мас, ціллю чого має бути теж відтягнення їх від підтримки теперішньому режимові та стримання їх перед будь-яким новим запряженням їх до іншого імперіялістичного воза. А передусім наша акція мусить бути спрямована на усвідомлення російських народних мас в

питаннях національної політики та в потребі включення їх у спільний фронт боротьби всіх народів СРСР.

Але це наше політичне відділювання на росіян не може бути виключно оборонне, а навпаки воно повинно бути активно-наступальним. Дотеперішнє спрямування нашої політичної акції було звичайно обмежене своїм простірним і політично-стратегічним засягом. В першому випадку воно обмежувалося головно до українських земель, в іншому до самооборони. Дуже характерним є, наприклад, той факт, що навіть в розгарі найбільшої активності підпільного руху після II-ої світової війни, ми не спробували перевести відповідних політичних і терористичних акцій в Москві, чи Ленінграді, хоч мали відомий прецеденс з вбивством Перацького у Варшаві за часів польської окупації Західніх земель. Очевидно, що радянська дійсність зовсім інша від польської і їх не можна порівнювати, але тим не менше у всьому цьому є певний елемент вияву отої дефензивної настанови, так само, як в концепційно-стратегічному плянуванні натиск був знову ж на самооборонний аспект боротьби, без належного розпрацювання форм і змісту нашої політичної роботи серед самих росіян.

Це треба ствердити не для роблення комусь критичних завваг, а для з'ясування фактичного стану, який до речі, був таким, а не іншим, в силу об'єктивних причин.

Тим не менше, ми мусимо собі усвідомити, що зокрема в сучасних умовах, є необхідним вийти із цього простірного і стратегічно-концепційного обмеження та поширити фронт змагу з російським імперіялізмом на його власні ж терени. В парі із скріпленням власного національного потенціалу на наших землях, мусить відбуватися посилена акція на російських корінних землях в сенсі позитивної програми, що про неї була мова.

Наше відношення до росіян було в засаді інтровертним, тобто спрямоване властиво в нас самих. Його треба зробити

“екстрове́ртним”, тобто таки практично спрямувати до росіян і на росіян. Потреба такої перестанови стосується не лише України, але й еміграції, де теж існує оця інтровертна, одновимірна, до того негативістична настанова, яка оптично виявляється от хоч би в тому, що дотепер немає дослівно ні одного українського інституту для дослідів Росії, а опрацьована українцями історія Росії в США пишеться і видається вже 30 років.

Очевидно, що є об’єктивні фактори, які спричинилися до такого, а не іншого цілеспрямовання нашого думання в російському питанні. Будучи в стані безнастанної оборони перед російським окупантом на всіх теренах - своїх і чужих - і логічно концентруючи свої сили на безпосередньо загрожені позиції на власних землях, ми природньо мусили розвинути передусім психологічний комплекс оборонності з його усіма імплікаціями. А передусім з нахилом до одновимірного крайнє негативістичного наставлення до всього по другому боці барикади. Це, очевидно, закривало деякі інші шляхи політичної активності, а передусім не давало можливості перенести бодай частину боротьби на терени ворога.

Переставлення такого думання потрібне теж у противагу до самої демографічної політики Москви, спрямованої на винародовлення України й асиміляцію українського елемента на неукраїнській території. Перенесення фронту нашої боротьби теж і поза український засяг - територіяльно і в людях - повинно якоюсь мірою неутралізувати нищівні заходи демографічної політики Кремля. Йдеться про своєрідний паралельний процес до того, що відбувся в концтаборах після війни, коли запроторення колишніх в’язнів українського визвольного руху було однозначним з поширенням “бандерівської зарази” в тих таборах. А в сьогоднішніх умовах, дальший насильний вивіз українського елемента повинен стати експортом небезпечної “української зарази” в російські корінні землі. Для цього теж потрібна не лише сама українська концепція української боротьби, але також українська концепція російської боротьби.

Насьогодні стан наших відносин з росіянами, тобто сучасне "і ми і вони" є недвозначно некорисне для нас. І воно мусить бути змінене, якщо ми маємо вдержати себе, як повновартісна національна спільнота. Щоб цього добитися, ми мусимо в першу чергу змінити сучасне "і ми, і вони" в позитивне для нас відношення, яке одиноке може бути реальною базою для повного визволення і забезпечення власної державности та унормалізування в майбутньому наших міждержавних відносин з російським народом. І в цьому пляні є необхідним не лише скріплення власного національного потенціалу, але послаблення силового політикуму російського імперіялізму, через таке чи інше послаблення його бази у власному народі. При чому мусимо бути свідомі того, що у випрацюванні нашої методики і стратегії для побороювання російського імперіялізму, при сучасній силовій перевазі, мусимо виходити з засад своєрідного "політичного карате", який повинен привести до вжитку бодай частини власних сил противника проти нього самого. Бо якраз цього нам особливо потрібно, в не меншій мірі, як допомоги інших народів СРСР.

Генеральні програмові ствердження українського визвольного руху в російському питанні дають основу для нормального співіснування між обома державними народами в майбутньому і для включення російського народу в спільну боротьбу всіх народів проти російського комуністичного імперіялізму.

Ще в час німецької окупації питання українсько російських відносин було основно розглянене в підпільному органі Проводу ОУН "Ідея і чин", ч. 3 за 1943 рік, в статті М. В. Вирового п. н. "Україна і Росія". В ній, між іншим, сказано наступне:

"Коли йдеться про наше ставлення до російського народу на етнографічній московській території, то тут зразу треба сказати: для нас воно не може визначатися нашим ставленням до московського імперіялізму. Виповівши нещадну боротьбу московському імперіялізмові і мобілізуючи всі сили проти його

намагань і далі поневолювати Україну, ми в цей спосіб не виповідаємо війни московському народові, бо ми не хотіли б з ним ані сьогодні, ані завтра воювати... Український народ, що від століть бореться проти московського імперіялізму, з усією силою протиставляється також намаганням німецьких імперіялістів поневолити Україну. В цій боротьбі іде український народ поруч із іншими народами, що їх поневолював московський імперіялізм, а зараз хоче поневолити Берлін. Український народ готовий іти також у цій боротьбі з московським народом".^{38/}

Це становище було опісля підтверджене статтею О. Горнового, видатного українського підпільного публіциста 1940-х рр., члена УГВР і провуду ОУН, п. н. "Наше ставлення до російського народу", в якій він писав:

"Змагаючи до відокремлення України і перебудови ССРСР на незалежні держави всіх народів ССРСР, ми рівночасно прагнемо до найтіснішої співпраці в політичній, економічній і культурній галузях з російським народом, як і всіма іншими народами. Російський народ - наш безпосередній сусід, і з ним у нас багато спільних інтересів, і співпраця з ним може розвиватися дуже успішно, якщо вона буде побудована не на імперіялістичних взаєминах, а на справжній дружбі і рівноправності".^{39/}

В сенсі цих заяв, інший визначний діяч і публіцист визвольного руху в Краю і закордоном, М. Прокоп, у вищезгаданій статті "До питання українсько-російських відносин", пішов по лінії шукання спільної плятформи боротьби в сучасній ситуації й умовах і вказав на ті елементи, якімогли б її творити:

"І український і російський народи заінтересовані у спільній боротьбі проти панівної в ССРСР системи. При цьому боротьба українського народу проти комуністичної диктатури і російського централізму послаблює силу системи з середини і тим самим збільшує шанси російського народу в його аспіраціях до соціальної свободи і демократії. Водночас боротьба російських робітників і

селян за кращі умови існування і боротьба російських інтелектуальних кіл за свободу творчості та основні громадянські права посилюють шанси українського народу в його боротьбі за такі самі права і за свою державну незалежність.

2) В інтересі українського і російського народів є існування самостійних держав обох народів на їхніх територіях і стосунки оперті на принципи взаємовизнання і невтручання у внутрішні справи сусіда. Український народ життєво заінтересований у тому, щоб уряди російського народу не плекали загарбницьких плянів щодо України і щоб російський народ визнавав і респектував державну самостійність України. Водночас вирішальним для існування самостійної України є існування самостійних держав польського та білоруського народів і народів Прибалтики. З другого боку, російський народ заінтересований у тому, щоб українська держава не стала тереном будь-яких ворожих плянів, спрямованих проти Росії. Однак така ролія не тільки не відповідала б державним інтересам України, але була б для них шкідлива. Проте спільні інтереси, державну незалежність та інтегральність своїх територій український, російський, польський та інші народи Східньої Європи можуть успішно забезпечити тільки при умові добровільної співпраці.

3) Імперіялізм, колоніялізм, месіянізм, расизм і шовінізм в усіх формах є шкідливими для життєвих інтересів українського і російського народів. Зокрема на сучасному етапі в інтересі українського і російського народів, є розкривати і засуджувати всі форми колоніялізму та насильства над народами, що мають місце в советській імперії, і протиставлятися виявам шовінізму, звідки вони не виходили б.”^{40/}

В усіх цих ствердженнях є виразне підкреслення того, що український визвольний рух не утотожнює російського імперіялізму із російським народом і то незалежно від того, що в

багатьох випадках російський народ був інструментом цього імперіалізму. Тим самим ми відділяємо російські народні маси від правлячої системи, на якій лежить відповідальність за злочинну політику Москви. Такий розподіл не звільняє однак росіян від співвідповідальности за сучасний режим і це стосується зокрема цілого російського політикуму - а не лише правлячого. А зокрема це не звільняє його від обов'язку боротися з цією деспотичною системою, протиставитись їй по всіх лініях, включно з її національною політикою.

Свідомість цього мусить бути в російському народі, як передумова збудження його власного національного смутіння, що лише з нього може вийти духовий і політичний ренесанс російських суспільних сил, належне зрозуміння та **виrozumіння** для державницьких аспірацій неросійських народів.

Франціска Баумгартен твердить, що "людські прикмети провідника є тісно зв'язані з характером мас, які за ним ідуть", або "яка маса, такий і провідник", бо саме в масі "проявляються назверх типічні прикмети національного характеру даного народу".^{41/}

Ніколай Бердяєв писав виразно про те, що "інтернаціоналізм російської комуністичної революції - чисто російський, національний... Ленін - це типова російська людина.."^{42/}

А. Белінков згадував про "... трагічну особливість руського історичного розвитку, азіатську неприязнь до демократії, традиційні навикки до жорстокости"...^{43/}

І в росіян повинна бути не лише свідомість отієї "трагічної особливости руського історичного розвитку", "традиційних навикків до жорстокости" і т. п., але й усі політичні імплікації цих класифікацій на практиці. І з цього, в першу чергу вони самі мусять зробити висновки, бо скоріше чи пізніше, за наслідки політики ЦК партії прийдеться відповідати не тільки самим правлячим кругам,

але й народним масам, які це все щонайменше толерували. Незнання в стилі гітлерівських бонзів, які твердили, що ніколи не чули про Аушвіц, чи Дахав, чи відкликування до власної безсилости, не звільняє нікого від морально-політичної співвідповідальности за злочини в політиці, так само як потурання звичайному злочинові і його пасивне толерування не звільняє нікого від його відповідальности перед законом.

А. Амальрік нарікає у своїм трактаті "Чи дотриває СРСР до 1984 року?" на наївність усіх російських мас, включно з "середньою клясою", на "печать сірости і пересічности в усіх верствах суспільности".^{44/} і на "культ власної безсилости".^{45/} Але й оночасно він пише про "психологію урядового чиновника"^{46/}, саме яка в першу чергу робить ціле російське суспільство співвідповідальним за весь політикум, урядовий і неурядовий. Амальрік зовсім правильно доводить, що нова клясова мораль, яка замінила релігійну, є базована на тому, що "добрим є те, чого в даному випадку вимагає начальство"^{47/} і не лише в нього, але й у цілого російського народу мусить бути свідомість того, що якраз це начальство, яке його сьогодні утискає соціяльно і політично, вимагає від нього визнання "нової ідеології, іменно великоросійського націоналізму, з його характерним кульгом сили й експансійних амбіцій".^{48/} Як стверджує цей же сам Амальрік, "націоналістичні (розумій: шовіністичні) почування закріплюються також в цілому ралянському суспільстві, головно в офіційних літературних і мистецьких колах ... і цю ідеологію можна б назвати "нео-слов'янофільством". Її центральними прикметами є інтерес до російськості, віра в месіяністичну роль Росії і скрайня погорда і ворожість до всього не-російського".^{49/} А за це вже таки не несе відповідальности лише сама КПРС! Не можна теж тим більше відмахнутись від співвідповідальности за те, що російський режим робить в Україні і то в той сам час, коли в самому СРСР трублять про "визвольні національні війни" на інших континентах. Мало цього, у свій час ряд французьких

наукових, літературних і мистецьких сил виступили були в обороні альжирців і домагались від французького уряду незалежності для Альжирії. Про це теж мусить бути відомо стосовним російським колам, так, що й "прикладу, як кажуть, не бракувало". Як не бракувало його теж із дальшого минулого, чи то у випадку англійців, які боролись за свободу Ірляндії, чи Індії, чи й навіть російських поступових мислителів типу Герцена, які висували кличі боротьби "За нашу і вашу свободу".

В травні 1964 року спалено українську центральну наукову бібліотеку в Києві, столиці України. Про цю жалюгідну подію писалось так в одному із самвидавних матеріалів:

"Згоріла саме україніка, в тому числі стародруки, рідкісні книжки, рукописи, архіви (наприклад, архів Б. Грінченка, архів "Киевской старины, архів Центральної Ради та інші). Частина з цих архівів не була навіть описана і розібрана, так, що ніхто не знає, що там було і що згоріло. Вони назавжди втрачені для історії. Згоріли також спеціальні фонди україники, які до 1932 року збиралися за вказівкою М. Скрипника, а потім, після усунення М. Скрипника, були "засекречені", як і вся українська історія. Згоріла картотека, так, що неможливо навіть відновити реєстр книжок, які знищені. На суді називалася цифра 600 тисяч томів. Можна уявити скільки їх згоріло насправді!

"Отже згоріла частина української історії, частина української культури. Назавжди втрачені величезні духові скарби. Тисячам і мільйонам людей, поколінням молоді відрізани шляхи до багатьох духовних джерел, до книжок і документів, одні з яких загинули назавжди, а інші може ще десь існують у дублікатах, але неприступні читачеві. Тепер навіть у Києві вже немає де посправжньому працювати науковцеві, аспірантові, студентові, особливо, якщо їх цікавить минуле України.⁵⁰

В листопаді 1968 року спалено українські і єврейські архіви і книжкові фонди у Видубицькому монастирі в Києві, згодом єврейські в Одесі.

В листопаді 1969 року спалено українські архіви в Успенській Церкві у Львові. Вміжчасі згоріли бібліотеки в Ашхабадзе, Тарту і Самарканді, а на Україні ще скоріше спалено в музеї у Львові речі Нарбута і Архипенка ("руками" В. Любчика, подібно як у випадку київської бібліотеки АН УРСР руками Погружальського), згорів був весь вагон із українськими мистецькими речами, призначений на Експо до Монреалю, і т. п.

Насьогодні немає ні найменшого сумніву, що всі ці варварства здійснив російський режим, руками КГБ. І немає найменшого сумніву, що справа нищення того роду культурних інституцій і пам'яток - це удар не лише по українській, єврейській, туркменській, естонській чи узбецькій культурі і духовості, але по культурі взагалі, і протестувати проти цього на весь світ повинні не лише українські, єврейські, естонські, туркменські, узбецькі, культурні діячі та громадськість, але також, і передусім їхні російські колеги, бо якраз це режим їхнього народу dokonує цих злочинів над іншими народами та компромітує весь російський народ. Однак принаймні до сьогодні, ми ще не чули ніодного голосу протесту ні російських інтелектуальних кіл, ні російської громадськості.

Саме в цьому відношенні якраз і гостріше, ніж деінде виявляється грубо реакційна настанова і ментальність російської інтелігенції у своїй більшості, зокрема якщо порівняти її із західними інтелектуальними колами колоніальних періодів, де все ж таки попри шовіністичне запоморочення не бракувало здорових, прогресивних голосів. До речі, якраз західні інтелектуальні кола спричинилися величезною мірою до зродження і розвитку визвольних процесів у країнах Азії і Африки. Чи не найкраще схопив це Деніс Бладверт, пишучи, що "це просто парадокс, що колоніальні потуги, які вчили своїх азійських підопічних основних елементів націоналізму, в той спосіб самі ж такі підписували собі присуд на своє викинення з Азії. В Оксфорді і Кембриджі сумлінно вчили індійців і бурмезійців про ідеали свободи, традиційно

закорінені в скептрі цього острова, який ніколи не згинався, не згинається і не буде згинатися на коліна перед гордим завойовником. В Сорбоні молодих в'єтнамців і камбоджійців (разом з такими китайцями, як Чжоу Ен-лай) інспірувала французька революція, але вони скоро ствердили, що *Liberte, Egalite, Fraternite* зупинялися на Суеському каналі. В Лейдені думаючи індонезійці починали собі усвідомлювати, що можна багато чого навчитися з прекрасної історичної казки про ріст малої, але впертої голляндської республіки у її змагу з монархіями Європи 16-го століття. З континенту, на якому людина ледве чи навіть розуміла концепт нації, молодь сунула до столиць Заходу, щоб почути перший раз про націоналізм, революцію і людину, поховану на Гайгейт, яка називалася Карл Маркс.

І в той час, коли білі в Європі вчили едукованих на Заході азійців, як вони мають викидати білих зі сходу, інші білі на самому Сході дослівно копали гріб для колоніального панування. Археологи і науковці з Заходу виривали з забутих руйн азійської історії величність Ангкору і могутність Свірджая, які наново запаливали хмерів і маяйців відкриттям їхньої славної національної спадщини”..^{51/}

У випадку українців, естонців й інших неросійських народів йдеться не про азійські племена, для яких важко було схопити саму концепцію слова “нація”, але про старі, високорозвинені культурні народи, і парадокс в тому, що російська інтелігенція не лише не помагає відкопувати Ангкорів України, Естонії, чи Узбекиї, а навпаки своєю “активною” і пасивною поставою помагає їх руйнувати, засипати і забувати.

Ба що більше: навіть серед російських дисидентів і лібералів, які борються сьогодні активно за демократизацію, не вивітрів імперіялістичний дух. Згадаймо, наприклад Роя Медведєва із його ствердженням про асиміляцію неросіян в СРСР, як “природне” і позитивне явище”. У своїй самвидавній брошурі п. н

"Близькосхідній конфлікт і єврейське питання в СРСР" Медведєв насамперед розцінює позитивно розвиток "соціалістичних націй і національних культур" та називає цей процес навіть прогресивним. "Однак - він далі заявляє - разом з цим процесом, проходить інший процес взаємного перемішання і взаємної асиміляції різнородних націй і народностей Радянського Союзу", і цей процес також являється прогресивним. Природно також, що асиміляція представляє собою доволі довгий процес, який проходить протягом кількох поколінь і тому дає багато перехідних типів".

Порівняймо вищесказане з тезами КПРС в національному питанні і побачимо, що ні мериторично, ні навіть "стилістично" немає різниці між дисидентом Медведєвим і його земляком з ЦК КПРС! На тому однак не кінець. В тій же брошурі, кілька рядків нижче, Медведєв з обуренням типічного русотяпського бюрократа ставить питання про те, що "хіба можемо ми осуджувати (тих) вірмен в РСФСР за це, що вони асимілювались з більшістю руського населення?", або "можемо ми домагатися - як *це робить Дзюба* - (підкреслення наше), щоб усі українці, в якій республіці вони не проживали б, були зобов'язані вивчати українську мову?" І відразу він же відповідає: "Очевидно, що ні! Бо ж йдеться тут про природний і прогресивний процес. І хоча для частини однієї, чи другої нації цей процес супроводжується втратою деяких її національних цінностей, то все ж таки, він супроводиться також набуттям численних інших цінностей, взаємозбагаченням національних культур, а також більш швидким розвитком загально-радянської культури, науки й економіки".^{52/}

Більш виразно, очевидно, не сказав би і сам Брежнєв, чого його підголосок Помелов.

Якщо ж йдеться про практичні поради Медведєва, як розв'язувати національне питання, то він, без сумніву, не лише виявляється кращим лєнінцем, ніж Брежнєв, але й мав більш рафінований і софістикований підхід до цього. Так він і пише, що "можна не сумніватися, що усунення всіх дискримінаційних

заходів у відношенні до євреїв приведе до значного прискорення процесів асиміляції, що і якраз повністю відповідає ленінській національній політиці в цьому питанні.”⁵³

У своїй більшості російська меншість в Україні стала активним хоч сліпим інструментом режимової русифікації і ціла російська суспільність цьому не протидіє, а навпаки, в основному сприяє. Насьогодні витворився в Україні такий стан, що українським націоналістом називають кожного, кому не байдужа доля української мови і культури та самобутності. Ця шовіністична російська “філософія” сучасної національної політики, що її В. Мороз називає “Фельдфебельською націологією”⁵⁴ докотилася вже до того, що він пише: “В містах Східної України ще простіше можна записатися в “націоналісти”, бо для цього вистачає говорити по-українськи..”

Такий стан є загрозовий для нас, але він є і небезпечний для росіян. Бо немає сумніву, що в такій атмосфері мусить наростати крайнє негативістичний анти-російський “розпучливий ірраціоналізм”, який консеквентно веде навіть до безоглядного стосування засади “око за око”, “зуб за зуб”, “бібліотека за бібліотеку” і т. д.

Наслідки цього для обох сторін - напевне добре відомі і в жодному випадку не сприяють відпруженню українсько-російських взаємин. Було б великою помилкою збоку російського народу, якщо б він, ховаючись за спину режиму, розраховував лише на односторонні “уступки” української сторони. Все має свої межі і не завжди можна безкарно перетягати струну!

Франціска Бавмгартен пише, що “біль, що його завдає сильний слабшому, витворює ситуацію, яка примушує його до призадуми і міркувань. Слабий не лише робить порівняння і зіставлення між собою і сильним, але піддає ґрунтовній перевірці цілу поведінку сильного”, бо “ніщо не примушує людину більше до призадуми, як власне нещастя...”⁵⁵/ Пригадаймо тут, до речі, закінчення із

попередньо цитованого документу про спалення Національної бібліотеки в Києві в травні 1964 р.:

"ДУМАЙТЕ...

Ми знаємо, що народ безсмертний, його не задушиш, не спалиш його духа. Звичайно, коли в народі є дух боротьби. Але, коли немає того духа - він стає мертвим. Не втішаймо себе вічною істиною про безсмертя народу - його життя залежить від нашої готовності постояти за себе!"^{56/}

Але на тому не кінець. Як стверджує та сама швейцарська авторка, при такому стані завжди приходиться до вирощення й акумуляції пимсти, зависти і ненависти. Накопичення цих психологічних елементів є вповні природним і закономірним і хоч вони впливають самі із слабостей і їхній етичний коефіцієнт об'єктивно може мати знак мінус, суспільно-політично вони не є слабкими величинами самі по собі. Бавмгартен підкреслює, що якраз навпаки: "пимста і зависть можуть довести до такого знищення, що у певних умовах може привести до загибелі і найсильнішого."^{57/}

А далі: "Майже завжди пимста і зависть супроводжуються ще особливим відчуттям реакції, яким є *впертість* і яка не тільки скріплює всяку самооборону, але спонукує всіма силами протиставитись меті, тому, що її хоче досягнути "сильніший". Впертість є завзятою, афективною поставою, яка є спроможна підсилити всяку самооборону. Впертість ставить слабшого в опозицію до сильнішого і піддає під сумнів його дієздатність, та підриває його авторитет. Крім чуттєвої реакції у формі пимсти, зависти і впертості безоглядність спраглої могутності "сильного" викликає у переможеного і страждаючого "слабшого" ще одно, надзвичайно ефективне відчуття, дуже вагітне у своїх наслідках, яким є *ненависть*. Одним із її виявів є відчуття відрази і спротиву супроти "сильного", яке відштовхує його від нього, як спрчинника його страждань і виключає можливість існувати в

одній спільноті...”^{58/} А в іншому місці: “Сильний мусить завжди рахуватися не тільки із пімстою, але й із завистю слабшого... Афективне думання поневоленого є завжди спрямоване на винайдення можливостей оборони проти постійної загрози сильного”.^{59/} “Тому зависть не є лише, як це звичайно представляється, соціально негативним відчуттям, в тому змислі, що вона суспільно розділяє, але навпаки *для нього вона є біологічно корисною*, бо і вона мобілізує до чину, до наслідування визначних осягів, або до оборони собівартости. В цей спосіб вона скріплює дієздатність з природи менш упривілейованого...”^{60/}

І вкінці: “Горе тому сильному, який це забуває і хоче перейти до порядку дня понад цими споконвічними афектами людини”.^{61/}

Цю просту психологічну істину треба пам'ятати саме російському народові сьогодні, коли його політикум завів його на вершки імперіяльного запоморчення.

МАРКСИСТІВСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА ІДЕОЛОГІЯ

Комплекс провінційності і брак політичної центровості сприяв не тільки неспроможності й нездібності створити власну глибшу ідеологію національного буття універсального порядку, але й не давав нашому політикумові можливості підметно включити себе в русло актуальних універсальних течій.

Клясичним прикладом цього може правити саме відношення нашої політичної дійсності до ідей та програм соціалізму, які були домінуючими у формуванні політичної думки в царській Росії перед і після революції 1917 р., і в росіян, і в нас. Як відомо, українці не зуміли були суверенно абсорбувати і пристосувати програму соціалізму до вимог своєї національної політики і довший час плутались у всякого рода "всеросійських" федеральних чи автономічних концепціях. Наш політичний світ того часу не зумів реально поставити соціалізм у пряме відношення до справи національного і соціального визволення українського народу і радше пішов по лінії наївного дотримання чужих "універсальних", інтернаціональних начал соціалізму та покладання надій на ширість і гуманність російських та інших псевдо-інтернаціоналістів - соціалістів. В той час, коли, напр.,

Ленін зумів був навіть переробити і переінтерпретувати засадничі тези Маркса й Енгельса, щоб достосувати їх до потреб "всеросійської" революційної боротьби, у нас не було практично будь-яких серйозніших спроб застосувати власноідметно марксизм такі самими українськими марксистами в контексті української самостійницької політики. І то помимо того, що були певні теоретично-політичні спроби в стилі писань Рибалки, Мазлаха, Шахрая, чи й Зібера, які пробували вирвати український марксизм з всеросійського котьолка.

Очевидно, що на це були причини, які, великою мірою виправдували такий стан. Передусім довший час ліві українські сили або цілком погопали у всеросійському морі, і не прив'язували взагалі будь-якої уваги до питання національного визволення, або залишались під впливом того ж всеросійського політичного думання теж і тоді, коли вже вели самостійницьку українську політику*. Це поперше, а подруге: в той час, коли російські кола і наші "землячки", які поринали у "всеросійських" котьолках, концентрувались на розрібці соціально-економічних і революційно-стратегічних питань і доктрин, в той час перед українським політичним світом виринала постійна і невідкладна потреба відтворити і виявити самі елементарні історіософічні та етнополітичні основи для власної української самобутності і підметности, яка ще не вийшла була поза шараварщину і примітивне культурництво.

Образово це можна представити так, що коли більші і менші леніни "переробляли" і доповняли Маркса й Енгельса, не турбуючись національно - російським аспектом, як таким, Грушевські мусіли писати історію України, щоб самі собі і чужим доказати, що українці є взагалі повновартісною нацією.

Яким вагітним і тривалим був цей російський вплив, видно теж з інших ділянок нашого політичного думання, як напр. з концентування революційної боротьби в пізніших роках,

* Гляди стр.93

українськими націоналістами, вже після 1917 -20 рр. Останні, як відомо, якоюсь мірою теж перейняли були концепцію революції Леніна, якщо йдеться про її організаційно-стратегічні, структуральні аспекти. Знову ж у тому нічого дивного, якщо взяти до уваги, що й інші чужинецькі течії - ліві і праві в однаковій не раз мірі - робили те саме, і коли зважити, що в ленінській концепції революції були своєрідні універсальні елементи, які, зрештою, перегукувались з подібними ідеями Сореля й інших.

Але, одночасно в нас і тут не було належного розпрацювання стосовної тематики під кутом українських потреб, але радше механічно-поверховне наслідування. В тому пляні треба було передусім як слід вивчити цей чужий концепційний багаж, під впливом якого ми находились. Це було б допомогло не лише пізнати ворога, але й показало б, як "суверенно" поводяться з усякого рода універсальними концепціями інші народи, коло йдеться про їхнє практичне пристосування у національній політиці своєї нації. Це зокрема стосується вивчення революційної стратегії і тактики, які є головними елементами всієї визвольної політики, і над якими нам треба в першу чергу зупинитись. Недарма ж Ленін, творець російської революційної ідеології твердив, що "без революційної теорії не може бути і революційного руху".^{62/}

Вихідною марксистівської революційної ідеології є, як відомо, концепція т. зв. соціальної революції у викладі Маркса й Енгельса. Підкреслюємо: революції соціальної, а не соціалістичної. До речі, термін "соціалістична революція", вжив шойно Ленін, уточнюючи, поширюючи, а передусім переробляючи і вивертаючи в багатьох відношеннях саме поняття революції і ролю партії у ній, всупереч Марксові та Енгельсові.

"Соціально революція" була для Маркса й Енгельса продуктом вершинного технологічно-індустріального, соціоекономічного розвитку капіталізму, вислідом певної суспільно-господарської закономірності, яка мала органічно заіснувати всилу нових

продукційних відношень, при наявності матеріального добробуту, і зросту робітничої класи до розмірів переважаючої більшості в суспільстві. В силу цих об'єктивних обставин пролетаріатові залишилась лише роля "акушерки історії", зокрема там, де треба було ще переламати рештки опору буржуазії.

В 1875 р. Енгельс подав був таку дефініцію соціальної революції: "Коротко кажучи, переміна, що до неї змагає модерний соціалізм, є перемогою пролетаріату над буржуазією і новим переорганізуванням суспільства через знищення клясових різниць. До цього належить не лише пролетаріат, але також і буржуазія, в руках якої суспільно продукційні сили вже так далеко розвинулись, що вони дозволяють на остаточне знищення клясових різниць."^{63/}

Теж Маркс підкреслював, що "радикальна соціальна революція є зв'язана з певними історичними передумовами економічного розвитку", і без них вона практично неможлива.

У Маркса "дана соціальна категорія" (він думав про капіталізм - примітка А. К.) ніколи не пропадає, як довго не розвинулися всі продукційні сили, для яких вона є доволі широкою, і нові вищі продукційні відносини ніколи не приходять, як довго нові матеріальні умови екзистенції не визріли повністю в лоні старого суспільства.^{64/}

Ще в іншому місці обидва, Маркс й Енгельс - перестерігали проти передчасних спроб переведення соціальної революції, підкреслюючи, що вершинний розвиток продукційних сил в капіталізмі є також "тому абсолютно кінцевою практичною передумовою, бо без нього прийшло б лише до узагальнення недостаті.....^{65/} В даному випадку йшлося саме про матеріальний добробут, що його досягнути можна лише за умов максимального розвитку капіталізму.

Як вже вище згадано, впарі з вершинним розвитком продукційних сил в найвищій стадії капіталізму мав теж прийти в

процесі перевернутої догори ногами "пірамідальної пролетаризації", чисельний зріст робітничої класи, яка із меншості ставала переважаючою більшістю в суспільстві. За таких умов Маркс й Енгельс бачили соціальну революцію, як передусім ненасильну революцію. Бо хоч Маркс писав у свій час, що в більшості країн європейського континенту "підоймою нашої революції мусить бути насилля", то одночасно і він і Енгельс концентрувались в основному на ненасильнім характері їхньої соціальної революції, пишучи, що "ми не заперечуємо, що є країни, як Америка й Англія... і евентуально Голляндія, де робітники мирним шляхом дійдуть до своєї мети".^{66/} І коли говорилось про насилля радше в контексті слоганів і бойових закликів, то в теоретичних розпрацюваннях і аналізах стояло питання розвитку "ненасильного" переросту вершкової фази капіталізму в соціальну революцію і безкласове суспільство.

Звідси теж в обох було підкреслення ролі парламенту, як інструменту соціальної революції: "Якщо напр. в Англії, або США робітнича класа здобуде більшість в парламенті, згідно в Конгресі, тоді вона (робітнича класа), зможе законним шляхом усунути закони й інститути, які стоять їй на дорозі".⁶⁷

Подібно: "Не важко собі уявити, що старе суспільство могло б мирно перерости в нове, де можна згідно з конституцією все зробити, що хочеться, якщо мається більшість народу за собою: в демократичних республіках таких, як Франція й Америка, і в монархіях таких, як Англія, де ці династії є безсильні супроти волі народу".^{68/}

Ці самі можливості в 1893 р. Енгельс бачив теж у Німеччині, але до речі, ні він, ні Маркс не бачили будь-яких передумов для будь-якої соціальної революції - ненасильної, чи насильної - у напівфеодальній і реакційній Росії.

Коротко: соціальна революція Маркса й Енгельса була передусім соціально-економічною категорією, визрілою внутрі

самого капіталізму і мала здійснюватися у вершково індустріялізованих країнах засадничо мирною, ненасильною переміною. На тлі деяких пізніших марксистівських інтерпретацій, які в центрі соціалістичної революції поставили насилля, вона виглядає радше, як типічно еволюційний, ба що більше навіть реформістичний процес.

Цьому відповідало теж таке, а не інше розуміння ролі партії і робітничої кляси в Маркса й Енгельса. Для обох робітничі партія була лише представником і речником інтересів робітничої кляси внутрі його, а не якимось орденом професійних революціонерів, ленінського типу. Обидва клали натиск на демократичність у структурі робітничої партії, на її організаційну неспаяність, (Енгельс навіть писав, що "чим більш неспаяна організація назовні, тим сильніша вона в дійсності", на відкинення всякої догматичної ортодоксії та доктринерського зверхництва і на свободу критики і дискусії. В питанні партійної преси вони вимагали, що "ви мусите абсолютно мати в партії пресу, яка б прямо не була залежна від проводу і навіть партійної конференції, а це значить пресу, яка була б спроможна в рамках програми і прийнятої тактики, робити необмежувану опозицію проти поодиноких заходів партії... і піддавати їх свобідно критиці". А взагалі обидва вони мали доволі "згрдливий" погляд на партію, як організацію, і в одному місці назвали її навіть "бандою ослів"...^{69/}

Маркс й Енгельс відкидали теж згори всяку зверхність однієї робітничої партії, чи кляси над іншою, чи іншими, перестерігаючи, що переможний пролетаріят, якщо він буде пробувати накинути свою волю іншенациональному пролетаріатові, доведе до знищення своєї власної перемоги. В національному питанні вони стояли твердо на незалежності і самовизначенню націй. Обидва підтримували напр. визвольні рухи ірландців і поляків, хоч одночасно мали деякі побоювання, що національні рухи Богемії, Моравії і балканських країн царський режим готов запрягти до свого реакційного воза.^{70/}

Рівночасно обидва вони уявляли собі соціальну революцію не як відокремлено-національну, але як універсальну у своєму засягу, заповідаючи, що вона "відбудеться одночасно щонайменше в Англії, Америці, Франції і Німеччині".^{70/} Обидва теж стояли на принципі різних шляхів переходу до безкласового суспільства в силу різних місцевих соціоекономічних, культурних і політичних відмінностей в дотеперішньому розвитку, що й відбилось сьогодні у сучасному терміні "різних шляхів до соціалізму".

Згадуємо про це все не тому лише, щоб опісля показати, як докорінно і безоглядно переробляли ці марксівські настанови Ленін, Сталін, Мао, і їхні соратники, але передусім й тому, що саме після смерті Сталіна розвинулися в сателітних країнах і на Заході, марксистівські реформістичні рухи, які якраз ще найбільше нав'язують до оригінальних ідей і думок Маркса й Енгельса. А в першу чергу вони не трактують марксизм як постійно незмінну систему догм і доктрин, але радше як методи досліджень і нових соціополітичних шукань, що властиво й підкреслювали теж у своїх писаннях обидва класики марксизму.

На першому місці треба згадати тут югославських комуністів, головно таких офіційних і неофіційних теоретиків, як Мілован Джілас, Едвард Кардель, Светозар Стоянович, Бранко Горват, Зоріца Прікльмасер-Томановіч, Іван Пріц і інші. Вони обстоюють в основі не лише засаду "ненасильної" соціальної, чи пак соціалістичної революції, але теж їхнє розуміння і зміст соціалістичної революції покривається з оригінальними марксистівськими настановами.

Ще в жовтні 1954 р. Кардель заявив був, що для цілого ряду країн еволюційний шлях до соціалізму через політичний механізм буржуазної демократії є не то можливим, але радше "одиноким дійсним".^{71/} Сьогодні він міг би, до речі покликатись на Чиле в Південній Америці, де Алленде "будує соціалізм", при допомозі буржуазного парламенту.

Так само якраз югославські ідеологи стараються не лише розпрацювати теоретично, але й здійснити практично "самоврядування вільних продуцентів", яке було, як знаємо, наріжним каменем марксистівського безкласового суспільства. Насьогодні впроваджено в Югославії не лише робітничі ради на підприємствах, але пробують здійснити там також принцип самоврядування і в інших ділянках життя. Ще в листопаді 1952 р. на 6-тім з'їзді югославських комуністів було сказано, що "керівництво економічних підприємств самими робітниками" і "самоврядування продуцентів будуть мати вирішальне значення для дальшого розвитку і закріплення соціалістичної демократії і соціалізму".

Перед тим, в квітні 1952 р., Кардель підкреслював, що югославським комуністам йдеться про те, щоб "заводи і суспільну продукцію вирвати не лише з рук приватних капіталістів, але й теж із рук бюрократії і передати керівництво цієї продукції - в одній чи другій формі - в руки самих продуцентів"⁷²/ До речі і сам Тіто, подібно, як Маркс і Енгельс, вважав державну власність "найнижчою формою суспільної власності, а не найвищою, як це твердять керівники СРСР".

Для югославських теоретиків і практиків самоврядування є головною передумовою поглиблення і поширення демократії на всіх ділянках народнього життя і без якої знову ж є неможливе визволення людини із відчуження від праці, самовідчуження та усунення закріпачення радянського етатично-бюрократичного типу.

Так само, як Маркс і Енгельс, вони виповіли війну "бюрократичному централізмові", російського зразка, і відкидають ідентифікацію державного апарату з партійним за умов соціалізму. Через самоврядування має прийти не лише до відмирання держави, як апарату насилля, але й самої партії. Це майже тотожне розуміння ролі партії, як у Маркса й Енгельса: вона

в умовах соціалістичної демократії має розплинутись і саморозв'язатись. Звідси до речі, як перший крок, прийшло теж було в Югославії перейменування партії на "Союз Комуністів" і проголошення програми не диктатури робітничої більшості, але безпартійної держави.

Югославські теоретикки категорично обстоювали принцип незалежності і рівноправності соціалістичних націй і, пригадаймо, що саме Джідас ще літом 1949 р. покликувався не лише на Маркса й Енгельса, але й на Леніна, який мовляв, признавав можливість існування самостійної соціалістичної України.

Так же само, югославські комуністи шукали перші причин і коріння лиха радянської системи не лише в самому Сталінові і його культурі особи, але в самій системі радянського олігархічно-бюрократичного і шовіністичного централізму. В тому вони перегукуються з Пальміро Толіяті, колишнім лідером Італійської КП, і його наслідником Люїджі Льонго, та з французькими, австрійськими, німецькими, мадярськими, польськими й іншими реформістами-марксистами, включно з росіянином Андреем Сахаровим.

Толіяті і Льонго, а ще більше Чезаре Люпоріні, Лючіо Льомбардо Радіче, й інші італійські комуністи-інтелектуали підкреслюють потребу досліджень цілої структури радянського суспільства, щоб ствердити, як і чому воно могло "звихнутись до дегенерації сталінського типу". Для них бо не було сумніву, що т. зв. помилки Сталіна були тісно і нерозривно пов'язані "з надмірною перевагою бюрократичного апарату в економічному і політичному житті СРСР, а може і впершу чергу таки в самому партійному житті".

Якщо йдеться про ролі партії взагалі, то, до речі, югославські теоретикки сьогодні одинокі, які вимагають її розв'язання в майбутньому шляхом здійснення самоврядування. Згідно з їхнім

лизначенням "під соціалістичним плюралізмом треба розуміти не багато партійну систему, але соціалістичні суспільно політичні масові організації, які у все більшій мірі дорівнюють "Союзіві комуністів" і стають супроти нього автономними і критичними".

Це нагадує "Акчну програму" чеських і словацьких комуністів з періоду "Весни 1968 р.", яка теж відкидала багатопартійну систему, а на її місце висувала "національний фронт". Але знову ж, напр., І. Світак і В. Гавель та інші вимагали виразно щонайменше двопартійности, щоб запевнити виборцям бодай дві альтернативи.

Так само, з-поміж відомих югославських теоретиків д-р Врацар теж заступав потребу двопартійної системи в умовах соціалізму, при чому обидві з них мусили б стояти на соціалістичному ґрунті. Натомість, італійські і шведські комуністи (а теж австрійські реформісти) заступають виразно багатопартійну систему в соціалізмі.

Ще в квітні 1965 р. Чезаре Люпоріні заявив був, що "плюралістичний соціалізм" є не до подумання без діалектики між урядом і опозицією.^{73/} Подібно в липні 1966 р. сказав був голова Шведської КП Германссон, що "не можна заступатися за політичну демократію в капіталізмі і відкидати її в соціалізмі",^{74/} бо через таку настанову тільки втрачається довір'я народу. Ба що більше, він підкреслював, що навіть у випадку перемоги буржуазних партій, комуністи в жодному випадку не могли б стосувати такі засоби, які придушували б парламентаризм і багатопартійну систему.

Польські, угорські й австрійські реформісти стоять твердо на принципі багатопартійности. Поляки Яцек Курон і Кароль Модзелевський домагалися допущення кількох "робітничих партій", як передумови повернення суспільності політичної свободи.

На тлі всього сказаного попередньо, революційна концепція Леніна і його соціалізму, з підкресленням ролі партії, як організації

професійних революціонерів і керівника та авангарду робітничо-кляси, а передусім його виключна ставка на насильну революцію, незалежно від соціоекономічних передумов, звучить радше, як заперечення марксистівських клястиків. І то, не зважаючи на те, що він не лише формально, але й есенційно нав'язує в багатьох випадках до Маркса й Енгельса. Так, напр., в грудні 1917 р. Ленін якийсь час (щоправда дуже короткий) допускав навіть багато-партійну систему в радянських умовах. Але дуже скоро, очевидно, він зрезигнував з цієї концепції.

Це був, зрештою, тільки переходовий тактичний момент, який дуже швидко уступив місце генеральній стратегії, яка виходила з його (Леніна) концепції "партії нового типу", як виразно тоталітарного, ідеологічно-гомогенного, скрайне уніфікованого, цупко зорганізованого, безкомпромісово безоглядного, силового апарату, спрямованого виключно на захоплення і монопольне вдержання влади. Дехто дошукується коріння цієї концепції "партії нового типу" у яacobінських традиціях французької революції. Насправді однак, воно виводиться із чисто російських джерел і є лише більш вдосконаленими і політично достосованими "структуральними зразками" таких революційних організацій, як "Земля і воля", чи "Народня воля". Нав'язання ленінської концепції партії до яacobінського клубу є звичайним мітом, який постав внаслідок суб'єктивної інтерпретації Ф. М. Буонаротті, що в неї він був вклав передусім свої власні бажання і розумування про те, якими він хотів був бачити яacobінців. Згадаймо напр., що "Яacobінський клуб" ніколи не був такою ідеологічно-гомогенною і уніфіковано здисциплінованою організацією, як "ленінська партія", а на початку він включав навіть ліберальних монархістів.

Ленін був справді безперечним творцем-автором і практиком - екстремної лівої російської революційної ідеології. В центрі своєї концепції він поставив був насильну революцію, яку мали перевести професійні революціонери в Росії, незалежно від того,

що там не було ще вершкового розвитку капіталізму. На його місце він висунув теорію про "найслабше звено в капіталістичному ланцюгу", яким мала бути саме Росія, і концепцію "революційної ситуації", яка на його думку, теж вже заіснувала була в Росії.

Доречі, "відкиття" про "найслабше звено капіталістичного ланцюга" зробив не він, тобто не він перший зревідував і відкинув стосовне твердження Маркса і Енгельса про можливість революції тільки у високо-розвинених, індустріялізованих країнах. На багато скоріше перед ним, зробив це його земляк, відомий теоретик анархізму М. Бакунін. У своїй візії майбутнього, Бакунін виказав краще розуміння соціально-економічних факторів радикальної революції, ніж її автори: Маркс і Енгельс. В противагу до цього, що вони оба твердили, Бакунін передсказав, що революція відбудеться не у економічно-розвинених країнах, але у найбільш відсталих, в таких, де більшість населення буде в крайній бідності, а капіталізм буде шойно у своєму зародку, а саме в Іспанії, чи Росії.

Ленін визначив "революційну ситуацію" такими трьома головними ознаками: 1) Неможливість для панівних класів зберегти в незміненому вигляді своє панування; та чи інша криза "верхів", криза політики панівної класи, яка створює розколинку, що в ній проривається невдоволення й обурення пригноблених класів. Для здійснення революції звичайно буває не досить, щоб "низи не хотіли", а потрібно ще, щоб "верхи не могли" жити по-старому. 2) Загострення, вище від звичайного, злиднів і бід у пригноблених класів. 3) Значне підвищення, всилу зазначених причин, активності мас, які в "мирну" епоху дозволять себе грабувати спокійно, а в бурхливі часи приводяться, як усією обстановкою кризи, так і самими "верхами", до самостійного історичного виступу. Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція - за загальним правилом - неможлива" ⁷⁵.

Українська Радянська Енциклопедія пояснює, що "революційна ситуація може перерости в революцію лише тоді, коли до об'єктивних умов приєднуються також суб'єктивні, а саме: здатність і готовість революційного класу до рішучих масових дій, без яких неможливо повалити старий уряд." (УРЕ, том 12, стор. 166). У випадку соціалістичної революції цю роль переймає на себе революційна організація чи партія, яка і підготовляє і переводить переворот. Ленін так її характеризує в "Что делать": організація революціонерів повинна охоплювати насамперед і головним чином людей, професія яких складається з революційної діяльності (тому я говорю про організацію революціонерів, маючи на увазі революціонер - соціал- демократів)... Ця організація мусить бути не дуже широкою і якомога більш конспіративною" ^{76/}

В оперті на розбурхані маси вона й має перевести збройне повстання, для успішності якого згідно з вказівкою Леніна треба дотримуватися - таких принципів: 1) Ніколи не загравати із зривом, але раз його розпочато, тоді треба точно знати, що в цьому муситься іти до кінця. 2) Велика перевага сил мусить бути сконцетрована у вирішальному місці й у вирішальний момент, бо інакше, ворог, який є краще вишколений і зорганізований, знищить повстанців. 3) Як тільки почнеться зрив, треба відразу діяти з якнайбільшою рішучістю і за всяких обставин безумовно перейти до наступу. "Оборона - це смерть збройного повстання". 4) Треба змагати до того, щоб ворога заскочити і вичекати на момент, коли його військові з'єднання є в розпорошенні. 5) Необхідно щодня (а в випадку міста - можна сказати б щогодини) здобувати хай і малі успіхи та в цей спосіб, за всяку ціну, зберігати "моральну перевагу". ^{77/}

Всі ці завваги щодо збройного перевороту є, без сумніву, вірні і загально-зобов'язуючі за всяких умов. Але не про це тільки йдеться. Справа в тому, що вони є лише одним із найбільш маркантних показників того що Ленін був зайнятий передусім

самою стратегією і тактикою насильної збройної революції, а шойно потім соціо-економічними питаннями і їхнім відношенням до цілої механіки революційного процесу. На місце соціальної революції цілої робітничої класи, Ленін впровадив соціалістичну революцію, як чисто політичну категорію, що її переводить партія.

В протывагу до Маркса й Енгельса, які передбачали рівночасно революцію щонайменше в кількох країнах, Ленін висунув тезу про можливість соціалістичної революції в одній країні.

Всупереч поняттю Маркса й Енгельса про "диктатуру пролетаріату" яка мала бути короткотривалим епізодом для переходу до безкласового суспільства і в якому то періоді мали закріпитись виборні органи, які одночасно сповняли б законодавчу і виконавчу владу та в якому то часі поліція мала бути позбавлена своєї політичної сили, а всі обрані працівники публічних служб так само оплачувані, як робітники - Ленін "продовжив" період "диктатури пролетаріату", і передусім визначив її як "владу", оперту на силу і вільну від всяких правних обмежень, створив ЧЕКА і проголосив червоний терор та поклав основи під нову соціально нерівність. А для "вияснення" браку соціально-економічних передумов для соціалістичної революції, поставив тезу про можливість створення цих передумов, вже після захоплення влади партією (з відомим гаслом: "Комунізм - це є радянська влада плюс електрифікація цілої країни"). Сам же перехід до безкласового суспільства поділив на два періоди - стадію соціалізму і стадію комунізму.

У своїй крайності й однобічності Сталін пішов був ще далі, ніж Ленін. Він не лише "утвердив" тезу Леніна про можливість соціалістичної революції в одній країні, але й проголосив побудову соціалізму в одній країні, як базу світової революції. Проголосивши в 1936 р., що СРСР осягнув вже стадію соціалізму, Сталін одночасно заповів всупереч всякій дотепершній

марксистівській логіці, "загострення класових протиріч в умовах соціалізму", з чого, вже за "ноюю" марксистівською логікою "органічно" виходили дальші масові криваві чистки і небувалий до того часу політичний терор, в партії і поза партією.

В парі з тим прийшов ще один "шедевр - куріоз" сталінського "геніяльного вчення", а саме теза про те, що при соціалізмі держава не відмирає, як твердили, Маркс й Енгельс, а навпаки "скріплюється", що й довело до непосильного зросту олігархічно-бюрократичного централізму. Саму ж "диктатуру пролетаріату", Сталін просто перемінив на абсолютну особисту диктатуру.

Відповідно до цього, Сталін здефініював теж наново поняття партії, яка своїм мілітаристичним і тотально-монолітним характером, переходила навіть ленінське розуміння професійної елітарної організації. Партія була для нього не лише туго зорганізованим авангардом робітничої класи, "організованою бойовою силою робітничого класу", але й "найвищою формою класової організації пролетаріату" і "провідною силою в нашій державі" і в цілому комуністичному світовому русі. Знаменним виразником цієї мілітаристичної, тотально підпорядкованої й упрощеної структури партії, є, між іншим, характеристика її Сталіним у його доповіді на пленумі ЦК КП(б), 3 березня 1937 р., де він сказав: "В нашій партії є біля 3-4 тисячі вищих партійних працівників, якщо поглянути оком на її провідні ряди. Це, хотів би я сказати, є генералітет нашої партії. Потім йдуть 30-40 тисяч, середніх партробітників. Це є офіцерський корпус нашої партії. Опісля йде 100-150 тисяч нижчих партробітників. Це, так сказати б, підофіцерський корпус нашої партії".

Всупереч ленінській тезі про залежність радянської революції від світової, Сталін висунув нове твердження, а саме, що доля світової революції залежить від сили СРСР і тому всі комуністи та "прогресивні рухи" мусять без найменшого застереження робити все, що їм скаже Москва. Навіть, коли МГБ видає німецьких

комуністів в руки гестапо, то це теж в інтересі СРСР і тим самим світової революції сталінського типу...

До речі сьогонішня "доктрина Брежнева", також виводиться саме з такого а не іншого розуміння ролі КПРС і СРСР, незалежно від того, що воно зовсім заперечує не лише Маркса й Енгельса, але й Леніна. Взагалі, починаючи з 1964/65 рр., відколи Москва взяла одвертий курс на ресталінізацію, тоді теж і в офіційних енуціяціях партії повернено незауальовано до сталінського розуміння світової революції і "побудови соціалізму". Це видно, зокрема, з "Основних положень наукового комунізму" (термін Суслова, який замінив "марксизм-ленінізм") з 1967 р. в яких говориться вже навіть про "справедливі і несправедливі війни", "революційну боротьбу за мир" та відсувається на задній план можливість уникнення війни в сучасних умовах. А восени 1968 р. Мазуров висунув навіть концепцію "міжнародної диктатури пролетаріату", як ще додаткову підпору для практикованій тоді в ЧССР "доктрини Брежнева".

Лише в період Хрущова, в час десталінізаційної політики всередині і коєгзистенційної політики на зовні - були з його боку і його ідеологів - спроби нав'язати до клясичних понять соціальної революції в капіталістичному світі. Підтвердження цього є теж напр. у приватному листі Хрущова з серпня 1963 р.- до Нормана Коузіна, редактора "Сатердей Рев'ю" (надрукований в цьому журналі за жовтень 1971 р.), в якому Хрущов "корегував" і Маркса і Леніна, пишучи, що "Радянський Союз не вірить у світову революцію, як шлях і засіб для двигнення справи світового комунізму. Світ доосновно змінився, відколи Карл Маркс писав "Капітал". Маркс не мав змоги передбачити таких складних сучасних проблем світу, за яких великі нації можуть знищити себе взаємно протягом кількох хвилин" Згадуємо про це тому, що поперше, як здається, Хрущов таки не знав як слід Маркса і Леніна, а що важливіше - хрущовська політика коєгзистенції і пов'язаного з цим "занехання" насильної світової революції виходили не з

аналізи соціо-економічних відносин сучасного світу, але з страху перед небезпекою взаємного нуклеарного знищення. Останнє стало було, зокрема після кубинської авантюри з жовтня 1962 р., дуже важливим новим виміром міжнародної силової політики.

Зрештою, Сталін теж запевняв був у грудні 1936 р, американського видавця Роя Говарда, що він також ніколи не плянував "світової революції". Треба однак признати, що в постановах 20-го з'їзду КПРС можливість "мирного переходу до соціалізму", домінувала над збройним і була навіть мова про перетворення парламенту з інструменту буржуазії в інструмент робітничої класи.

Страх перед нуклеарним знищенням не залякав однак китайських комуністів. Навпаки, радше відкрив їм "нові перспективи" побудови у світі їхнього типу комунізму після цього, як разом з іншими народами згине "лише" 300 мільйонів китайців, а 400 міль. ще залишиться...

Але, очевидно, не це є суттю китайського марксизму у викладі Мао і його соратників. Засадничим елементом є що інше, а саме: поєднання в ньому національно-визвольної боротьби з "переробленою" марксистівською соціально-економічною програмою.

Мао сформулював був завдання китайської комуністичної революції як передусім "здійснення національної революції", спрямованої на "скинення ярма чужинського імперіалізму" і на здійснення "демократичної революції", спрямованої на скинення ярма феодальних землевласників". ^{78/} При тому Мао підкреслював, що перша - національна революція - є важливішою від "демократичної". В тому відношенні, за якоюсь дуже далекою аналогією, революційна концепція Мао перегукувалась з концепцією ОУН, яка постійно теж ставила на перше місце національну революцію.

Від самого початку Мао підкреслював, що китайська "демократична революція" відрізняється і від буржуазної демократичної революції на Заході, і теж радянської "соціалістичної революції", бо вона "обмежує себе лише до скинення панівного імперіялізму", і національних зрадників та реакціонерів в Китаї і не нищить тих капіталістичних елементів, які хочуть брати участь в боротьбі проти імперіялізму і феодалізму"⁷⁹!

Звідси виходила теж концепція "широкого національного революційного об'єднаного фронту" і "диктатури союзу всіх революційних клас", яка і визначала т. зв. владний триподіл. За ним влада мала гарантувати одну третину місць в управі державою комуністам, як представникам робітничої класи і незалежного селянства, одну третину безпартійним лівим елементам, як представникам дрібної буржуазії і одну третину різним елементам - "міжкласовим", як представників середньої буржуазії і поступових землевласників. (Як відомо, "нова демократія" на початку передбачала право на середню земельну власність, націоналізацію обмежувала лише до великих землевласників, забезпечувала право на менші і середні підприємства і націоналізувала лише великі банки, велику індустрію і велику торгівлю)

В питанні революційної стратегії китайські комуністи стоять виключно на засаді збройної насильної революції, як одиноким правильним методом для здійснення "світової пролетарської революції". Альфою й Омегою китайської концепції є відомий слоган про те, що "вся влада походить з дула винтовки". У "25-ти точках програми", КПК з 14-го червня 1963 р. говорить виразно, що "марксизм завжди виступає за неминучість насильної революції і вказує на те, що насильна революція є акушеркою при народженні соціалістичного суспільства. Насильна революція являє собою самотній шлях, яким диктатура буржуазії може замінитись диктатурою пролетаріату..."

В тому контексті китайці відкидають будь-яку можливість мирної революції, пояснюючи, що буржуазія, яка контролює бюрократію і військо в капіталістичних країнах, не допустить ніколи до влади робітничої класи, навіть якщо б вона і мала більшість в парламенті.

Головним елементом китайської марксистівської ідеології є однак визнання за селянством, а не робітничою класою, керівної, організуючої і перемагаючої сили у світовій соціалістичній революції. Очевидно, що на це мусів скластись теж той факт, що ще в 1930-их і 1940-их рр. робітнича класа творила не більше, як 2% всього населення Китаю. Так чи інакше, китайські комуністи, висувуючи селянство, як головну революційну силу і селянські терени, як основну базу і запілля революції, поставили догори ногами цілу концепцію Маркса - Енгельса - Леніна про ролі робітничого пролетаріату в соціалістичній революції. Вперше у марксистівській ідеології в центрі революційного процесу поставлено село, а не робітниче місто. Мало того, цю нову тезу впроєктовано в контекст світової революції. Згідно з нею, недорозвинені "селянські" народи Азії, Африки і Південної Америки, опираючись на селянських революційних рухах, мають "оточити" і перемогти індустріялізовані капіталістичні країни, так само, як у свій час це зробила селянська китайська провінція у відношенні до китайських міст.

Іншим важливим елементом китайської революційної концепції є підкреслення ролі війська як такого, ще в більшій мірі, ніж це, напр. є в Леніна.

Ще далі щодо цього пішли, як відомо Реже Дебрей і Че Гевара, які у військових загонах бачили теж основу політичної сили і джерело програмового концептування революції.

Всупереч дотеперішньому, "класичному" визначенню примату комуністичної партії, як організованої політичної сили, у революційному процесі, Че Гевара і Дебрей висунули на перше

місце організовану збройну силу - народню партизанську армію. Вони твердили, що тільки народній партизанський рух - у формі військових загонів т. зв. "фокос" - може розвинутися у народню революцію і шойно в ході його становлення витвориться теж його власна політична організація. Ця політична організація не буде однак чимось окремішнім, а навпаки: вона буде інтегрально поєднуватись з військовою силою. В концепції Че Гевари і Дебрея, військова партизанська сила, оперта на провінцію, а не місто, попереджає партійно політичну організованість і виключає "двовимірність" революції яка полягала в існуванні окремої політичної і військової сили, із підпорядкуванням останньої першій. Зразок "одновимірної" комуністичної революції Дебрей бачив в кубінській революції, де в особі Кастра був поєднаний "військово-оперативний і політичний провід".

На окрему увагу заслуговує китайська "культурна революція". Всупереч Марксові й Егенльсові, Сталін твердив, що в умовах соціалізму приходить до загострення класової боротьби. Він теж значно продовжив період тривання диктатури пролетаріату. Китайці пішли ще далі і розтягнули "диктатуру пролетаріату" дослівно на століття (а дехто говорить і про тисячеліття...). Але в той час, коли Сталін вжив тезу про загострення класової боротьби у стадії соціалізму для того, щоб встановити в СРСР нову бюрократичну владну класу, китайці вжили "культурну революцію" на знищення потенційної й усталізованої вже партійної бюрократії.

"Пекінг рев'ю но. 43, з жовтня 1967 р., визначив так цілі "культурної революції": "Поперше - поборювання й унешкідливлювання людей в силових позиціях, які зійшли на капіталістичний шлях, подруге - критика і відкинення реакційних академічних "авторитетів" і буржуазної ідеології та ідеологій інших експлуаторських класів, по третє - переформування виховання, літератури і мистецтва та інших ділянок надбудови, які не відповідають соціалістичній економічній базі".

При тому, як вже було згадано, "культурна революція" трактується не, як одноразова кампанія, але довготривала боротьба для збереження "чистоти" комуністичної ідеології і практики.

Вкінці треба згадати, що культ особи Мао переріс навіть розміри його сталінського відповідника.

В загальному, якщо розцінювати ленінську і сталінську революційну концепцію, як типово російську, чи євразійську, то революційна ідеологія Мао є так само типово китайською, чи просто азійською. Вона виросла передусім на національному китайському ґрунті.

Для нас є інтересним ставлення поодиноких марксистівських шкіл до революційних перемін в країнах т. зв. соціалістичного блоку.

Назагал ця ділянка ще не розпрацьована як слід самими марксистами. Покищо більшість реформістичних рухів стоїть на становищі можливості мирних перемін у "здегенерованому соціалізмі" і в тому відношенні покликаються на ЧССР з 1968 р., з її "мирною революцією".

Знову ж Курон і Модзелевський виразно заступають потребу насильної революції. Так само маоїсти включають в засяг своєї світової революції теж і СРСР та його сателітів і закликають одверто до збройної революції всередині СРСР. Для китайців, зрештою, кремлівська кліка є виразником нічого іншого, як "ревізіоністичного ухилу в бік капіталізму і великодержавного шовінізму."

"Цікавою є програма революції Курона і Модзелевського, подана в їхньому відкритому листі до партії з осені 1964 р., в якій між іншим читаємо: "Тільки, коли робітничий клас себе визволить, тоді одночасно він теж визволить ціле суспільство. Щоб себе

самого висвободити він мусить усунути політичну поліцію; зробивши це, він звільняє ціле суспільство від страху і диктатури, - він мусить усунути превентивну цензуру і відновити повну свободу преси, наукової і мистецької діяльності, формування і пропагування різних ідеологічних напрямків..."

Заклики до насильної революції перегукуються тут з Л. Троцьким, який ще в 1936 р. пишучи про "зраджену революцію", стверджував: "Немає мирного виходу з ситуації. Радянська бюрократія не віддасть своїх позицій без боротьби, ще ніколи жоден чорт не обтяв собі сам своїх власних кіхтів. Пролетаріатові зацофаної країни припало було завдання перевести першу соціалістичну революцію. За цей історичний привілей він мусить заплатити другою додатковою революцією - проти бюрократичного абсолютизму. "При цьому та друга революція мала б бути "чисто політичною", а не суспільною, тобто вона мала б бути звернена лише проти пануючої бюрократії, а не проти самої суспільно-економічної системи. Іншими словами, йшлося б тут не про відмінення існуючих "соціалізованих" суспільно- економічних відносин, не про повернення приватної власності ітп, а лише про допущення до влади таких партій, які й надалі визнають "Жовтневу революцію".

Одним із центральних і засадничих питань, навколо якого проходить сьогодні спір між "ортодоксами" і "ревізіоністами" всіх мастей по обох сторонах, залишається однак і надалі сама "диктатура пролетаріату". Очевидно, в тому немає нічого дивного, бо вона є саме наріжним каменем, базою і всім, чим хочете, у комуністичному концептуванні і розумінні влади. "Диктатура пролетаріату" є тією "магічною" формулою, яка згори визначає і забезпечує владу кожночасної правлячої олігархії в "соціалістичному суспільстві" і ставить її понад робітничу клясу і ціле суспільство, поза ними, понад правно-конституційну структуру держави і поза нею, взагалі понад право і поза ним. "Диктатура пролетаріату" є фактично джерелом і суттю самої влади, ба

щобільше таки самою владою, яка гарантує кожночасному бюрократичному, партійному режимові повний монополъ на політичну, економічну й суспільну всевладність. Це щось в роді матеріялістичного "об'явлення" про безсумнівну і незаперечну постійність і недоторкальність "пролетарської влади", в роді монархічного принципу про походження абсолютної влади царя, цісаря чи короля безпосередньо від Бога - в минулому.

Як відомо, спір проходить в основному по лінії тривалости періоду "диктатури пролетаріату". І для ортодоксів, і для ревізіоністів немає ні найменшого сумніву, що перемога "соціялістичної революції" і закріплення "соціялістичної влади" є можливі тільки шляхом "диктатури пролетаріату". Конфлікт між ними починається однак з того моменту, коли на порядок дня приходять питання, як довго має тривати "диктатура пролетаріату". І в той час, як "ревізіоністи" твердять, що вона, якщо не цілком має перестати існувати, то щонайменше мусить себе ґрунтовно змінити по лінії злагіднення форм дотеперішнього примусу, то "ортодокси" не тільки обстоюють конечність її дальшого існування, але й часто, як ми стверджували перед тим, доводять, що вона має ставати все гострішою - внаслідок "загострення клясової боротьби".

Очевидно, що в цьому другому випадку маємо до діла із звичайним нонсенсом, що його дуже добре схарактеризував один з польських ревізіоністів, Владислав Беньковський. Він пише: "Є це містична теорія, поскільки вона твердить, що чим міцнішою буде народна влада, чим ширше матиме вона опертя в масах, то тим більше буде загрожена. Є це також найбільш катастрофальна теорія, яку будь-коли видумали, - бо з неї виходить, що чим ближче будемо до остаточної мети - до комуністичного ладу, тим гострішою буде боротьба і тим драстичніші будуть стосуватися засоби. І що найважливіше: ця боротьба не може припинитися, бо хіба тільки чудо могло б перервати її ескаляцію." ^{80/}

До речі, цей же Беньковський говорить про дві фази "диктатури пролетаріату", які взаємно чергуються. На початку маємо звичайно "диктатуру пролетаріату", в якій перевагу має партійний апарат, який ще має контроль над органами безпеки. Потім, як правило, приходить друга фаза, в якій верх над самим партійним апаратом беруть органи безпеки. Першу фазу Беньковський називає "диктатурою політичною", а другу "поліційною". Протеж, і в одному і в другому випадку йдеться не про "саму владу, але методи її виконання". І в тому важко з Беньковським не погодитися. В тому теж ключ до "об'явленого" розуміння самого концепту "диктатури пролетаріату", в якому можуть мінятися методи і засоби і яка може більше чи менше загострюватися, із більшим чи меншим злагідненням терору, але в умовах якої ніколи не може бути мови про усунення самої "диктатури пролетаріату".

Деякі ревізійністичні кола, зокрема Гароді, доводять, що саме тому період "диктатури пролетаріату" мусить бути скорочений, що вона справді мусить бути явищем переходовим, так, як це говорили класики комунізму Маркс й Енгельс. Із цим вони пов'язують також характер і зміст самих соціально-економічних відносин в соціалістичному суспільстві, твердячи, що це суспільство не може бути постійно дириговане інструментами і засобами "диктатури пролетаріату", які - за своєю природою - є ненормальними, зовнішніми і штучними для впорядкованого життя. Беньковський пише, що "диктатура пролетаріату полягає на встановленню надрядного чинника всилу надзвичайних управнень для інгеренції "з-зовні" у всі явища і процеси", а такий стан є неприродний на дальшу мету, бо що є потрібне, то "не інгеренція з-зовні, яка доводить до забурень у функціонуванні всієї системи", але привернення функціональної справності суспільному організмові, закріплення нових форм і норм, нових пов'язань і функціональних залежностей"... ^{81/} Бо ж "першим і головним завданням нової соціалістичної системи, в міру її стабілізації, є усувати надзвичайні методи, методи примусу з-зовні в користь примусу, який виявляється в самих щоденних функціях суспільної системи".

Шукаючи порівняння до механізму "диктатури пролетаріату" Беньковський каже, що дія його в соціалістичному суспільстві подібна до ролі людини, яку поставили б біля годинника на вежі, щоб вона постійно корегувала положення вказівок, замість того, щоб направити сам годинник. Ідеться бо про те, що сама "диктатура пролетаріату" знаходиться у прямому конфлікті з інституційно-структуральними формами і функціями самого суспільства, яке має свої власні "внутрішні" закони і засади функціонування і для яких вона є тільки гальмами. До того ж гальмами дуже небезпечними, тому що вона витворює "таку негнучку і важку систему керування, з такою могутньою централізацією у керуванні економікою, яка не створює передумов для самочинного господарського механізму..." Щобільше, ця "ситуація поглиблює прірву між структуральними формами й об'єктивним станом продукційних сил та можливостями їхнього розвитку." До того ж, ця система "диктатури пролетаріату" має виразну тенденцію не тільки закріплюватися, але й поширювати свої компетенції і засяг відділювання, чи, як каже цей же Беньковський, "механізм диктатури пролетаріату, сформований в періоді боротьби і встановлення нової форми влади, не тільки не має тенденції до злагіднення своїх методів вміру того, як зміцнюється і нормалізується внутрішня ситуація, але навпаки виказує динаміку загострювання і "вдосконалювання" цих методів." 82/

Є це нічого іншого, як повторення тверджень Гароді, Сахарова й інших про конечність здемократизування "диктатури пролетаріату", тобто, передусім усунення цієї диктатури. Але знову ж певні половинні розв'язки, пропоновані, наприклад, такими теоретиками, як Беньковський, які хотіли б тільки змінити, точніше злагіднити і переформувати самі методи керування, але залишити монополію компартії, не були б жодною демократизацією і залишили б надалі "диктатуру пролетаріату" в дії. До речі, воно й дивно, що люди типу Беньковського, які так правильно схопили всю суть "диктатури пролетаріату" ще далі перебувають у

полоні цієї магічної формулки, не розуміючи того, що як довго "диктатура пролетаріату" залишається наріжним каменем комуністичного ладу, так довго не може бути мови ані про демократизацію, ані навіть про "соціалізм із людським обличчям". Тільки усунення цієї концепції правління і допущення багато-партійности та політичних й особистих свобод могло б остаточно усунути ці гальма економічного і суспільно-культурного розвитку, яким є для нього "диктатура пролетаріату".

Влучна характеристика цих відносин є в «Воротьбізмі» І. Майстренка, Мюнхен 1954, стор. 5, 6, 7:

"Оскільки політичне життя царських часів зосереджувалось майже виключно в містах, і оскільки культурне життя українського міста було твердо опановане русифікаційним процесом, найсильнішими політичними течіями в Україні перед революцією були очевидно течії російські. "Українська національна течія в загальному громадському житті пливла дуже маленьким, ледве помітним, струмочком", каже І. Мазепа.

Наявність сильних російських течій в політичному житті України пояснюється не тільки напливом в Україну певної кількості російських культурних сил і не тільки русифікацією частини української інтелігенції, але й переходом багатьох свідомих українських політичних діячів в російські партії з метою ліквідації насамперед самодержавства; бо існувала віра, що встановлення демократичних свобод в Росії автоматично приведе до національного відродження українського народу. Відомо, що вже в партії російських народовольців працювало багато свідомих українців (напр., знаний поет П. Грабовський). "Зневірившись у можливостях чогось досягти легально культурницькою працею... ...сподіваючись, що політична свобода в Росії принесе волю й українському народові, вони йшли в російську революційну партію" - каже проф. Н. Василенко-Полонська. І зараховує сюди Софію Перовську (з роду гетьмана К. Розумовського), А. Желябова, Д. Кибальчича, В. Дебагорій - Мокрісевича, Я. Стефановича, Д. Лизогуба та інш.

Ця співпраця революціонерів українських з російськими ніби не протирічила тоді національно-визвольній боротьбі українського народу, бо всі російські революційні демократи (за винятком хіба одного Белінського) займали прихильне становище до української визвольної боротьби. Добролюбов вихваляв українську

літературу. Чернишевський кликав галичан перестати називатись русинами, приборати назву українців і разом з наддніпрянцями творити незалежну від росіян українську націю. А Бакунін, помимо прихильного ставлення до української (як і всякої іншої) визвольної боротьби, писав: "російські соціальні революціонери стремлять насамперед до цілковитого зруйнування нашої держави... щоб якийсь союз (слав'янських держав, - Ів. М.) міг відбутися, треба, щоб всеросійська імперія розвалилась". До такого ніхто навіть з українців тоді не договорювався (крім Шевченка - в поезіях) і тому не дивно, що активніший елемент українства відвертався від нудної і, здавалось, безнадійної культурницької праці громадівців і українофілів і, разом з російськими революціонерами, йи'єв валити насамперед "тюрму народів" - імперію. Не дивно також, що тодішньому ідеологові революційного українства М. Драгоманову голова "Народної Волі" Желябов пропонував бути, як каже російський біограф Драгоманова Д. Заславський, "оборонцем інтересів "Народної Волі" за кордоном".

Ці настой довір'я багатьох, і то найрадикальніших, українських революціонерів до революціонерів російських тягнуться через усю другу половину XIX ст., через початок XX ст. і аж до революції 1917 р. Відколюючи від Революційної Української Партії (РУП) частину її членів і приєднуючи їх до РСДРП (соціал-демократична "спілка"), діячі розколу вважали, що справу визволення України вирішуватиме не національний момент, а загально-політичний і соціальний. Один із діячів одколотої "Спілки" О. Скоропис-Солтуховський так і писав: "Турбуватися ж про те, чи українська політична маса буде національною чи ні, не приходитьсь. Аби вона була політично й соціально свідомою, а українською вона не може не бути"⁸.

Ми докладно спинилися на цьому моменті довір'я українських революціонерів до російської революційної демократії тому, що воно (довір'я) було властиве всім українським партіям також і в революцію 1917 р.

ІМПЕРІЯЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ

Зміст, характер і цілеспрямовання усього російського політикуму, а не лише його режимової частини, повинні визначати стратегію і тактику нашої боротьби. Очевидно, що на першому плані тут є завжди правлячий політикум, його сильні й слабкі сторони та його відношення до решти російських і не-російських суспільно-політичних сил. Для нас, однак, важливо знати не лише те, що думає, плянує і робить ЦК КПРС і його апарат, але теж те, що думає член партії, як одиниця, що думає і робить російський інтелігент, російський дисидент, російський робітник і селянин. Йдеться про схоплення змісту сучасної російської політичної ментальності, яка і визначатиме цілеспрямовання і зміст нашого відділювання. Наша дія мусить мати відгомін у російській спільноті, вона мусить враховувати її спосіб і стиль думання та відчуження. Коротко: вона мусить проходити на цих самих хвилях політичної йносфери, бути для неї співмірною, апелювати до неї і викликати відповідну реакцію. Інакше будемо знову говорити властиво до себе, або в найкращому випадку, паралельно разом з росіянами. Тому власне дуже важливим є всестороннє вивчення російської суспільно-політичної ментальності, яке мусить бути глибоко-об'єктивним і мусить виключати всякі суб'єктивні упрощення, а зокрема ті, що для нас вигідні. Ми мусимо знати, з ким насправді маємо до діла, щоб відповідно до цього самим діяти й реагувати.

На першому пляні стоїть вивчення внутрішнього зрізничкування цілого російського політикуму, який в основному, у нашій стратегії, йде по лінії шукання розподілу між правлячою верствою і народними масами. Скажім собі відразу, що такий розподіл ніколи не є стислим і не віддає зновні фактичного стану в даній спільноті. Він є надто упрощений, за засадою "біле і чорне", в той час, коли політичне життя має аж надто багато "сірого". Це питання ще додатково комплікується різномодністю настанови різних сфер російської спільноти до справи національної політики, яка розділяє поодинокі її сфери ще окремо, а подекуди й лучить протилежні сили. Немає, наприклад найменшого сумніву, що в питанні національної політики постава деяких дисидентів є майже, або повністю тотожна із становищем ЦК КПРС.

Це до речі, є не лише виявом самого сучасного змісту російського політичного думання, але й цілої ментальності російської людини, її традиційної настанови і "стилю".

Для виразнішої картини доцільно, наприклад, зробити порівняння російського політикуму з англійським, у його імперіалістичному заангажуванні в Індії, по лінії власне розподілу між керівними колами і народними масами.

Візьмемо до уваги приклад із Ганді і його концепцію пасивної боротьби, які саме дають нам змогу загострити контури англійського політикуму того часу і вказати на його відмінність від російського. Це - з одного боку, а з другого цей приклад наглядно показує, що попри всю зовнішню неспівзвучність і неспівмірність визвольної концепції Ганді з англійською політичною ментальністю, на ділі якраз стратегія Ганді вдаряла в дуже чулі місця англійського політикуму і находила свій резонанс. Одним словом, концепція "сат-яграги", пасивного опору і т. д. - і своїм цілеспрямуванням і змістом - була ефективна по лінії англійської політичної ментальності. І то незалежно від цього, що поза тим одним виміром боротьби обидва народи різнилися між собою

кардинально світоглядними, політичними та соціальними категоріями думання.

Очевидно, що сама концепція сат-яграги є явищем органічно індійським, вона є продуктом індійської ментальності, її світосприймання, моралі і релігії. У свій час Ганді писав, що "Сат-яграга є здійсненням правди через заподіювання страждання собі самому, а не своєму противникові". Роберт Пейн твердить, що "Ганді мав на думці в даному випадку... откровення духової сили і очищення через страждання" та, що прикладом для нього був "легендарний король Гарішандра, який віддав своє королівство, своє багатство, жінку і дитину, щоб тільки дотримати свого слова..." У своїй автобіографії, до речі, Ганді писав: "Чому всі не мали б бути такі справедливі, як Гарішандра? Це питання я ставив собі щодня і щоночі. Іти за правдою і перейти через всі страждання, що їх зазнав Гарішандра - було одним із ідеалів, який мене інспірував".⁸³

Саме віра в правду і моральну силу - свою і противника - була наріжним каменем гандівської концепції боротьби. Ганді покладав все на відчуття моральних вартостей у противника, на його сумління і то не раз в більшій мірі, ніж на його розум. І хоч назовні виглядає дивним, що він часто звертався до серця емпіричного і флегматичного англійця, а не лише його прагматичного розуму, то на ділі він робив правильно, як це показала історія.

В 1925 р. Ганді писав: "Я відкрив, що самий апель до розуму не знаходить ніде там відзвуку, де забобони тривають століттями, або де вони базуються на уявленім авторитеті. Розум мусить скріпитись терпінням, бо тільки терпіння відкриває очі до зрозуміння".^{83а} / І в парі з тим він не сумнівався, що, як це він казав ще в 1908 році в Південній Африці "Сат-яграгець ніколи не боїться довіряти своєму противникові".⁸⁴ /

Ці переконання виходили з глибокої віри в людину, у людину в універсальному розумінні цього слова й із буддистського розуміння її ролі. Згідно з вченням Будди:

“Життя і смерть виростають з думки й існують в думці. Звідси, якщо думка, яка відноситься до світу і ним займається, промине, тоді разом із нею промине життя і смерть. Так світ і життя смерті твориться думкою, він є в неволі думки, він є керований думкою; думка є паном всякої ситуації. Світ терпіння створюється обуреною думкою. Тому всі речі є передусім контрольовані і керовані думкою і є створені з думки”.^{85/}

Запитовані тези буддійського вчення дають, здається, ключ до основ цілої філософії гандівської боротьби з її акцентом на тому, щоб противника не перемагати матеріальною силою, але переконати його правдою, і силою своєї думки та переконання вплинути на його думку; на його цілу ментальність та заставити його самого зробити те, що мали б виконати ті, хто його поборює.

Виступаючи проти тероризму в 1931 році, Ганді заявив:

“Нація 350-ти мільйонів не потребує кинжала вбивника, вона не потребує келиха отрути, не потребує меча, списа, ні кулі. Все, що вона потребує, це - власної волі, здібности сказати “ні”. І тому ж нація вчиться говорити “ні”.^{86/}

До речі, часто перенаголошувано і ще сьогодні перенаголошується в гандівській концепції боротьби відсутність насилля, як такого, забуваючи про те, що на його місце Ганді ставив моральну силу, силу правди і думки, яку він власне вважав могутнішими за матеріальну силу. В тому відношенні часто “нон-насилля” не-насилля ідентифіковано з пасивною поставою сат-яграги, не розуміючи того, що пасивний опір Ганді не був пасивним сам собою, а навпаки він умів і пасивізм унапрямити наступально. Роберт Пейн має рацію, коли пише, що “з роками Ганді постійно удосконалював свою концепцію “Сат-яграги”, слова, яке він сам придумав... Воно ніколи не означало лише “силу правди”, бо є багато родів правди і багато родів сили. Ганді постійно експериментував з правдою і винаходив щораз то нові форми сили. Так, як Сат-яграга ніколи не була лише “силою правди”, так само

вона не була лише "не-насиллям" чи "пасивним резистансом", хоч вона завжди їх включала у своїй постійно - поширюваній орбіті".

Раз Ганді казав, що при сат-ягразі ворог "мусить бути відзвичасний від своїх помилок терпеливістю і симпатією". іншим разом він заявляв, що "бритійська імперія репрезентує сьогодні сатанізм... ця імперія є відповідальна за такі жахливі злочини, що якщо вона не виправдається перед Богом і країною, вона згине; я піду ще далі і скажу, що якщо вона не оправдає себе, тоді обов'язком кожного індійця є її знищити".⁸⁷

Ще в інших обставинах, коли над Індією зависла була загрова кривавої громадянської війни і його концепція сат-ягрази показала безсилною, Ганді заявив: "Тут є люди, які хочуть застосувати насилля в ім'я моральної справи. Я не можу сказати їм, що вони є неправі, коли я не можу дати їм нічого в заміну..."⁸⁸

Не був Ганді також завжди і проти війни та війська, чим наприклад, в 1918 році заскочив був і розчарував одного із відомих англійських пацифістів, Андрюса Чарльза. Коли останній критикував підтримку Ганді для створення сильної індійської армії під час I-ої світової війни, покликаючись на те, що "Індійці завжди відкидали кровожадність і стояли на боці людства", Ганді йому відповів: "Але ж навпаки: вони були завжди войовничі і найкращі гимни створені Тульзідасом на хвалу Рами відзначали першість того, хто був здібний побити ворога". А далі: "Часом приходять до того, що в особливих обставинах війна являється тим кінцевим злом, яке потрібно вжити, так само як тіло".⁸⁹

В грудні 1931 р., після арешту Неру і загострення курсу проти індійського визвольного руху, Ганді заявив на зібранні чверть мільйона людей: "Я не завагався б пожертвувати мільйон людських душ для свободи Індії".⁹⁰ Очевидно, він мав на увазі не лише індійські душі.

І знову ж це не перешкоджувало йому засудити індивідуальній терор, коли він писав про атентатника на лорда Керзона Виллі,

бритійського віше-короля, Маданляль Дшігра, у своїх власних "Діалогах" між видавцем і читачем про "Гінд Сварай" ("Індійська самостійність"): "Чи тебе не морозить сама думка про те, що Індії мали б стати вільними через вбивство? Що нам потрібно, це - пожертвувати самих себе. Це - думка боягуза вбивати інших..."^{91/}

Для Ганді був теж samozрозумілим розподіл між правлячими кругами Англії і її народом. Він виходив органічно з цілої філософії його про людину і владу. В березні 1930, в листі до лорда Ірвіна, він писав:

"Дорогий приятелю, заки розпочати цивільний непослух (повний суспільний бойкот) і прийняти цей ризик, якого я так боявся протягом усіх цих років, я звертаюся до Вас, щоб знайти ще, евентуально, якийсь вихід із цього... Я не можу цілево скалічити будь-яку живу істоту, а тим більше людські істоти, навіть якщо вони й вчинили найбільше зло для мене і для моїх. І тому, коли я вважаю британську владу прокляттям, я не маю заміру завдавати шкоди ні одному англійцеві, ні його легітимним інтересам, які він має в Індії. Прошу мене зле не розуміти. Хоч для мене британська влада є прокляттям, я не вважаю однак англійців за гірших, ніж інші народи на землі. Я маю привілей ствердити, що багато англійців є моїми найкращими приятелями. Дійсно, я навчився і дізнався дуже багато про зло британської влади якраз з писань ширих і хоробрих англійців, які не завагалися сказати гірку правду про цю владу... Я знаю, що, ідучи на кампанію не-насилля, я беру на себе щось, що можна б назвати божевільним ризиком. Але перемоги правди не здобувалися ніколи без ризику, часто навіть дуже серйозного. *Навернення нації*, яка свідомо, чи несвідомо жирує на іншій... більш старинній і не менш культурній, як вона сама, є варте всякого ризику..."^{92/}

Ще перед тим, на суді в 1922 р., Ганді заявив був: "... пов'язання з Британією зробило Індію більш безсилою, політично й

економічно, ніж будь-коли в історії... Я вважаю гріхом підтримувати таку систему. На ділі, я вважаю, що я зробив велику прислугу для Індії й Англії, показавши їм, що самотній вихід з цього неприродного стану, в якому живуть обидва народи, це - відмовлення співпраці і підтримки для цієї системи." 93/

У відкритому листі до Гітлера, до якого він теж звертався через "Дорогий приятелю", в грудні 1941 р., Ганді ж писав: "... Наша ситуація є унікальною. Ми ставимо опір британському імперіалізму, не менш як нацизму... Наш опір британському імперіалізму не означає що ми хочемо нанести шкоду британському народові. Ми хочемо його повернути, а не перемогти на полі битви..." 94/

Цього рода ствердження і настанови не були, базовані на якомусь тільки "побожному бажанні", але мали тверді політичний ґрунт під ногами. Двоподіл англійського суспільства в питанні Індії не йшов, очевидно, по лінії самих народних мас і правлячих кіл (до речі часто народні маси були більш шовіністичні, ніж хто інший), але прорізував профілем всі його верстви, до найвищих і режимових включно.

Ганді має рацію, коли він твердить, що якраз англійці навчили його й показали йому, яким злим, нелюдсько-деспотичним і дволичним був британський режим у його країні. В інтелектуальних колах Англії він находив не лише зрозуміння, але й тверду підтримку у своїй боротьбі за визволення Індії. Це саме стосувалось теж багатьох англійців, які жили в Індії.

Веб Міллер, англійський кореспондент, був тим, який перший звернув увагу світу на криваве здушення "не-насильного" маршу на копальні соли в Дгарасана в 1930 році, що його організував Ганді. Міллер писав: "За вісімнадцять років моєї кореспондентської практики в 22 країнах, в яких я бачив численні цивільні заворушення, демонстрації, вуличні бої і реbelie, я ще ніколи не був свідком чогось такого жахливого, як те, що тут діється в Дгарасана". 95/

Інша англійка, Меделейн Слейд, яка бачила ранених сатяграїтхів, звозжуваних до шпиталю в Бульсар, після погрому, писала:

“Що сталося з англійським почуттям чести, з англійською справедливістю? Жодні аргументи не можуть оправдати того, що вони зробили в Дгарасана. Індії усвідомили собі тепер дійсну суть “бритійського правління” і з цим усвідомленням доля британського правління припечатана.”⁹⁶

Жілберт Меррей, відомий науковець і перекладач, не помилявся, коли заявив Ганді в 1931 році: “Не думайте, що ми не страждаємо, коли тисячі ваших земляків страждають”.⁹⁷

Але не лише в англійському громадянстві незалежницькі аспірації Індії знаходили прихильників і водночас гострих критиків британського імперіялізму. Навіть серед членів королівських комісій для справ Індії і в деяких віце-королів не бракувало вироблення і симпатії для Індії і Ганді. До таких належав, до речі, теж сер Самуель Гоур (Samuel Hoare), підсекретар стану і голова “Індія гоуз” у Вайтголі, віце-король Індії Ірвін та інші.

Сама особа Ганді втішалася величезним респектом навіть серед льокальних, закукурічених не раз, урядовців і речників британського режиму. Дуже вимовною і знаменною в тому відношенні була, наприклад, промова судді на процесі Ганді в березні 1922 р. Англійський суддя Роберт Брумфілд звернувся такими словами до Ганді:

“... Право не звертає уваги на особу. Тим не менше є неможливим не врахувати цього факту, що Ви належите до іншої, відмінної категорії людей, яких я будь-коли судив, чи буду судити. Було б неможливим зігнувати той факт, що в очах мільйонів Ваших земляків, Ви є великий патріот і великий лідер...”⁹⁸ / А виходячи, суддя ще раз вклонився підсудному, як пише очевидець.

Очевидно що не всі були такі як Брумфілд, Ірвін, Гоур, Меррей та інші. До речі, до тих які в задусі британського імперіялізму не

могли знайти похвального слова для Ганді, належав, між іншими, і Черчілль. Критикуючи зустріч віце-короля лорда Ірвіна і Ганді в 1931 році, Черчілль "громив" обох: "Це б'є на алярм і викликує нудоту, коли бачити мр. Ганді, цього заговорника - правника з Мідл Темпел, сьогодні в ролі миролюбного факіра, добре відомого на Сході типа: бачити його, як він напів-нагий піднімається посходах віце-королівської палати, в той же сам час далі організуючи і керуючи кампанією цивільного непослуху, щоб говорити на рівних умовах з представником короля-імператора".⁹⁹/ 15 років пізніше, цей сам Вінстон Черчілль, заявляв, що він не збирається президіювати при поділі британської імперії. Але ні його заява з 1931 р. ні з 1946 р. не причинилися до його великості, а навпаки. Історія перейшла понад ним і тими, які так само думали.

Гадаємо, що наведені цитати показують належно всю відмінність англійської громадської і політичної ментальності від російської, також якщо йдеться про заангажування обох їхніх імперіялізмів.

Різниця не тільки в самих імперіялізмах, як таких. Немає сумніву, що російський імперіялізм в минулому і сучасному, є куди брутальніший, деспотичніший, безоглядніший і більш нелюдський та більш небезпечний. На це складається передусім його автократична, тоталітарна природа. В листі до Гітлера Ганді писав, що "поневолювачі можуть мати наші землі і наші тіла, але вони ніколи не матимуть наших душ..." У випадку російського імперіялізму йдеться про те, що він безоглядно і консеквентно намагається теж вирвати і знівелювати наші душі.

Але на тому не кінець. Російський політикум не лише не видав до сьогодні своїх Ірвінів і Гоурів та Брумфільдів, але що гірше і про це нам якраз і йдеться - немає теж російських Веб Міллерів, Меделейн Слейдс і Жілберт Мореїв. Не лише "Москва не вірить сльозам", але теж Росія сліз і терпіння не респектує, бо російський народ ще не показав, що він має те, що Ганді називав національним

сумлінням, і до чого він апелював, у випадку англійців.

Анатолій Шуб пише у своїй "The New Russian Tragedy", що коли шеф КГБ Андропов, особисто допитуючи Ільїна, який стріляв у Брежнєва в 1968 р., запитав атентатника, чому він стріляв, той відповів: "Чтоб пробудить Россию". І дійсно (перше), що треба Росії, то це збудити її власне сумління. Тим більше, що не все таки гаразд із народом, якого треба будити аж пострілами...*

Такий стан однак не повинен нас знеохочувати, якщо йдеться про наше відділювання на нього. Він лише ще додатково підкреслює потребу і конечність випрацювання відповідної методики, базованої якраз на респекті конкретної сили, який є у росіян, та постійного вказування їм на їхній справжній національний інтерес, яким не є поневолення інших народів за ціну власного закріпачення, але власне розкріпачення за ціну і разом з визволенням інших народів. По цій лінії треба теж шукати двоподілу російської спільноти і неутралізації імперіяльно-шовіністичних сил.

Справа ця не легка і було б наївним робити собі відразу великі сподівання. Але ми мусимо виходити із свідомости цього, що цієї роботи не заступити фразами і патріотичними погрожуваннями Москві. Крім цього, цей процес є тісно пов'язаний з загальною ферментацією всередині російського політикуму і цілого суспільства, а в тому відношенні теж не все представляється світло. На

*Атентат лейтенанта Ільїна на Брежнєва 22 січня 1969 р. порівнюють теж - по історичній аналогії - з атентатом студента Дмитра Каракозова на царя Александра II-ого 4 квітня 1866 р. Постріл Каракозова був символом заведених надій тодішніх російських демократичних і ліберальних сил, які з цього часу, переконавшись, що немає чого сподіватись більше "ліберальних реформ" від царя, перейшли були до радикальних методів боротьби. Подібно дехто в СРСР інтерпретує вчинок Ільїна, як теж доказ того, що деякі сучасні дисидентські кола остаточно втратили надію на "лібералізацію" з'яри і рішили приступити до більш радикальних засобів, щоб в цей спосіб розрухати і змобілізувати російські народні маси.

перешкоді стоїть сучасний низький рівень політичної культури російських мас і керівних кіл. В першому випадку переважає тип "обивателя", що його дуже влучно характеризує невідомий автор памфлету в самвидаві "Чего же ты хочеш" * так:

"Основний стимул (обивателя) - особисте надбання і збагачення, (він) застрашений, боїться всього нового, безідейний, консервативний, вдоволеній наявними обставинами - (оскільки вони дозволяють йому збагачуватися - і невдоволеній - оскільки натиск згори не дає йому жити краще), шовініст, антисеміст, мораліст. Ліберальні ідеї не мають на нього впливу, хоч і він признає необхідність змін в організації виробництва і розподілу. Консервативна пропаганда відповідає його особистим поглядам (гарно працюю - багато зароблю, багато зароблю - багато надбаю)". ^{99a/}

Якщо йдеться про інтелігенцію, то згідно з автором цього ж самвидавного російського документу, російському інтелігентові бракує: "індивідуальности, т. зв. зідентифікування себе не як конечний продукт історичного розвитку, але як самоцінну реально існуючу особистість з її власною проблематикою; конкретного сприйняття і схоплення ситуації, т. зн. відмови від оперування загальними поняттями, а розгляду конкретних дій, переводжуваних конкретними людьми в конкретній обстановці; здатности до соціальних акцій; цілосної власної ідеології". Не менш чорними фарбами малює російську інтелігенцію А. Амальрік, вказуючи зокрема на її чиновницьку ментальність, з якої автоматично виростає "культ власної безсилости". І тим самим пасивности та резигнації. "В нашій країні - пише Амальрік - оскільки ми всі працюємо для держави, ми всі і маємо психологію державних чиновників". ^{99б/} А кожний чиновник "вважає себе нічим супроти сили державного апарату, в якому він є аж надто

* Не мішати з "Чего же ты хочеш" — Кочетов.

малим гвинтиком, щоб вимагати будь-якої зміни". "В той сам час, це звільняє його від всякої суспільної відповідальности, бо його діло є лише виконувати накази". ^{99b/} А у висліді навіть "письменники, які є членами Спілки Письменників, науковці, які працюють в державних інституціях, загальні робітники, чи колгоспники є в такій самій мірі твором цієї (чиновницької) психології, як чиновники КГБ, чи Міністерства внутрішніх справ." ^{99г/}

Звідси Амальрік робить висновок, що середня кляса, як резервуар Демократичного руху в СРСР є "у своїй більшості така пересічна, її думання таке зближене до чиновницького і її найбільш інтелектуально незалежні кола такі пасивні, що треба поважно сумніватися на успіх цього руху базованого на цій клясі..." ^{99г/}

Подібні роздумування находимо теж в інших російських інтелектуалістів, у питанні т. зв. демократизації, яка для нас є теж дуже важлива. У листі А. Сахарова, В. Турчина і Р. Медведева до Брежньєва, Косигіна і Підгорного говориться, що "Запровадження демократизації - не легкий процес. Його нормальному перебігові загрожуватимуть з одного боку індивідуалістичні, антисоціалістичні сили, а з другого - прихильники "сильної влади", демагоги фашистського зразка, які можуть у своїх цілях спробувати використати економічні труднощі країни, взаємне недорозуміння і недовір'я між інтелігенцією і партійно-державним апаратом, існування в певних колах суспільства міщанських і націоналістичних настроїв". ^{99д/}

Немає сумніву, що головною перешкодою є якраз сам партійно-державний апарат з своєю верхівкою та шовіністично-міщанські настрої "обивателів". Сама верхівка - наскрізь консервативна, збюрократизована, бездейна в кожному відношенні і заінтересована лише в одному: у вдержанні своїх позицій і привілеїв. Цей "домінантний стимул" радянської дійсности проходить по всіх лініях його стратифікованої, збюро-

кратизованої структури згори на долину. Дуже влучно відмітив це Петро Григоренко, пишучи, що:

“У середовищі служилої бюрократії розвіли ка’єризм і бездільність. Ніхто з них, попри наявність майже в кожного партійного квитка, марксизмом-ленінізмом поважно не займався. Про нього лише говорять, ним клянуться, але основ його не знають і знати не хочуть. Їх цілком задовольняє нинішнє життя. Найбільш високопоставлені бюрократи, як є нагода, жваво вимальовують те щасливе завтра, яке очікує радянських трудящих, не забуваючи при цьому про оборону всіма способами свого сьогодні. Вони і Леніна цитують. Але цитати ці їм добирають секретарі та референти лише для того, щоб цитатою підкріпити власну “геніяльну” думку промовця. І горе Ленінові, якщо в нього не знайдеться нічого відповідного. В цьому разі беруть перше-ліпше, що потрапило під руки, і так його препарують, що “небозі гаряче стає.””

Те, що говорить Григоренко, є однак теж підтвердженням браку отої “цілосної власної ідеології”, що про неї згадує автор “Чего же ты хочеш”. Ідеться власне про ідеологію в найширшому розумінні цього слова, як протиставлення до спрIMITIVізованого імперіалістичного запоморочення росіян, яка шойно починає зароджуватися в певних інтелектуальних колах й у формуванні якої ми є життєво заінтересовані. Від неї залежатиме дальший розвиток російського політикуму і його відношення до нас і інших неросійських народів.

Нашим невідкладним завданням - на рідних землях і закордоном - є впливати на формування цього нового політикуму по лінії творення передумов, щоб у ньому могли вирости російські Брумфільди, Ірвіни, Мерреї і їм подібні. І хоч це справа не легка, то тим не менше певні тріщини у російському суспільстві, що про них теж згадують російські автори, відкривають для нас

можливості, яких не можна прогайнувати, а навпаки їх треба поширити і розвинути. Тим більше, що, як пише Амальрік, навіть на тлі загального невідрадного сучасного стану "нині, існують знову принайменше деякі умови, які привели до першої і другої російської революції: кастово-профільоване й імобільне суспільство, сувора режимна система, яка одверто зударяється з вимогами економічного розвитку, загальна бюрократизація і наявність привілейованої бюрократичної кляси, як також національна ворожнеча всередині багатонаціональної держави, в якій певні нації займають привілейоване становище." 99€/

Діапазон нашого відділювання мусить бути дуже широкий і воно мусить вдаряти передусім там, де вже зараз є для цього найбільш пригожий ґрунт. Тому він має передусім включати ті російські інтелектуальні кола, у випадку яких можна і треба апелювати до їхнього політичного розуму і їхніх гуманних почувань. Тим більше, що якраз вони є в передусім творцями нового російського політикуму. Вказування на негативні російського імперіялізму для них самих і для російського народу (соціяльне і правно-політичне поневолення російських народних мас) та на спільні інтереси в їхній боротьбі разом з іншими народами за свободу і демократію повинні стати вихідними нашої акції. Одночасно треба вказувати на злочини і кривди, що їх завдавала і завдає російська імперіяльна політика іншим народам та на реальну загрозу відплати за них ціломуросійському народові, що про неї вже й зрештою згадував сам Амальрік. 99ж/ Свідомість відштовідальності за них у росіян є конечною передумовою для відродження їхнього власного національного сумління.

По таких самих лініях треба відділювати теж на інші верстви російського народу, шукаючи резонансу у всіх його профілях і відповідно до їхньої ментальності наголошуючи один чи другий елемент. Так, наприклад у випадку інтелектуальних кол зокрема треба висувати момент антиісторичного характеру СРСР-івської держави, як однієї з останніх імперій у світі. Слід теж відкликатись

до деяких позитивних елементів українсько-російських відносин в минулому, як наприклад до думок Герцена, Шахматова та ін., які ще до сьогодні таки не нашли своїх послідовників.

У нашій стратегії визвольної боротьби ми мусимо постійно враховувати теж цей момент, що при відсутності належного тиску на Кремль ззовні, успіх всякої визвольної боротьби в радянському блоці, буде великою мірою залежати від того, наскільки сам російський народ включиться у боротьбу проти російського комуністичного режиму за своє соціально-економічне визволення і наскільки в нього буде зрозуміння для визвольних змагань неросійських народів. Звідси так важливим є належне і постійне впливання на росіян по лінії мобілізації їх проти кремлівської олігархічної системи, бо від нього залежить послаблення силових центрів російського шовінізму і колоніялізму. А без такого послаблення і заломлення тих центрів, Москва завжди може найти доволі сил для здушення визвольної боротьби "на окраїнах" - всередині СРСР і в сателітах. Ілюстрацією для цього можуть послужити берлінські заворушення 1953 р, новочеркаські 1962 р. і передусім угорська революція 1956 р. і "мирна революція" в ЧССР 1968 р.

При тому всьому однак мусимо постійно пам'ятати, що передумовою нашого успіху є наша власна сила та постава і про те, що з росіянами треба говорити не стилем жалів, нарікань і прохань, але вимог і твердої аргументації, опертої на раціональний аналіз наших відношень і їхніх перспектив.

І ЕВОЛЮЦІЯ І РЕВОЛЮЦІЯ

Вихідною базою нашої політики є, очевидно, за всяких умов, стан нашого потенціалу, його ідейно-політична і фізична сила. І тому саме на скріплення цих сил мусить бути звернена вся увага. І це не тільки тому, що ми маємо до діла із противником, який виключно респектує елемент сили і нічого більше. Скріплення національних сил потрібне нам самим, як передумова самого існування навіть і тоді, якщо б ми були оточені найбільш мирними сусідами. Стан цих сил визначатиме теж кожночасну стратегію і тактику боротьби в загальному і в подробицях. Останні мусять враховувати саме власний потенціал в першу чергу, щоб через помилкове і невластиве плянування не довести до послаблення національного потенціалу замість його скріплення. Так, наприклад, підсилене розгорення збройної, революційної боротьби в 1950-их рр., навіть, якщо б і вдалося було змобілізувати певні кола суспільности до неї, було б помилковим, бо воно могло довести лише до кризового скривавлення цілого народу. А тому кожночасне співставлення власного потенціалу до силового потенціалу ворога є ключовим у визначенні стратегії і тактики боротьби на даному етапі. Є однак певні генеральні засади боротьби, щодо яких завжди мусить бути у нас повна ясність. Такими питаннями є, наприклад, справа революції й еволюції, їхня роль, місце і співвідношення у всьому процесі визвольної боротьби.

Досі розвиток нашої політичної думки і дії проходив завжди по лінії розподілу і взаємного заперечення цих двох понять: еволюції і революції. Так, зрештою, бувало не тільки в нас, але і в інших народів, що боролися за своє визволення. В нашому випадку це протиставлення знайшло свій найсильніший вияв у Західній Україні, в 1930-их рр., коли цей двоподіл пішов був ще по лінії конфлікту між генераціями. ОУН, як виразник революційної боротьби молодшого покоління, від самого початку опинилася була в конфлікті із речниками "еволюційної політики", якими були в основному представники старшого покоління. Ці суперечності ще додатково заогнювалися тоталітарним характером націоналістичного організованого руху, який силою своєї екстремної природи, не лише не йшов на шукання спільних інтересів і спільних елементів боротьби з "еволюціоналістами", а навпаки свідомо і цілево шукав загострення конфлікту з "старими опортуністами" і в самому конфлікті вбачав елемент свого ідейного вишліфування, і росту.

З боку старшого покоління бракувало теж належного розуміння тодішньої настанови молодшого покоління і в основному переважало переконання, що в даному випадку не треба аж надто серйозно трактувати "розкукурічених молокососів і недоуків" з-під тоталітарної зорі. Як звичайно буває в подібних випадках, такий підхід взаємного недоцінювання й ігнорування з обох боків, не зближував обидві сторони, а навпаки постійно ставив їх проти себе і поглиблював все більше прірву між ними. У висліді саме поняття еволюції ідентифікувалося з політичним опортунізмом.

На Центральних і Східних Українських Землях, поняття еволюції теж утотожнювалося з опортунізмом, до того ще й аполітичним. Коріння цього сягають ще 19 ст., коли процес відродження українства ідентифікувався з самим культурництвом, точніше з "аполітичним українофільством", як його назвав Михайло Драгоманів. З одного боку наука і студії над минулим

України і її культурою, а з другого - ношення вишиваних сорочок і шараварів та плекання побуту з борщами і галушками та ходження в народ. В одному і другому випадку проявлялася якась дивна євнушська аполітичність і геттоподібна замкнутість. В тому відношенні, "еволюція" 1930-их рр. в західньо-українському розумінні була великим кроком вперед, бо вона була принайменше політичною. У східньо-українському сенсі вона була не лише опортунізмом, але й до того ще й аполітичним.

Михайло Драгоманів писав, що "культурництво, як проповідь культури без політики є явищем реакційним, а на українському ґрунті ще й шкідливим, бо без політичної боротьби українці не здобудуть собі навіть школи".

Юліян Охримович, навіязуючи до цих тверджень Драгоманова, стверджував, що "він (Драгоманів) виступав завзято теж проти безупинного заявлювання, що український рух це рух чисто літературний, підкресливши, що всякий національний рух мусить бути рухом політичним". А далі "особливо оздоровлююче значення мала його критика своєрідного українського "самобутництва", що почало проявлятися у деяких українських культурників та галицьких народовців, яке вихваляло все, що українське, дарма що багато із того мало дуже низьку культурну цінність і реакційний характер."

Характеризуючи цей стан, Охримович писав, що "як передше, так і тепер політика цурається українства, а українство цурається політики..." В тому якраз заключалася вся суть "аполітичної еволюції".

Паралельним явищем до західньо-української еволюції 1930-их років можна уважати період українізації 1920-их років в УРСР. Своїм культурним і виразно-політичним засягом та змістом, це був не менш глибокий процес, ніж західньо-український, незалежно від його офіційного одностороннього забарвлення і

спрямування. Мало того, це був не лише загально-політичний, але й виразно державний феномен у формальному і матеріальному розумінні.

Еволюційний розвиток не лише культури, але й первинних державницьких атрибутів в радянських умовах 1920-их років, у стислому пов'язанні із загальним політичним розвитком в цілому СРСР, надав був опісля теж своєрідного забарвлення поняттю еволюції, як залежної передусім від еволюції радянського окупаційного режиму. Це штовхнуло автоматично поняття еволюції в категорію політичного опортунізму і навіть холуйства. Сьогодні наприклад, на еміграції дехто утотожнює еволюцію із еволюцією окупантського режиму, як такого, і від того узалежнює всяку оцінку власних розвиткових процесів.

Все це разом привело до однобічного, чисто суб'єктивного розуміння еволюції, як соціально-політичного процесу та його ролі і значення у цілому визвольному процесі.

Тому найперше треба в'яснити одне засадниче питання, а саме поняття еволюції, як елементу визвольної політики під сучасну пору. Утотожнювання її згори з еволюцією окупантського режиму, це підставове непорозуміння, бо йдеться не про еволюцію режиму, але про еволюцію наших власних політичних сил, тобто про ріст нашого національного потенціалу, як підстави нашої національної політики.

Отож йдеться про процес зростання та скріплення наших підметних сил у всіх ділянках життя, що мають безпосереднє відношення до нашої боротьби, чи - ще докладніше - складаються на неї. Під еволюцією треба розуміти зростання власної української сили, а не еволюцію того чи того чужого режиму.

Очевидно, між еволюцією нашого національного потенціалу й еволюцією режиму може бути взаємозалежність, але вона не конче мусить бути прямо-пропорціональною. Наприклад, еволюція

російського режиму в напрямку лібералізації могла б сприяти українській національній еволюції, але не конче. Не виключеною є така ситуація, що еволюційні процеси в Росії, якщо вони скеруються проти українства, зударяться з процесами в Україні. Ми знаємо з історії такі розвитки в деяких періодах другої половини 19 ст., коли у висліді еволюційних змін царського режиму скористав російський політичний рух, а ми, порівняно, "залишились були по заду". Навіть гірше, бо цей російський протирежимний рух не лише не допоміг українському політичному розвиткові, але й ще притягнув до себе наш активний, особливо радикальний елемент і абсорбував його у всеросійському русі. Можна твердити, що разом з іншими елементами, це великою мірою заважило на однобічне, мовнокультурне спрямування українського відродження в 19-ому і на початку 20-го століття.

Так чи так режимна й антирежимна еволюція в Росії не була безпосередно вирішальною для наших власних визвольних змагань під час революцій в 1905 і 1917 роках, бо вирішальним був стан нашої власної української еволюції, що визначав відповідні революційні події в нас. Власна еволюція становила підставу, соціологічну підбудову революції, бо ж революція не виникає з порожнечі.

Відсутність прямопропорційности між нашою й чужою еволюціями може перейти й у "відворотну пропорційність". Напр., арешти, суди, заслання і переслідування в 1965-1967 рр. в Україні причинилися більше до зросту національної свідомости і політичної підметности українців, зокрема серед молодшого покоління, ніж "еволюційна відлига" режиму в 1956-1958 рр.

Отже йдеться завжди про власну самопідметну еволюцію, скеровану на ріст власних сил. Кожне інше розуміння еволюції, особливо її утотожнювання з еволюцією чужого режиму, є ставленням проблеми догори ногами.

Стільки про саме поняття еволюції в контексті визвольного

процесу і її відношення до революції, яке полягає у їхньому взаємопов'язанні. Йдеться власне про те, щоб не протиставити собі ці два поняття, але їх пов'язати і поєднати в одному руслі визвольної справи. Кожна має своє місце і своє призначення та функцію, і розвиток нашого політикуму мусить іти по лінії його багатогранности, а не односторонности й упрощености.

Замість принципу "еволюція проти революції", треба ставити натиск на "еволюція і революція". Еволюція, очевидно, у властивому сенсі, тобто політично спрямована, за засадою, що як писав Ю. Охримович "і культура має свою політичну і соціальну сторону".^{100/}

Коротко: не розподіл національних сил і їх розпорощення через доктринальне протиставне розуміння цих понять, але включення їх обох в національну політику. Цього вимагає від нас сучасний стан нашого національного потенціалу в його ударі з ворогом, де фронт боротьби проходить по всіх лініях нашого народного життя - від дитячих осель і школи до академій наук, від сільради до т. зв. уряду УРСР, від колгоспу до промислового комбінату і т. д. В такій ситуації є потрібна максимальна мобілізація і концентрація всіх сил у народі.

Така настанова впливає теж з нашого демократичного розуміння політикуму і з сучасного розуміння та визначення понять революції і еволюції в модерній соціології. Йдеться тут про часте перехрещення і переплітання обох явищ у політичній практиці, які прийшли внаслідок зрізничкування й ускладнення цілого ряду соціо-політичних процесів і для яких старий розподіл між еволюцією та революцією є перестарілий та не віддає фактичного стану даних соціологічних категорій.

Так, наприклад, за "клясичним" визначенням революція полягала не лише в зміні даного стану, але в першу чергу в переведенні змін насильними засобами. Іншими словами, суть революції була передусім у революційних засобах, які

утотожнювались з насильними змінами. Цим насильним змінам, власне революційним, протиставилося реформістські еволюційні зміни, які по суті могли бути визначені навіть радикальніше, але не були революційними, бо не здійснювались насильними методами.

Таке розуміння революції доводило і доводить ще не раз до дуже упрощеного і суб'єктивістичного визначення цього явища і його неправильної оцінки. Відгук цього находимо, напр., сьогодні у "Програмі демократичного руху Росії, України і Прибалтики", де революцію називається навіть "формою соціального злочину". Автори "Програми" твердять, що "революція - в основному процес руйнінський. Чим радикальніша революція, тим більшою мірою відкидаються попередні позитивні вартості, нищаться суспільні інститути, неоправдано проливається людська кров, переривається людський досвід, накопичений віками і всадовлюється хаос". А далі: "Насилля, пристосовуване в сенсі політичного засобу навіть і для найбільш високої мети, завжди шкідливе своїми наслідками"... "Результат насилля - моральний упадок людей".^{101/}

Маємо, до речі, тут до діла з такою ж екстремною і негативістичною дефініцією революції, як у багатьох випадках є те саме із дефініцією еволюції. Суб'єктивізм такого визначення виходить із браку належного знання і розуміння сучасних складних соціо-політичних процесів й із трактування їх під кутом якогось відокремленого факту чи процесу. В даному випадку, таким вихідним "штандпунктом" для авторів "Програми" була Жовтнева революція, якій вони дають таку оцінку: "Ми наочно бачимо, що радикальна революція в жовтні 1917 року, яка перемогла в темний нужденний час серед відсталого народу, була політичним й економічним кроком назад, бо усунула суспільні свободи і загамувала ріст добробуту..."^{101a/} Але й ті сам автори в продовженні цього ж параграфу говорять, що в той сам час "більш поміркована і менш насильна революція в Німеччині й Австрії, в

,1918 р. була політичним кроком вперед, бо збільшила суспільні свободи”.^{102/} Отже вже у самих противників революції є заперечення свого власного попереднього твердження. А немає сумніву, що якщо б вони проаналізували ще інші революції в минулому і сучасному, їхній однобічний погляд, зазнав би основної зміни. Одинокa користь із такого негативістичного й екстремного визначення революції є хіба те, що у скалю складних і зрізничкованих понять і дефініцій революцій, вони додали ще терміни “радикальної” і “поміркованої” революції.

Справа теж в тому, що автори “Програми” не проаналізували самої механіки і структуральної складності революційного процесу, які привели вже сьогодні до таких різних термінів, як “мирна революція”, “культурна революція”, “революція згори” і “здолини” і т.д. Звідси в них теж немає, напр., усвідомлення того, що попри все заперечення “революції”, як такої, їхня еволюційна програма, властиво перегукується з революцією. Невідомо їм теж, мабуть, було про те, що, напр., чеськословацька “еволюція” 1968 р. найшла не лише означення “мирної революції”, але таки революції і без знаків наведення, тільки з прикметником демократичної. Іван Світак, чеський філософ і публіцист, колишній член КП ЧССР, говорить про те, що “в 1968 р. в самому серці Європи розігралась історична подія виключного значення: в Чехословаччині - на території соціалістичної держави - відбулася *демократична* революція (підкреслення наше), яка відродила славні традиції паризької комуни, російської соціалістичної революції й угорського повстання. Точніше: розігралась перша фаза тієї демократичної революції, зверненої проти поліційної, бюрократичної диктатури”.^{103/}

Світак підкреслює, що “характер такої революції величезною мірою відрізняється від всіх інших, попередніх революцій. Поперше така революція - це не тільки політичний переворот, але вона задумана і здійснюється, як докорінна переміна всієї системи,

як перетворення суспільного ладу, яке об'єднує в собі прикмети революції і реформ, і яке розвивається як ряд революційних реформ, а не як зміна людей, чи партій, які стоять при владі. Подруге - вона задумана не як моментальний зрив, а як довгий, неминучий процес, як ряд перемін, для здійснення яких потрібно багато часу. Демократичний революційний рух мусить вперто діяти у виді опозиції не в рамках існуючого суспільного ладу, але проти нього. Потрете - революція проявляється як масовий виступ природньо виникаючих комітетів, свідомих того, що є неможливим розв'язати їхні проблеми в рамках існуючої політичної й економічної системи. Таку революцію не можуть здійснити професійні революціонери-спеціалісти в державних переворотax.^{104/} *

Все це разом показує, що поняття революції та еволюції не лише мають різну інтерпретацію й оцінку та різні дефініції, але й інше у змістовлення, ніж те, що його вкладалося в них у минулому. Насьогодні сам характер засобів і методів - насильних і ненасильних - не є ще достатнім критерієм визначення еволюції чи революції. Елемент насилля перестав бути виключною кваліфікацією революції. Тим самим не вистачає самого елементу насилля для визначення поняття революції, бо треба тут додати ще основний ідейно-програмовий напрям і настанову даного процесу. Йдеться про зміст і унапрявлення боротьби, які мусять бути революційними в сенсі їхньої активної постави і рішення на

* Існує теж радянська "негативна" дефініція "мирної революції", яку Брежнев і Ко називають "мирною", або "тихою контр-революцією". В брошурі, виданій "Групою радянських журналістів" в Москві в 1968 р на російській мові, говориться, між іншим, так: "змісл тихої контрреволюції" полягає в тому, щоб на початку "не піднімати великого шуму", діяти поступово, все обкидати болотом, фальсифікувати, розкладати, розхитувати. Так передбачається підготувати "мирне переродження соціалістичного устрою в капіталістичний". ("К Событиям в Чехословакии", "Факты, свидетельства прессы и очевидцев", Выпуск первый, Москва 1968, стр. 45.)

переміну дотеперішнього стану і зміну його всіма можливими способами новим, відмінним і поступовим. Ця програмова суть і визначається тим, що нормально називаємо ідеологією самої революції; ідеологією в широкому і генеральному розумінні цього слова, а не в догматично-звуженому, де маємо ідеологізацію, а не ідеологію. В тому правильному сенсі, ідеологія, як сума певних ідейно-програмових вартостей і цілей, саме і визначає в першу чергу революційність даного руху, яка теж у свою чергу диктує такі, а не інші революційні засоби і методи, враховуючи існуючу ситуацію.

Модерна соціологія проаналізувала складність сучасних суспільних процесів. В площині методології, давні спрощені і на тепер виявлені зразки виявились недостатніми. Показалось, що насилля і насильні засоби застосовуються (вони застосовувались і в минулому) не лише в революційних, але теж і в еволюційних процесях. І навпаки революційні процеси включають методи і засоби, які не є насильними, і за давньою кваліфікацією були еволюційними. Зокрема на тлі поширення та поглиблення теорії і практики пасивного спротиву, ненасильної боротьби, "мирної революції" "ненасильної війни" (Passive Resistance, Non-Violent Revolution, Gewaltfrier Krieg) зарисовувалось і увиуклювалось не лише взаємовідношення революційних і еволюційних процесів, але й часта тотожність, взаємопроникання і взаємозалежність насильних та ненасильних засобів і методів. Іншими словами насильні засоби перестали бути виключним "інструментом" революції, а тим самим її "коефіцієнтом".

Не будемо робити екскурсій в історію і з'ясовувати різні концепції еволюційної боротьби. Скористаємо із сумаричних випрацювань цілого ряду теоретиків і практиків ненасильної боротьби, таких як Ганді, Неру, Данільо Дойчі, Нкрума, Мартін Лютер Кінг, Берtrand Рассель, Гопінат, Дгаван, Теодор Еберт та інші.

Німецький соціолог Т. Еберт,^{105/} аналізуючи ненасильну боротьбу, подає таку схему ескалації ненасильних акцій: 1. протест, 2. легальна неспівпраця, 3. цивільний (громадянський) непослух. До першої категорії належать всі роди протесту - демонстрації, петиції, голодівки, самоспалення. Серед форм легальної неспівпраці Еберт вираховує акції, які Магатма Ганді подав був ще в 1920 р., і які розпрацював т. зв. Стратегічний комітет Конгресової партії Індії. Вони такі: 1. резигнація з усіх почесних титулів та урядових становищ; 2. бойкот державної позики; 3. припинення адвокатської практики в урядових судах і полагоджування всіх цивільних справ приватними мировими судами; 4. бойкот державних шкіл батьками дітей; 5. бойкот Ради для конституційних реформ; 6. неприсутність в офіційних прийняттях й усяких інших офіційних заходах; 7. відмова від цивільних та військових урядів і становищ, бойкотування вербунку до армії.^{106/}

Еберт наводить ще інші практичні засоби легальної неспівпраці, передусім т. зв. "гіджру". ("Гіджра", це вихід, а не втеча, як звичайно тлумачиться, Мохаммеда з Мекки до Медини в 622 р., щоб не піддатись тамошньому режимові). В 1930 р. велика частина людности індійської провінції Борсад вимандрувала була до провінції Бардолі, щоб тим заходом ухилитись від переслідування за неплачення податків. Еберт називає "гіджрою" також масову втечу німців із Східньої Німеччини до часу збудування "берлінської стіни" 13 серпня 1961 р. Ця "гіджра" завдала режимові Східньої Німеччини дуже великих втрат.

До категорії легальної неспівпраці належать всілякі бойкоти - господарський, виборчий, транспорту і т. д.

Третій ступінь в ескалації ненасильних акцій становить громадський непослух. Еберт зразу зазначує, що громадський непослух може бути або реформістський або революційний, залежно від того, чи його метою є досягнення деяких змін та

реформ в існуючій системі, а чи метою є зміна самої системи. У цій матерії маємо саме наглядну тотожність та взаємоідентифікацію еволюційних і революційних засобів. Це доказує, що для визначення різниці між поняттями революція й еволюція потрібне є передусім цілеспрямовання застосовуваних акцій. Але одночасно хочемо підкреслити, що й саме цілеспрямовання ще не вистачає, бо вирішальним є кінцевий вислід акцій. На нашу думку, саме те становить вирішальний критерій для визначення еволюційності, а чи революційності процесу. Це буде ясным, коли розглянемо різні форми громадянського непослуху: Неплачення податків, генеральний страйк, непослух урядовців адміністрації та війська. В 1922 р. Магатма Ганді писав, що "одною з найшвидших метод повалити уряд" є неплачення податків.^{107/} Зрештою нічого нового, бо угорці ще в 1861 р. застосували цю методу проти політики Габсбургів. У грудні 1905 р., під час революції в царській Росії, було проголошено "фінансовий маніфест" Петербурзької ради із закликом до неплачення податків. Отож годі розділяти сам революційний процес від еволюційного застосування такого чи такого засобу. Ще виразніше видно це на прикладах генерального страйку. В жовтні 1905 р. в кол. Російській імперії переведено генеральний страйк, в який включились не лише робітники заводів і фабрик, працівники транспорту, всілякі ремісники, але також лікарі, аптекарі та правники. В 1953 р. у Східній Німеччині були подібні страйки. Пригадаймо, що в цьому ж році відбулися також страйки в'язнів у концентраційних таборах СРСР, які Еберт зараховує до цієї самої категорії. Додаймо сюди ще страйки в Новочеркаську 1962 р. і поставмо знову запитання: чи того рода акції можна кваліфікувати як виключно еволюційні, а чи як виключно революційні?

Те саме ще більшою мірою стосується непослуху поліції та війська. Знову повернемось до 1905 р. до бунту кронштадських моряків, які солідаризувались із страйкуючими робітниками Петербургу. Подібно було під час угорської революції 1956 р. коли

збунтувалася неполітична поліція і частина війська. Раніше, 1953 р., частина радянських і східно-німецьких військ відмовилась була стріляти до східно-німецьких робітників. Чи це був акт еволюційний, чи революційний?

Повернемось до "невинних" засобів еволюційної боротьби, таких як - всілякі протести, зокрема в умовах тоталітарних режимів. Чи кожний протест - демонстрації, петиції, самоспалення / вершковий вислів пасивно зорієнтованої ненасильної філософії/ треба вважати лише еволюційним засобом?.

Для індійців шкільний бойкот становив виразно еволюційний засіб. Але, чи в випадку "шкільної акції" веденої ОУН у 1932-1933 рр. в Польщі, йшлося про еволюційний, чи революційний засіб? А подруге, чи таке або таке визначення згаданої акції зміняє її зміст? Коли одночасно порівняти такий "клясичний" приклад пасивного спротиву, як бойкот норвезьких учителів під час війни в 1942 р., то який з обох засобів був насправді еволюційний, чи революційний в "клясичному" тлумаченні?

Виборчий бойкот є в засаді еволюційним засобом, але в умовах сталінського терору виборчий бойкот у західних областях України в 1945-1946 рр., проголошений УГВРадою, був еволюційним, чи революційним посуненням? А чи може і тим, і тим!

Справа в тому, що в умовах тоталітарного режиму кожна акція "проти", незалежно від її об'єктивного змісту та форми, набирає чисто суб'єктивного визначення, яке йде по лінії не "еволюції" чи "революції", але просто ворожості до режиму. В таких умовах взаємопов'язання, а навіть повна тотожність еволюційних і революційних процесів є ще більшими, ніж в нетоталітарній чи півтоталітарній дійсності. За всяких умов догматичне й аподиктичне відмежування обох понять є щонайменше непрактичним та недоцільним, бо їх визначення є зумовлене не лише характером даного режиму, проти якого скерована

боротьба, але й цілим рядом інших факторів, як - історичний розвиток, стан теперішньої боротьби в порівнянні до минулого етапу, духовість народу і психічно-політична настанова активу, а навіть геополітичне розташування. Отож речі, які в даному періоді історії в якійсь країні можуть визначатися одним терміном, в іншому періоді або в іншій державі треба визначати їх іншим терміном.

З другого боку: якщо, напр., неприймання урядових становищ в адміністрації є еволюційним засобом, то чи таким вважалося його в 1944-1945 рр. у західних областях України? Чи може революційним? І далі: чи приймання становищ адміністрації, з метою інфільтрації і закріплення своїх впливів у структурі апарату, є еволюційним чи революційним засобом?

І нарешті, варто зачитувати дещо з філософії еволюції чи еволюційної боротьби. У своєму головному творі "Шлях Індії до свободи" Неру писав: "Піддатись силі або терпіти режим, який спирається на силі, означає повністю заперечити дух ненасильної боротьби. Ненасильна метода, щоб виправдати себе, мусить бути динамічною і спроможною змінити такий режим чи суспільний лад". В 1928 р. Ганді визначив завдання "еволюційного борця" так: "Його праця є самотнім предметом його мислення, як в день так вночі. Тому, якщо він рішуче застосовує свої засоби, то завжди буде на один крок перед урядом". Отож не дивно, що згаданий Еберт добачає в цьому переформування "еволюціонера" Ганді із "професійним революціонером" Леніним.

Реасумуючи все, треба ще раз повторити, що не характер засобів, але остаточне цілеспрямування, вислід даної акції чи процесу, становить критерій для визначення революції, як широкого суспільного явища, що включає теж й еволюційні елементи. Отже еволюція в визвольній політиці не є запереченням революції, але її підставою і складовою частиною. Без належного еволюційного розвитку національної субстанції всяка революція є

або неможливою, або, якщо вона можлива, незалежно від визрілого стану нашої власної еволюції, то шанси на виграну є мінімальні.

І нарешті: ані еволюції, ні революції не можна заступити тільки декларативністю і фразеологією, ані самою дискусією про них. В сучасних умовах нам потрібна не лише саме дебатування про революцію й еволюцію, як фактори визвольної боротьби, в якій вони мусять поєднуватися, але й планування конкретних потягнень і виборення все нових позицій в менших і більших розмірах на кожному відтинку народного життя.

Йдеться про поширення нашого самооборонного фронту вже тепер і перехід у наступ, тобто про спрямування зусиль і дій цілого народу на боротьбу за поширення і скріплення національної свідомости, за українізацію міст і робітничих центрів, шкільництва і науки, адміністрації і технологічної інтелігенції, за активну настанову в обороні своїх людських прав і за перехід у наступ на русифікацію у всіх її формах та виявах, за шукання щораз-то нових і все більше ефективних форм змагу - і еволюційного і революційного порядку.

Отже не сама лиш генеральна дискусія і не доктринальне філософування про "революцію" й "еволюцію", ані не ставлення цілої практичної діяльності в площину перерішення теоретичної дискусії "революція, чи еволюція", в одну, чи в другу сторону, але щоденне здобування нових осягів в пляні скріплення нашого національного потенціалу, чи то в школі чи на університеті, в колгоспі чи на заводі, в лябораторії чи в кабінеті, в партії чи в адміністрації і т. д. І все це з виразним політичним цілеспрямуванням на майбутнє визволення.

Вже сьогодні є конечним провести і виграти боротьбу за певні основні, елементарні позиції у різних ділянках національного життя, всіма можливими і "неможливими" засобами і методами, із підкресленням обов'язку кожного українця включитися в активний

змаг за дальшу долю всього народу. Саме бо сьогодні, більш, ніж будь-коли, актуальні слова І. Франка про те, що "кожний знай, що на тобі мільонів стан стоїть".

І так в ділянці *демографічної політики* наші зусилля мусять проходити за здійснення низки засадничих постулатів такого порядку, як:

1. Скріплення *людського* національного потенціалу через поширення і поглиблення національної свідомости серед народних мас і передусім робітництва, мешканців міста і технологічної інтелігенції.

2. Повернення якнайбільшої кількості українців з інших республік до УРСР.

3. Переведення відрусифікації й українізації міст через збільшення іміграції українців до міст і головно таких зрусифікованих центрів, як Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, а передусім до столиці України - Києва. Збільшення українського елементу в Києві й інших містах - це одна із основних передумов відрусифікації й українізації міст і промислових центрів.

4. Переведення міграції українського елементу в такі області, як Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська та інші зрусифіковані території.

5. Стримання міграції українського елементу, а передусім молодих людей, на не-українські території.

6. Опір і стримання напливу російського елементу, як інструменту шовіністичної, русифікаційної політики Кремля, на Україну, через пасивний і активний спротив, перешкоди, утруднення, бойкот, острацизм і т. п.

7. Боротьба із напливом російського елементу на т. зв. індустрійні побудови ("постройки"), що їх режим вживає, як засобу

русифікації під плашиком ніби-то "братньої економічної допомоги".

8. Солідарність і взаємодопомога українців в обсадженні і закріпленні позицій за українським і не-російським елементом в усіх ділянках народного і державного життя.

9. Піднесення природного приросту українського населення, збереження здорової української родини, боротьба проти українсько-російських мішаних подруж, абортів, алкоголізму і т. п. суспільних язв.

Теперішній стан народин в Україні є просто загрозливий з погляду на само біологічне майбутнє нашої нації і тому теж не можемо дозволити собі на такий "люксус", як масово поширені мішані російсько-українські подружжя, які кінчаються зрусифікуванням цих мішаних родин.

10. Спільний фронт і солідарність українців з іншими неросіянами в азійських і інших республіках проти російських імперіялістів і колоніялістів. Український елемент в азійських республіках мусить перестати сповняти ролю русифікаційного чинника на базі "спільного слов'янського фронту проти тубільців". Навпаки: разом з тубільцями, українці мусять йти проти російських колоніялістів.

В ділянці психології:

1. Плекання національної гідности і підметности українців, виелімінуння комплексів меншевартости, провінційности і політичної нескристалізованости.

2. Активна боротьба з холуйством, вислужництвом, сексотством - в усіх їх формах - з моральним і фізичним побороуванням їх на кожному кроці.

3. Переламання страху перед системою, перед КГБ й елімінування всякого роду "страхування" перед режимом.

4. Моральне, політичне і фізичне поборювання виявів російського шовінізму збоку росіян і їхніх холодів в Україні. Зокрема натавровання таких випадків, як ображування українського народу, його мови, традицій, історії і культури, нищення і збешчення українських пам'ятників (випадок з Тельноюю), архівів, і т. д.

5. За активну поставу й оборону громадських і людських прав українця на базі хартії ОН, а теж відповідних статей самої радянської конституції.

6. За постійне вживання української мови не тільки в хаті, але на вулиці, в школі, університеті, науковому закладі, на підприємствах, у громадських і державних інституціях та організаціях.

7. За викриття і поборювання надужить і злочинств збоку режимових інституцій і русифікаторів та їх компромітування.

8. За поширення і поглиблення суспільної динаміки, самобутности і політичної культури українського народу.

В ділянці культури, науки і шкільництва:

1. За розбудову української культури, за збереження українських історичних і культурних пам'яток - проти їх нищення окупантом та його вислужниками.

2. За піднесення рівня української літератури і культури, за вирвання їх із провінційности на повновартісні вершини - проти примітивізації, халтури, графоманства та інших засобів пониження української творчости.

3. За введення навчання українською мовою у всіх вищих і середніх школах, ремісничих училищах і курсах та в усіх дошкільних установах.

4. За українізацію вузів й університетів.

5. За видання Академії наук, інститутів і видавництв українською мовою.

6. За виробництво кіностудій тільки українською мовою і поширення його тематичного змісту українськими матеріалами - історичними, мистецькими, проблематичними, побутовими.

7. За реабілітацію української культурної спадщини.

8. За скасування існуючих негласних настанов про обмеження приймання до вузів вихідців із Західної України.

9. За дальше вирощення свідомих національних професійних кадрів та їх закріплення на рідних землях.

10. Проти "двомовности" української нації і безумовне визнання одномовности.

11. За українські школи, пресу і видання для українців у Радянському Союзі поза межами УРСР.

12. За зв'язки української культури і літератури із західнім світом.

13. За поширення дії громадських установ, спрямованої на скріплення й оборону української самобутности.

14. Переведення масових протестів, демонстрацій і ін. масових виявів проти переслідування діячів української культури, авторів українського самвидаву та інших громадських діячів, які працюють в інтересі і на оборону української культури і народу.

В ділянці економії:

1. За обмеження можливостей економічної експлуатації України Москвою.

2. За фактичну і формальну українізацію всіх економічних об'єктів УРСР незалежно від їхнього такого, чи іншого міністеріального підпорядкування.

3. За збільшення присадибних площ колгоспників, за кращу винагороду, за зменшення податків і окладів.

4. За ті постуляти, що їх включено в "Листі В. Коваля" до депутатів рад трудящих УРСР" з квітня 1969 р., а саме:

а) Провести радикальну економічну реформу, основні напрямки якої мають бути визначені шляхом найвищої наукової дискусії. При цьому передбачити:

- підпорядкування Урядові УРСР всіх підприємств народного господарства України (тепер з 23 промислових міністерств УРСР лише 6 є цілком республіканського підпорядкування; ці 6 міністерств досить другорядні: автомобільного транспорту, будівництва автомобільних шляхів, комунального господарства, місцевої промисловости, побутового обслуговування, соціального забезпечення);

- здійснення розподілу національного прибутку Республіки урядом УРСР (тепер біля 50% цього прибутку використовується Радою Міністрів СРСР за межами України);

- введення виборчого самоврядування на підприємствах.

б) Підвищити зарплату робітників (зараз із 8 годин праці робітникові оплачується лише 3 години, колгоспникові - 1 годину).

в) Для більших можливостей творчої праці підвищити зарплату основній масі інтелігенції (вчителі, інженери, лікарі і т. п.).

г) Встановляти власний депутатський контроль у сфері розподілу в УРСР суспільного продукту. Відкрито обговорювати вартість допомоги, яку подає УРСР іншим республікам СРСР та зарубіжним країнам.

г) Не допускати оплати партійних посад за рахунок державних фондів.

д) Вилучити із державної секретности розміри окладів державних посад.

е) Добитися значного зменшення розриву між найнижчими і найвищими розмірами зарплати.

5. За обсаду нових індустріальних побудов українським елементом.

6. За національно-усвідомлюючу працю серед робітничих і селянських мас та трудової інтелігенції.

В політичній діяльності:

1. За ідейно-програмову і психологічну радикалізацію українських народних мас, за політизацію і програмове поглиблення та поширення української самооборони, зокрема за дальший розвиток і політизацію самвидавної літератури.

2. За поширення і поглиблення групових і масових форм протесту, маніфестацій і інших виявів активної постави українства.

3. За сприяння еволюційним спробам реформ державно-політичного життя, як це викладено в "Листі В.Коваля", а саме:

1. Прийняти нову конституцію Республіки, в якій чітко визначити механізми, що:

а) гарантують Республіці становище суверенної національної держави, зокрема підвищити значення договірних відносин між республіками Союзу, передати теперішні компетенції союзних міністерств освіти, культури, внутрішніх справ відповідним республіканським органам;

б) гарантують народне представництво шляхом демократизації виборів (висунення декількох кандидатур на одне місце, з широким обговоренням їх в період передвиборчої кампанії);

в) захистять Ради від узурпації їх влади бюрократією.

Зазначити в новій Конституції, що існування різних рівноуправних партій не суперечить соціалізму, що це один із шляхів реалізації свободи політичних організацій.

В новій Конституції ухвалити ще таке:

а) створення міністерства оборони УРСР, якому підпорядковуються військові з'єднання Збройних сил СРСР, що формуються із населення Республіки;

б) передбачити гарантії звільнення селян від земельної залежності, забезпечити право добровільного виходу селянина із сільсько-господарської артілі і з орендою землі;

в) створення Конституційного Суду, який розглядав би справи з питань відповідності законів до Конституції УРСР, а також скарги громадян щодо порушень їх прав і свобод;

г) Генерального Прокурора Республіки обирати таємним голосуванням на сесії Верховної Ради УРСР;

д) дотермінове звільнення суддів має відбуватися шляхом аналогічним їхньому висуванню, тобто шляхом загального, таємного голосування;

е) ухвали і постанови усім Радам (від сільської до Верховної) з метою вільного волевиявлення приймати шляхом таємного голосування.

II. Провести всенародне обговорення проєкту Нової конституції та затвердити її шляхом референдуму (таємного голосування).

III. Створити інститут громадської думки з постійним друкованим органом.

IV. Ліквідувати цензуру ("Головліт"), встановити відповідальність лише за порушення конкретно обумовлених законом обмежень свободи слова (розголошення військової і державної таємниці, порнографія, і т. п.)

V. Ліквідувати закони, що суперечать нині діючій Конституції (особливо такі: 62 і 187 і КК УРСР).

VI. Звільнити з таборів та в'язниць всіх осіб (тисячі яких перебувають зокрема в таборах Півночі, Сибіру, Мордовської АРСР), позбавлених волі за висловлення і поширення своїх політичних, філософських і релігійних переконань.

VII. Ліквідувати систему обмеження пересування населення (прописка, тощо), припинити громадську дискримінацію селян (насамперед хоча б видати їм паспорти).

VIII. Не допускати адміністративного переслідування студентів (звільнення з вузу, позбавлення стипендії, чи гуртожитку) за висловлення та поширення своїх поглядів. Залишити право адміністративного покарання студентів лише у випадку неуспішності. В усіх інших випадках міра покарання має визначатися загальними зборами викладачів і студентів (групи курсу, факультету).

Рекомендувати студентським колективам створити студентські суди чести. Забезпечити цим судам незалежність від адміністрації та громадських організацій Вузу.

Гарантувати студентам вільне створення літературних, філософських, культурних та інших гуртків та клубів.

IX. Розробити заходи для дальшої демократизації вузівського самоврядування (визначення компетенцій вузівського керівництва, обрання ректорів, таємним голосуванням із участю делегатів від студентів і т. п.).

X. Позбавити працівників державних органів та працівників політичних організацій всіх "узакоєнених" пільг та привілеїв (окремі закриті розподільники товарів широкого попиту, лікувальні комісії та інші установи, що обслуговують лише виключно їх).

XI. Посилити відповідальність перед законом працівників державних органів (в тому числі органів міліції і прокуратури) за

дії, що обмежують свободи і права громадян, а також за спроби втручатися в діяльність суду і т. п.

XII. Притягти до судової відповідальності осіб, винних у вчиненні страхітливих злочинів за часів культу особи.

XIII. Розпустити Комітет державної безпеки при Раді міністрів УРСР... оскільки та інерція, яка склалася в діяльності цього органу, перетворює його у суспільно-небезпечне утворення. Функції КДБ, зв'язані з боротьбою проти іноземних розвідок, передати у відання міністерств оборони та внутрішніх справ.

XIV. Заборонити державним органам запроваджувати справи на громадян СРСР за їх політичні, філософські погляди, висловлювання і поширювання цих поглядів.

4. За мобілізацію опору проти русифікації не по лінії партійних і непартійних, але по лінії українських патріотів і висулжників Москви.

5. За радикалізацію засобів і методів поборювання шовіністичних затій і злочинів шовіністичної російщини на українських землях, за активне, а не пасивне лише, протиставлення російським шовіністичним виступам.

6. За встановлення зв'язків і співпраці з відповідними рухами інших народів, на базі спільної боротьби проти російського шовінізму, в тому за поширення тих зв'язків на сателітні і західні країни.

7. За співпрацю з російськими колами, які стоять на становнщі самовизначення і самобутности українського народу та готові йому допомогти у його боротьбі.

8. За впливання й усвідомлення російського народу по лінії мобілізації його на спільну боротьбу разом з іншими народами проти кремлівської олігархії, за мобілізацію росіян в обороні української культури, проти нищення українських культурних і історичних пам'яток і т.п.

9. За розбудову і поширення нових підпільних форм боротьби.

10. За розпрацювання і поширення серед мас історіософічних і публіцистичних та пропагандивних матеріалів в обороні українського визвольного руху й українського минулого взагалі, проти спроб ворога позбавити українство міцної власної самобутньої історично-політичної підметности і скомпромітувати його змагання до самостійного державного життя.

Стільки про "насушні вимоги" теперішнього етапу боротьби, який має стати вихідною дальшою визвольно-національною політикою і практичною програмою нашої дії насьогодні, яка має довести до досягнення нашої остаточної мети, а саме: Української Самостійної Соборної і Демократичної Держави, як вислідної і революційної і еволюційної боротьби нашого народу.

Поняття революції й еволюції не можна теж ставити у площині розрізнення їх за самим структуральним механізмом, як це дехто пробував робити, тобто трактувати революцію, як явище організоване, а еволюцію - як стихійне, розвитково-мирне чи випадкове. Критерій самої організованості ще нам нічого не дає, бо ми маємо не лише організовані революції, але й стихійні, як наприклад російську революцію 1905-го року й угорську 1956-го року. Ці дві є якраз клясичними прикладами неорганізованих, стихійних революцій. З другого боку, еволюція не відкидає і не виключає організованості і то навіть дуже стрункої. Комітети, інститути, середовища і т. п., які заіснують в еволюційному розвитку є пар екселянс організованими. Коротко: як у випадку революції, так і еволюції, маємо організованість і неорганізованість та різні їх ступені.

Це саме стосується кваліфікування обох понять за визначенням їх легальности, чи нелегальности. Знову ж, якщо йдеться про саме наростання революційного й еволюційного процесу, то і один і другий включає нелегальні і легальні елементи з точки зору даного режиму. Не можна сказати, що революція завжди підготовляється

тільки нелегально, або що еволюція проводиться і проходить тільки легально.

Всяке доктринальне протиставлення цих понять і дефініцій є ні до чого, бо лише відсуває увагу від практичних вимог дня. Визвольна боротьба мусить бути багатогранною і так само як вона включає в собі елементи еволюції і революції, то так само в ній є різні форми організації і неорганізованости та стихійности і так само елементи легальности та нелегальности. Питання не в тому, на що виключно має бути ставка, але в якій комбінації і на якому рівні та в якому засягу стосувати всі ці елементи у найбільш корисній для нас комбінації, на данім етапі боротьби.

Боротьба мусить проходити по різних лініях і в різних площинах та формах - легальних і нелегальних, організованих і стихійних, національних і соціальних, побутових і культурних, економічних і політичних - суттєвим однак завжди буде їхнє остаточне цілеспрямування на скріплення власного національного потенціалу і визволення від окупанта. Йдеться власне про те, щоб боротьба з окупантом була поставлена не в площину розправ і пересправ серед нас за стосування таких, чи інших методів боротьби, але, щоб всі ці методи були виставлені на фронт війни з ворогом. Підкреслюємо ще раз, це не значить, що ми проти передискутування цих важливих питань в усій ширині і глибині серед нас, а навпаки: ми якраз за всестороннє передумання і переаналізування та усвідомлення всіх цих справ для нас самих у першу чергу. Бо без цього не може бути мови про якусь політичне плянування, політичну акцію і боротьбу. Йдеться однак про те, щоб саме передумання і передискутування цих питань не стало самоціллю і чого доброго не заступило нам самого фронту боротьби з ворогом і, що більше, не довело до порізнення й ослаблення нас самих. Ціла ідея поєднання еволюції і революції у визвольній концепції полягає якраз в тому, щоб цього оминути і щоб якнайбільш сконсолідованим фронтом, з забезпеченням відповідного місця цілому спектрові нашого політикуму, виступити проти ворога.

Ніхто інший, як саме П. Полтава (який до речі був прихильником масової революційної підпільної організації), схопив так ядерно суть поєднання обох елементів визвольної політики - еволюції і революції - у його з'ясуванні, чому якраз в 1940-их і в 1950-их роках Західня Україна стала була базою українського визвольно-революційного руху. На питання, як це так сталося, він писав:

"Відповідь проста: в результаті широкої наполегливої і жертвенної національно-освідомлюючої та революційно-організаторської і виховної роботи на цих землях кількох поколінь українських патріотів. Використовуючи деякі можливості, що їх давав, хоч і скупий демократичний лад раніше в Австрійській монархії, а потім в Польщі, над національним освідомленням західньо-українських мас працювали сотки українських просвітян, кооператорів, організаторів молодіжних та всяких інших товариств, тисячі українських студентів-патріотів, десятки тисяч націоналістів-революціонерів. Над цим освідомленням працювали тисячі "Січей", "Соколів", читалень "Просвіти", кружків "Рідної Школи", кооперативних товариств, тисячі легальних і підпільних гуртків молоді, тисячі революційних звен ОУН. Починаючи від пробудника Галичини, Маркіяна Шашкевича, сотки і тисячі українських патріотів думали і працювали над тим, щоб темні, "Богом і людьми забуті" галицькі маси, народ "хлопа і попа", як тоді про галицьких українців згідно говорили поляки, піднести до рівня справжнього, свідомого своїх національних і соціальних прав, організованого і культурного народу. Над революційним вихованням західньо-українських мас і розбудовою нашої революційної організації з найвищою самопосвятою, з нечуваними впертістю і фанатизмом працювали тисячі членів ОУН, тисячі націоналістів-революціонерів, а ще раніше - сотки членів УВО. Всі ці люди свою роботу проводили серед постійних переслідувань ворогом, серед безперервних арештувань, політичних процесів, під постійною загрозою

довгорічної тюрми, шибениці, поліційної кулі, серед неймовірних матеріальних неვიгод. Оця сьогоднішня національна свідомість українських мас, наша революційна організація були в найповнішому значенні цього слова завойовані: завойовані кількома поколіннями західньо-українських патріотів, ціною найбільших зусиль, величезних, часто кривавих жертв, завойовані серед найважчих труднощів. І саме про це ми мусимо пам'ятати завжди тоді, коли ми належно хочемо оцінити значення Західньої України, як пляцдарму українського визвольного самостійницького руху на Українських Землях.^{108/}

ЧИ МАСОВА ПІДПІЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ?

Іншим важливим, засадничим питанням, на яке ми мусимо мати ясну і продуману відповідь, це з'ясування проблеми масової підпільної революційної організації з точки зору вимог сучасної визвольної боротьби. Конкретно йдеться про те, щоб відповісти на питання, чи така масова підпільна організація "клясичного" типу є можливою в умовах російського тоталітаризму і чи вона самотня є спроможна принести визволення нашого народу. Пригадаймо, що у свій час якраз саму визвольну боротьбу ідентифікували в основному з концепцією масової революційної і підпільної організації. В умовах сталінізму була ставлена вона, як самотня реальна форма боротьби і П. Полтава пишучи в серпні 1948 р. про те, як "практично треба розуміти ту нашу формулу, що ми боремося за побудову Української Самостійної Держави на українських етнографічних землях, шляхом розгортання національної протибільшовицької революційної боротьби в усьому СРСР", відповідав:

"Цю формулу треба розуміти так:

1) Підпільну масову революційну протибільшовицьку боротьбу ми організуємо в основному на українських Землях. На організацію цієї боротьби на Українських Землях ми кидаємо всі наші сили. Наше першочергове завдання на Українських Землях -

включати в революційну протибольшевицьку боротьбу ще не включену до тепер частину українського народу". ^{109/}

І хоч вже тоді він був свідомий усіх труднощів творення такої масової організації, тим не менше він обстоював цю концепцію ще далі. В тій самій статті він писав, що:

"В ім'я об'єктивної правди мусимо сказати, що цей шлях - шлях розгортання революційної боротьби в усьому ССРСР - покищо важкий. Всім нам відомо, що сьогодні являють собою народні маси ССРСР. Вони сьогодні ще залякані і спаралізовані емведівським терором, зневірені у власні сили, не отрясені ще цілковито з большевицького пропагандивного туману, вони сьогодні большевиками брехливо поінформовані щодо дійсної суті теперішньої боротьби українського народу, вони сьогодні, поза народами Прибалтики і деякими народами Кавказу, часто національно дуже мало свідомі. Їх сьогодні важко піднімати на революційну боротьбу. Всім нам також добре відомо, як важко вести революційну роботу в умовах тоталітарного большевицького режиму, в умовах поліційної емведівської системи. На сьогодні не легко дістатися до цих мас. Тим не менше цей шлях сьогодні - єдино правильний, єдино реальний шлях до нової мети". ^{110/}

З немешною рішучістю він підтвердив те саме в серпні 1950 р., у своєму листі до "Голосу Америки":

"Окремо підкреслюю, що підпільна і партизанська боротьба в умовах Советського Союзу є єдиноможливою формою політичної протирежимної боротьби взагалі. До підпільної партизанської боротьби в Советському Союзі не вільно підходити з такими критеріями, з якими часто підходить до цих форм боротьби в демократичних країнах, де є всі можливості боротися легальним, мирним шляхом. В Советському Союзі таких можливостей нема. В Советському Союзі можна вести політичну боротьбу тільки метою підпілля і партизанки." ^{111/}

Було б, очевидно, помилкою розуміти ці твердження, як вияв, чи результат якоїсь суб'єктивно-нереальної, чи розпачливої настанови до фактичної дійсності, яка, як знаємо принесла пізнішу повну ліквідацію підпільної революційної організації. Була це радше примусова настанова, зумовлена, з одного боку, сталінським режимом, який дійсно виключав всякі інші засоби боротьби, і з другого - наявністю вже доволі широкої підпільної організації, для якої передумовою дальшого існування і тим самим передумовою самої боротьби було продовження своєї діяльності.

В таких випадках діє певний закон кінетики, який виключає всяку стабілізацію підпільної організації на довшу мету. Вона мусить або розгортатися та поширювати свої впливи серед суспільства, в якому діє та виляється у революційний вибух, або звузитись і ліквідуватись. Є можливим ще переформування чи переродження, але наділі воно є нічим іншим, як створенням нової політичної формації. В умовах гострого тоталітарного режиму, яким був сталінський терор, цей кінетичний закон діяв ще більш прискішеним темпом в силу тотального тиску цього режиму. В тому відношенні треба саме подивляти таку довготривалість революційного підпілля, яка була в нас.

Якщо ж ідеться про стан і розмір революційного підпілля в сорокових і п'ятдесятих роках, то треба мати теж на увазі той факт, що воно великою мірою поповнялося "стихийно", випадково, ставши прибіжищем для всіх тих, які з різних причин шукали в ньому оборони і захисту перед одним, чи другим окупантом. Це автоматично впливало на поширювання, а не обмежувальне цілеспрямування підпільної мережі, незалежно від того, що бракувало інших факторів і передумов для завершення цього процесу успішним революційним зривом. Був теж при тому розрахунок на загострення невдоволень та розчарування народних мас сталінською повоєнною політикою та на конфлікт СРСР із Заходом, якого до речі, не можна було з гори виключати. Підтвердженням цього є наприклад, деякі голоси в Англії, які

поважно з цим рахувалися. Сам Черчілль, як відомо, доручив був наприкінці війни магазинувати німецьку зброю.

В загальному однак це була перспектива "з бункру", з ізоляції, в якому опиняється всяке революційне підпілля і в якій є притаманні такі, чи інші суб'єктивні оцінки, чи радше переоцінки.

Відігравав ролю у П. Полтави, мабуть, також і традиційний погляд на механіку революційної боротьби, тобто прив'язання до клясичних форм революційної організації Сореля, Парето, Леніна. Так, наприклад, у нього була абсолютно, свідомість труднощів створення масової підпільної політичної організації, але одночасно він вважав, що ці труднощі є не засадничого, органічного характеру, а кон'юктурально-практичного, переходового, змінливого. В тому відношенні він різнився, напр., з Ганді, який бачив суттєву суперечність між масовістю і підпільними формами всякої революційної організації взагалі. Ганді твердив, що "жодне підпілля наділі ніколи не може стати масовим рухом", бо "через конспірування твориться завжди охоронну стіну довкола себе. Ненасильна акція натомість звужує цю стіну ізоляції навіть у найбільш невідрадних умовах і намагається діяти цілком відкрито... Ми мусимо створити організацію, яка випрямить хребет народу, який згинався під жахливою тиранією століттями. А це може статися лише з відкритими, правдивими засобами..."^{112/}

П. Полтава з'ясував собі це, що в умовах тоталітарної системи засадничі труднощі побудування масової підпільної організації є ще важчі, ніж в будь-яких інших обставинах, але тим не менше і далі залишався радше в полоні традиційних форм революційної організації.

Знову ж, якщо йдеться про концепцію Ганді, то треба підкреслити, що великою мірою вона перегукується із настановою сучасної "Ініціативної групи для охорони прав людини" в СРСР, яка ставить собі за ціль поширення своїх ідей і їхнє зацеплення в народних масах в більш-менш такий саме спосіб. Співзвучна вона

також з концепцією ненасильної революції Мартіна Оппенгаймера, який ділить революції на насильні і ненасильні, залежно від "мілітарного, чи немілітарного типу їхньої організаційної структури".^{113/} Для нього, у першому випадку, "революційна організація мусить бути військовою за своєю природою". "Така організація є постійно загрожена сексотами і провокаторами... вона є антитезою демократії".^{114/}, бо в ній обов'язує мілітарна система наказодавства і виконання. "Революційна організація", оперуючи підпільно, є теж наражена на небезпеку контрозвідного протиудару, тобто, того, що називають псевдоорганізацією. Це є операція, при якій уряд творить групу своїх "підпільників", які прикидаються незалежною революційною організацією"... Взагалі, на думку Оппенгаймера, навіть у ліберальних демократичних відносинах, "секретні товариства є дуже податливі на цього рода "аранжовки" і, наділі, не мають можливості оборонитись перед ними". Тому Оппенгаймер пропонує інший тип революційної організації, пишучи, що "одинокую формою революційної організації, яка не є податлива на загрози цього рода "аранжовок" є ненасильна організація, в якій революція не потребує мати військової організації, тому, що немає жодних таємниць... Ненасилля діє найкраще, коли в ньому беруть участь численні маси".^{115/}

А далі: ненасильна революція "може діяти подвійно, тобто вона може звертатись до уряду і одночасно відкрито пропонувати його усунення. Її натиск на переворот має форму цивільного непослуху радше, а не терору, так, що її учасники можуть одноразово сподіватися виправлення сучасного суспільства і його докорінної зміни". "Тільки в ненасильному революційному русі можна діяти легально і субверсивно в той сам час, і звідси поняття "творчого безпорядку" в протигагу до нищівного безпорядку, який є передумовою для насильної революційної групи. Ключ до революційного змісту ненасилля є в його методі чи стилі: його одвертість, довір'я, відмовлення від завдання фізичної, чи

психологічної шкоди опонентові, орієнтація радше на навернення, ніж побиття опонента. внутрішнє вирішування різних питань через узгіднення..." 116/

Щоб не було непорозуміння, чи пак помилкового враження про нашу оцінку поглядів Ганді, Оппенгаймера й інших речників "ненасильної революції", відразу зазначимо, що їхня роля і можливості в умовах тоталітаризму є зовсім інші, ніж в "нормальних" обставинах, тобто в обставинах не-тоталітарних, ліберальних, чи псевдоліберальних, яких продуктом саме і є ця концепція. Незалежно від того, що певні її форми знаходять своє застосування в умовах сучасного "соціалістичного" тоталітаризму і відіграють величезну роль в підсиленні революційного потенціалу, то це не значить, що вони мали такі самі шанси на здійснення в умовах сталінщини. Справа саме в тому, що в умовах сталінського терору вони взагалі виключалися, бо всяке найменше непогодження з режимом згори вважали за підривний, анти-державний злочин і його спричинника автоматично фізично ліквідували.

Згадуючи однак погляди Ганді й інших, хочемо радше дати якнайширший профіль цього питання, а передусім вказати на те, що і концепція підпільної організації і ненасильної революції є творами не-тоталітарних умов і що при сталінському режимі було дуже важко і просто не можливо вдержати всяку масову організацію на довший час, але що одночасно й не було можливості для будь-якої обмеженої, чи масової "ненасильної революційної організації". В тому якраз і виявлялася специфіка сталінського терору, яка вимагала не масових, але селективно-обмежених форм організації, базованих не тільки на конспірації, але й на добре продуманій політичній диверсії, інфільтрації і т. п.

П. Полтава зовсім вірно не бачив можливостей для "ненасильної революції", бо їх просто не було, але по "клясичній" інерції, не добачував він теж неможливості вдержання масової підпільної організації в умовах посиленого тоталітарного режиму.

По "інерції" переоцінював він також стару засаду підпільних революційних рухів, згідно з якою "чим гірше, тим краще". В тому відношенні концепція Полтави виходила в основному з факту максимального загострення сталінського режиму, який, виключаючи всякі ширші можливості політичної роботи, силою свого власного тиску і терору мусів скоріше, чи пізніше довести до внутрішнього вибуху. І не треба виключати, що якщо б Сталін був прожив ще кілька років, своєю новою терористичною політикою він міг довести до такого стану, при якому ці сподівання могли якоюсь мірою здійснитись, напр. у формі еventуального "палатного перевороту" на горі, "внутрішнього заговору" ітп. Але так, чи інакше, в умовах сталінського терору можливостей на розбудову масової підпільної організації, яка мала б перевести революційний зрив, нажаль, не було.

На іншому місці,¹¹⁷ ми вже розглянули були всі труднощі побудови масової підпільної організації в теперішніх радянських умовах, яка радше є можлива у вільніших, а не тоталітарних обставинах. Згадаємо тут тільки про найважливіші з них, а саме про загрозу інфільтрації і провокації внаслідок масового сексотства і поліційну спроможність режиму використати їх не лише для розгрому підпільних організацій, але й розгрому цілого антирежимного політикуму, навіть за умов певного послаблення самого режиму. З цього ми робили висновок про konieczність стосування інших революційних форм боротьби, при окремому підкресленні теж певних еволюційних засобів у клясичному розумінні цього слова. Що важливіше: наявність масової революційної підпільної організації ми замінили поняттям "неорганізованої організованости", яка постійно приводить до акумуляції революційного потенціалу і який шойно в момент зриву перетворюється у клясичну революцію. Отже, на місце масової підпільної організації, яка є неможлива в тоталітарних умовах, ми висуваємо революційний потенціал, що постає і наростає а) внаслідок тотального тиску режиму, який із народних мас

вигворює масових потенційних революціонерів, б) шляхом поширення політичної свідомості при допомозі всіх доступних легальних і нелегальних засобів в) через соціальні, політичні економічні й інші суперечності режиму і всього суспільства, і г) через дію селективних підпільних і напів-підпільних груп і центрів, чи революційних штабів і політичних осередків. Всі ці елементи разом приводять до акумуляції внутрішніх конфліктів і зросту революційних потенцій, які в свою чергу сприяють витворенню того, що Франко Вентурі називає "революційною атмосферою". В такій власне атмосфері організовану підпільно масову революційну силу заміняє "неорганізована організованість", яка в кризовій ситуації переходить у насильний зрив і перетворюється у масову революційну категорію класичного поняття.

Якщо ж йдеться про заініціювання і започаткування самого революційного зриву, то його завжди dokonують "немасові групи," до яких щойно опісля долучаються т. зв. революційні маси і надають революціям масового характеру.

В такому моменті приходиться теж до голосу повна організованість - туга, струнка, централізована і найбільш мобілізуюча. Без неї просто неможливе саме завершення революційного, класичного чи навіть "ненасильного" процесу.

Вкупі з максимальною організованістю мусить прийти теж максимальна радикалізація програмового і методичного порядку. В момент революційного зриву потрібний не тільки рішучий і свідомий своєї відповідальності провід і організовані кадри, але й радикальне програмове вивершення і всестороннє включення та вжиття всіх засобів боротьби в найбільш рішучий і крайній спосіб. Всяка нерішучість і затримка, всякий сумнів, всяка непевність і вичікування, всяка нерозбірливість і всяка м'якотілість в розгарі боротьби більш ніж небезпечні для розвитку і завершення визвольної революції. Здійснюють такий насильний зрив, якщо йдеться про політичне керівництво, групи, чи середовища людей,

для яких найкраще відповідав би термін "генеральних штабів" Бакуніна.

Очевидно, що це тільки один з варіантів революційної дії, такий, у якому самі суперечності режиму і сила "неорганізованої організованості" приводить до такого наростання революційного процесу, при якому він сам стає інструментом викликання кризової межової ситуації, здібним перетворити її у насильний зрив.

Можуть бути ще інші варіанти, а саме такі, коли межева криза постає не безпосередньо внаслідок суперечностей системи і акції "неорганізованої організованості", але її викликають елементи, які знаходяться поза нею. Так, напр., така ситуація може заіснувати в умовах насильної переміни влади на горі, в Кремлі, внаслідок змови в самому Політбюрі і ЦК (партійний "пуч"), у військових колах (мілітарний пуч), чи у різних комбінаціях партійних, військових і поліційних чинників. Як одну з можливостей, треба сьогодні теж брати до уваги змову науковців і технологів, які мають відношення до атомного і ракетного озброєння, разом із партійними, чи військовими і адміністративно-господарськими елементами.

До цієї самої категорії треба зараховувати межові кризи, спричинені зовнішніми чинниками, тобто викликані чи то поважною поразкою у зовнішній політиці, чи воєнним конфліктом. Амальрік побудував, напр., цілу свою концепцію стихійної революції на можливості війни з Китаєм, яка мала б привести до її виладкування у революційні форми внаслідок внутрішнього і зовнішнього послаблення режиму.

У випадку межових криз, викликаних не самою "неорганізованою організованістю", не є важливим те, що цілі таких чи інших змов і вибухів не покривалися б з інтересами визвольної боротьби. Важливим є те, що вони були б тлом й інструментом для переведення революційної атмосфери в саму визвольну революцію.

Зasadничою вихідною революційного процесу в умовах російського тоталітаризму є однак органічна, структурально-закріплена суперечність і аномальність радянської системи, яка несе у собі такі елементи внутрішнього розкладу і протиріччя, що на довгу мету їх можливо розв'язати лише або при допомозі реформ, які змінили б докорінно цілу систему, як таку, або революційним насильним шляхом. Якщо йдеться про теперішнє керівництво СРСР і безпосередніх "проектованих спадкоємців", то ясно, що вони на такі реформи нездібні, але натомість мають всі завдатки на потенційних "пучистів" в площині внутрішніх пересправ за владу і впливи.

I. Світак дуже влучно характеризує внутрішні органічні суперечності радянського режиму з чисто соціально-економічного, марксистівського аспекту. Він пише:

"Постійні приховані суперечності між бурхливо ростучими продукційними силами й застарілими продукційними відносинами, які існують тепер у всякому індустріальному суспільстві, викликають несподівану кризу і роблять революцію можливою з економічної точки бачення. Ці суперечності залишаються очевидними і при безперервному рості життєвого рівня. Вони ведуть до зудару із тими, що є при владі, до посилення репресивних засобів і до обмеження основних громадських прав. Не виключаючи можливості мирного покращання добробуту і життєвого рівня мас, ці суперечності ставлять цілі групи населення проти правлячої верстви і об'єднують маси проти неї. В таких умовах будьякі другорядні події пхають започаткований рух в напрямі домагання радикальних реформ, викликають карколомні кризи політичної системи і ведуть до демократичної революції."

"Матеріальне забезпечення ширпродуктами - стверджує в дальшому I. Світак - неспроможне зупинити цей рух, який змагає до більшої свободи, до загарантування громадських прав й аспірацій до нового життя. Сучасні демократичні революції

викликаються не економічними кризами довоєнного типу, але прихованими суперечностями системи, внаслідок яких йдуть унівець всі надії і росте революційна свідомість, не звертаючи уваги на сповидний економічний добробут. Не видержує критики теорія, яка твердить, що в сучасному індустрійному суспільстві немає підривної сили і суспільної основи для революції. Вона постає в процесі боротьби за реформи, об'єднує старі і нові ліві сили, які репрезентують інтереси цілих клас і груп суспільства. Суспільна основа революції закладена в самій структурі індустріального суспільства, а розвивається вона і закріплюється в ході здійснення революційних реформ, демократизації і перетворення системи." 118/

В таких умовах є місце однак не лише для чисто еволюційних (в класичному розумінні) і реформістських форм боротьби. Їхнім доповненням і співтворцем революційної атмосфери будуть різні напів-легальні і нелегальні, підпільні формації, які поставатимуть всилу об'єктивних причин, що діють у всякому розвиненому політично суспільстві. Справа тільки в тому, щоб вони не пробували ставати масовими, бо тоді наразять себе не тільки на певну ліквідацію, але й не зможуть сповнити тих завдань специфічного порядку, які до них належать. Вище ми вказували на те, що при сучасному стані сексотства і поліційної контролі в СРСР, майже кожна із досі розкритих підпільних формацій у Росії і в нас мала агента безпеки вже у своїй третій, а подекуди і в другій трійці. Усе це саме і треба брати до уваги у творенні підпільних форм боротьби. Питання самої організаційної техніки в цьому дуже важливе, бо воно згори визначає успіх чи неуспіх політичної боротьби, для якої така, чи інша підпільна формація мала б створитися.

Одночасно мусить бути свідомість того, що будуть існувати не одна і не дві, а більше підпільних формацій і це буде зовсім нормально. Справа не тільки в тому, що всяка централізація є в

сучасній ситуації недоцільна з організаційно-конспіративної точки бачення, але також в тому, що нормальний різnorodний фермент у суспільстві буде знаходити такі ж різnorodні свої відзеркалення і в цих формах. Різні погляди, переконання і думки політичного, соціального, практично-стратегічного й іншого порядку автоматично відкидають монополію і виключність якоїсь одної чи єдиної підпільної формації. Це, зрештою, виходить з самого здиференційованого, але виразно демократичного характеру сучасних підрадянських антирежимних тенденцій і течій та їхнього програмового демократичного цілеспрямовання. І було б саме дуже трагічним повторенням старих тоталітарних практик, якщо б виникла в таких обставинах тоталітарна течія забажала собі нараз монопольного становища і починала його реалізувати шляхом традиційних "орденівських" практик. До речі, навіть і тут показується конечність демократичної настанови у нас самих, без якої в площині підпільних форм боротьби, може знову прийти до взаємопоборювання і самовинищування.

Така небезпека існує постійно при наявності тоталітарних тенденцій. У другій світовій війні французи, норвежці й інші західні народи, включно з поляками і чехами, доказали, що демократизм, як світогляд, не тільки не перешкоджує розгорненню підпільних форм боротьби, але й ще сприяє через поширення політичної бази для такої боротьби на цілий народ. І навпаки, в цій же другій світовій війні мали ми наявні докази, напр. у Югославії, що з моментом появи тоталітарної групи, всяка ширша національна мобілізація і всенародна боротьба підпільних сил кінчається, при тому, звичайно, ліквідацією, чи повною поразкою великої частини підпілля.

Отож, реасумуючи, хочемо ще раз підкреслити, що в процесі наростання антирежимних революційних сил будуть поставати теж різні форми підпільної боротьби, тобто виникатимуть підпільні групи із специфічними завданнями, які повинні однак оминати всяку масовість, а навпаки мусять класти наголос ралше

на обмеженість і селективність. Це поперше, а подруге: їхня діяльність мусить бути спрямована на атаки проти ворога, а не на внутрішнє самопоборювання в ім'я таких, чи інших монопольних аспірацій. Централізованість й односторонність є недоцільні, а навпаки потрібна є своєрідна підпільна многогранність і багатоторовість, яка завершувалася б співпрацею і взаємодоповненням себе, а не братовбивчою ревалізацією.

В такому укладі сил мусить бути місце теж і для різного типу збройної боротьби і за відповідних умов є шанси для розгорнення, напр., навіть міської партизанки, селективного терору, як "шокувальної терапії" і т. п.

До речі, в Україні міська партизанка може відіграти в кризових ситуаціях і в спровокуванні їх дуже важливу роль. Міста, як центри русифікації і бази ворожої сили є зокрема невральгічними об'єктами для урбаністичної партизанки. І тому вже за сучасних умов певні модифіковані форми міської партизанки можуть бути дуже ефективні, особливо в площині "шокувальної терапії". Активізація таких груп не тільки була б поважним ударом по всемогутності кагебівського апарату, але й деморалізувала б домінуючий у містах дрібно-міщанський російський шовіністичний елемент та його здегенеровану "малоросійську" базу, і сприяла б також радикалізації національних елементів. Але, очевидно, їхнє цілеспрямовання і засяг дії мусіли б бути обмежені вже хочби всилу об'єктивних умов, тобто цього факту, що їм прийдеться діяти основно в чужому російському і зрусифікованому морі.

Взагалі, ціла концепція партизанської війни, яка у нас (та й не тільки у нас) базувалася дотепер на позаміському оперативному терені, мусить переставитися тут з села, провінції на місто, метрополію, індустріальний центр. Потрібне повне перероблення дотеперішніх старих канонів партизанської стратегії і тактики та

розроблення нових засобів, які диктуються умовами і вимогами підпільної боротьби у місті.

Правду кажучи, урбаністична партизанка, це ще доволі свіжа і сира категорія збройно-герористичної боротьби, яка покищо знайшла своє широке застосування в першу чергу на південно-американському терені. Не бракує її проявів однак і в інших частинах світу та й у самій Північній Америці.

Конечність розпрацювання її у нас зумовлена однак ще тим, що наше село, яке було базою партизанки, великою мірою змінилося і перестало нею бути в такій мірі, як колись, а крім цього, міська партизанка завдає дуже ефективного психологічного удару режимові навіть при мінімальних розмірах. Зрештою у свій час ми вказували на позитиви й негативи партизанської боротьби у нас ^{119/} та її евентуальне застосування в майбутньому.

Тут згадаємо тільки додатково про шість передумов успішної партизанської війни, як їх визначив Мао Цзе-Дун. Вони такі:

- а) народ мусить давати активну допомогу партизанці,
- б) терен мусить бути пригожий для партизанських операцій,
- в) головні сили партизанки мусять бути повністю сконцентровані,
- г) партизанка мусить розкрити і знати слабі місця ворога,
- г) ворог повинен бути втомлений - фізично і морально,
- д) ворог дається провокувати на роблення помилок.

Висуваючи варіант міської партизанки, ми не пропонуємо її, як заміну нею клясичної, загінної форми, але радше як "доповнення", тобто, як ще одну різновидість збройної боротьби. Передусім треба однак уточнити, яку саме міську партизанку маємо на увазі. Бо йдеться тут не про збройне міське повстання в стилі Паризької комуні 1871 р., ірландського Великоднього зриву в Дубліні 1916 р., Шанхайського 1927 р., чи Варшавського єврейського повстання у Варшавському гетто в 1943 р. і Варшавського польського повстання 1944р. Не маємо теж на увазі Петербурзького повстання

1917 р., яке насправді започаткувало березневу і жовтневу революції. До речі, серед усіх вище згаданих збройних повстань тільки останнє було успішне, завдяки саме тому, що воно розгорнулося у ширший революційний процес.

Стратегічно-політично всі ці повстання були цілеспрямовані на безпосередні максималістичні остаточні цілі і за своєю природою вони мусіли кінчатися або безпосереднім успішним завершенням і перемогою, або програною. Тому дуже важливим був тут елемент часу, бо всі мали свою обмежену тривалість, в якій вирішувався їхній вислід. Паризька комуна узалежнювала свій успіх від повстання подібних комун у інших містах Франції, які разом мусіли б були перемогти версальський уряд і вигнати пруські війська. З моментом, коли такі комун не повстали в інших містах, доля Паризької комун була перерішена. У висліді загинуло біля 30 000 чоловіків, жінок і дітей у самому здушенні комун в Парижі. У випадку ірландського Великоднього повстання 1916 р. не дописало знову ж стратегічне плянування, яке довело до ізоляції Дубліна. Як відомо, в останній момент було відкликано всенародне повстання і тільки Джеймс О'Коннелл з дублінською організацією пішли на збройний виступ. Це дало можливість англійцям стягнути всі свої сили на здушення Дубліну. Шангайське і варшавське повстання були радше стихійними вибухами, спричиненими загостреними репресіями. Повстання у Варшавському гетто було вислідом і висловом безвиглядного розпачу. Варшавське польське повстання базувалося на політичному ризику, який себе не виправдав, бо Москва використала його саме для ліквідації найкращих національних кадрів Польщі.

Але, як бачимо, у всіх тих випадках йшлося про моментальні вибухи (коротші чи довші, як напр. у випадку Паризької комун і Варшавського повстання 1944 р. 60 днів), а не розраховані на довший час перманентні акції. В тому саме різниця між клясичною і модерною міською партизанкою. Коли перша є обмежена часово і

своїм цілеспрямуванням, друга - є "перманентним" чи щонайменше довготривалим процесом, із своєю особливою маханікою і стратегією.

Такі теоретики і практики міської партизанки, як, напр., Карльос Марігелля ^{120/}, ідентифікують її з основним революційним процесом і роблять її "конкурентом" до селянської партизанки клясичного типу. У випадку Марігеллі йдеться про цілу нову концепцію боротьби, яка переносить центр її із провінції, з села і лісу до міста. Невдача Че Гевари в Болівії і крах позаміської партизанки в інших країнах Південної Америки привели Марігеллю до висновку, що партизанка загонами кубинського типу, розпрацьована опісля Режі Дебреєм, яка базувалася на славнозвісних "Фокос" ^{121/}, є непридатна для сучасних умов і на її місце треба увести міську партизанку. В тому відношенні Марігелля гостро зуварився з Режі Дебреєм і Францом Фанонем, ще іншим теоретиком позаміської партизанки. Як відомо Дебрей і Фанон твердили, що міські збройні загани є не тільки вигідним центром для урядових репресій, провокації й інфільтрації, але й що міське підпілля, як таке, не є вистачально революційним "ментально" і грішить дрібно-буржуазними нахилами. Тому вони пропонували ведену в лісі і на селах "фокосну партизанку". В тому відношенні, до речі, вони перегукуються, а властиво наслідують махнівську концепцію боротьби загонами. Ніхто інший в такому великому масштабі не розгорнув був саме цієї форми революції, як Махно, загани якого нараховували 25 до 30 тис. вояків, що на цей час було поважною силою. При тому махнівщина не була тільки звичайною "отаманщиною" типу Зеленого, чи йому подібних, бо вона мала свою "програму" (до речі випрацьовану російськими анархістами), політичне унапрявлення й "ідеологію", які дуже міцно перегукуються з деякими концептами Че Гевари і Дебрея та певних кол т. зв. Нової лівих. Спільне у всіх них це якраз анархістична база не лише в політичному, але й стратегічному концептуванні їхньої боротьби, а далі: село проти міста, анти-естаблишменство, анти-партійність, віра в селянську стихію і

зневага до мішанства, як виразника дрібнобуржуазности, відкинення формальних партійних організацій, і тим самим партійних платформ і т. п.

Специфікуючи негативні сторони організаційно-стратегічного порядку, два інші теоретики підпільної боротьби, Пітер Парет і Джон В. Шай вказували на те, що "вигляди на ефективний опір у формі масового міського тероризму і саботажу є слабі; міцна окупаційна сила, рішена накинути свою контролю містові і діюча без жодних скрупулів і без страху перед іншою військовою інтервенцією з-зовні, може легко підкорити місто..." Варто пригадати, що це, наприклад, сталося було під час міських заворушень в Новочеркаську 1962 р. "Що ж до діючих міських груп, то всі густо населені місцевості є загрожені великою кількістю потенційних сексотів й інформаторів, поліційною інвігіляцією, контролею при допомозі документації, замельдувань, зголошеннями домоуправителів, контролею на праці і т. п." ^{123/}

Карльос Марігелля є свідомий всіх цих труднощів і тому сам приймає радше групово-анархістичний стиль боротьби, децентралізований оперативно і тільки загально унапрявлений. У своєму "Підручнику міської партизанки" він пише, "щоб діяти, міська партизанка мусить бути зорганізована у формі малих груп. Така група, величиною не більше 4 до 5 осіб, називається вогневою групою. Щонайменше дві групи, відділені і відізолювані від інших вогневих груп, керовані і координовані однією чи двома особами, творять вогневу дружину". Групи і дружини творять оперативні частини міської партизанки, діяльність якої проявляється у двох площинах: "партизанській і психологічній війні". Вони мають бути постійно в атаці, вибираючи самі об'єкт для своїх акцій, а не чекаючи на накази згори. Він пише: "Вогнева група плянує і виконує свої акції, здобуває й охороняє зброю, студіює і виправляє власну тактику". "Немає такої речі, як вогнева група без власної ініціативи. Тому є дуже суттєвим оминати всяку штивність в

організації, щоб в цей спосіб добитися найбільшої ініціативи групи. Гієрархія старого типу в стилі традиційної лівизни не існує в нашій організації". Сама техніка міської партизанки є "агресивна, тобто має офензивний характер. Як загально відомо, оборонна акція визначає для нас смерть. Поскільки наша сила вогню є слабша і наші сили взагалі куди слабші у всіх відношеннях, ми неспроможні оборонятися проти наступу чи сконцетрованої офензиви горілів. І це є те, чому техніка боротьби міської партизанки ніколи не може бути стало тою самою, вона ніколи не може оборонити сталої бази, чи чекати на ворога в тому самому місці, щоб відбити його наступ". А тому: "це є техніка наступу і відступу, при допомозі якої ми зберігаємо свої сили".^{124/}

Марігелля доводить, що його "вогненним групам" є легше конспіруватися у міській гущі і ховатися від поліційної нагінки чи погоні, ніж позаміським партизанським загонам поза містом. Арсеналом їхньої боротьби є завжди: вбивства, саботажі, викрадання людей, напади на банки, страйки і т. п. Марігелля подекуди детально розпрацьовує поодинокі засоби саботажу чи викрадання людей, вказуючи, напр., на це, що у деяких випадках, для пропаганди цілей треба теж викрадати фільмових артистів і артисток... До речі його можна вважати "духовим батьком" викрадання дипломатів, як засобу політичного шантажу. У випадку саботажу Марігелля твердить, що "трішки піску, частинка запального, погане наоливлення, відкручена шруба чи гайка, коротке спряження, кусник дерева чи заліза - можуть завдати невиправної шкоди", якщо саботаж є "добре вивчений, запланований й обережно виконаний".

Суть цієї концепції Марігелля схопив у ствердженні, що "обов'язком кожного революціонера є робити революцію" і кожна "вогнева група" є "зобов'язана діяти". Сумаричною цих дій має бути загальне підмінування і розклад цілої режимної системи, яка в момент свого максимального послаблення не буде спроможна протиставитися з'єдиненій силі всіх груп в час революційного

вибуху. Щойно тоді, за таких умов прийде до міського повстання класичного типу, про яке була мова передше. В тому відношенні міська партизанка має бути нічим іншим, як тільки постійним знаряддям революційної боротьби, яка завершується загальним повстанням у найбільш пригожих для нього обставинах.

Посереднім ступенем до цього є поширення міської партизанки теж на сільську. В Марігеллі є виразне підкреслення того, що однією із цілей міської партизанки є "забезпечити собі максимум свободи для маневрувань і для акції..., залишаючись і на далі твердо скерованою на допомогу у започаткуванні сільської партизанки і своренні революційної армії національного визволення". Характеризуючи техніку боротьби міської партизанки, він пише, що вона спрямована на розвиток міської партизанської боротьби, якої функція полягає у знесиленні, деморалізуванні і знищенні ворожих сил, що також зумовить повстання і збереження сільської партизанської боротьби, яка саме призначена відіграти пізніше "вирішальну роль у революційній війні".

Основою міської партизанки мусить бути селективний, софістикований і професійний в найширшому розумінні цього слова саботаж - речевий і людський. Вона сповняє тільки тоді своє завдання, якщо вона вдаряє максимально по найбільш невральгічних пунктах ворожої силової системи. Це стосується в однаковій мірі і людського і матеріального елементу. Удар по одному, чи другому, чи по обох мусить бути співмірний до наслідку й ефекту, який заплановано досягнути. Так, напр., для знищення турбіни вистачає її звичайне "відолівлення", тобто знищення приладу наоливлення. В іншому випадку потрібний "вибух", як інструмент психологічного відділювання, ще в іншому вбивство людини, як завдання фактичного удару ворожому персоналові і як доказ "далекосягlosti" міської партизанки, що має одночасно служити запереченням всемогутности поліційного апарату.

Можна сміло твердити, що міська партизанка є куди складніша, і трудніша, не лише з огляду на адміністративні і поліційні труднощі у містах, які накидають конечність дуже сильної конспірації, але теж тому, що вона вимагає специфікованого, професійного знання різних галузей державного життя і зокрема механіки ворожої системи, її слабих і сильних сторін. Міська партизанка без такої фахової цілеспрямованості розминається із своїм власним призначенням і її удари звичайно будуть подібними до ударів кулака у "ворожу подушку". В тому відношенні Марігелля, в якого є перенаголошений сам елемент чину і дії, як таких, вимагає доповнення, а саме належного наголошення специфікованої селективності об'єктів удару та детального кожночасного вивчення пружин цілої ворожої системи і доповнення партизанки засобами і методами софістикованої політичної "клясичної боротьби".

Реасумуючи, треба сказати, що у сучасній дійсності у підготовці майбутньої революції немає місця на масову підпільну політичну організацію. Але натомість є місце на всі інші, більш, чи менш модифіковані форми й еволюційної і підпільної боротьби, яких завданням саме й буде у свій час включити у русло революційного зриву якнайширші народні маси і яких треба готувати до цього вже тепер.

ДИНАМІКА І БАГАТОГРАННІСТЬ ВИЗВОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Черговим питанням, яке вимагає належного з'ясування, є справа розвитково-стратегічного цілеспрямування визвольної боротьби і її політичної багатогранності. В першому випадку йдеться про динаміку національного процесу, який ніколи не може залишитися на довше у стані стагнації, але завжди є в стані руху, в один, чи другий бік і напрям. Очевидно, що у випадку нашої боротьби йдеться про спрямування його вперед на ріст в гору, а не в низ. З цим пов'язаний її стратегічно-структуральний характер, який виявляється не тільки в тому, що цей процес включає і включатиме в собі різні форми революційної, еволюційної і мішаної боротьби, але й певне чергування і заакцентування різних форм цієї боротьби, залежно від стану власних сил і розкладу режиму.

Йдеться тут про певну лінію розвитку вгору, яка є вислідною і відповідником кожночасного стану боротьби. Так, напр., можна взяти чисто легальні форми боротьби 1950-их і 1960-их рр., які були спрямовані в основному на здобуття концесій на базі і в рамках конституційних прав УРСР і радянського громадянина, як вихідну цієї лінії. Пригадаймо, що в тому часі навіть підпільні формації, такі, як "Український національний фронт", стосували методу петицій і домагань. Ця лінія розвитку не залишилась однак

паралельною до своєї вихідної бази, але вже в короткому часі почала розвиватись під певним кутом до неї, ідучи вгору. Сталось це не тільки внаслідок стосування також ще й інших методів самооборони і боротьби, але передусім внаслідок загальної радикалізації всього процесу. При тому ця радикалізація, яка визначалася більш максимальним політичним і тактичним змістом, була зумовлена не тільки певним зужиттям і зменшенням ефективності чисто легальних форм боротьби в умовах неосталінізму, але й розмахом самої самооборонної динаміки, яка привела органічно до поширення самих форм боротьби, поглиблення її ідейно-програмового змісту, загострення поодиноких фронтів самооборони. І це логічно та правильно, бо в дальшому розвитку визвольного процесу, його радикалізація і "зреволюціонування" в загальному сенсі цього слова буде постійно продовжатися, як довго цей процес буде розгортатися, а не занепадати.

В даному випадку є дуже важливим, щоб стан цієї радикалізації і політичної максималізації був співмірним не тільки до сили нашого власного потенціалу, але й слабости ворога, тобто щоб через надто швидке темпо стратегічної радикалізації і максималізації не привести до передчасних масових протиударів режиму.

Тому ж саме явище радикалізації треба завжди розглядати в пляні й у відношенні до всього розвитку національного потенціалу, його сили і політичного цілеспрямовання та росту. Бо радикалізація не завжди мусить бути позитивною. Вона може бути теж негативною, тоді зокрема, коли вона являється вислідною не цілеспрямованого розгорення і поглиблення революційного процесу, але наслідком занепаду, послаблення і безперспективності боротьби. Тобто, коли вона є вислідом слабости, розпачу і фрустрації, а не політичної динаміки. В тому випадку вона є не тільки виразником похилої лінії, по якій спадає

революційний процес, але й часто приводить до перенаголошення звичайного тероризму за ціну політичності.

Прикметники "позитивний" і "негативний" в означенні радикалізації не визначають тут якихось етично-політичних вартостей, як таких, але є тільки силовим функціональним визначенням стану даного визвольного процесу. Очевидно, що у випадку негативної радикалізації може прийти скорше до ексцесів терористичного порядку і навіть звичайного бандитизму. Але ці самі явища, як знаємо, можуть мати місце й у випадку позитивної радикалізації. Цей факт, напр., що наприкінці 1940 років збройна боротьба українського підпілля відзначалася негативною радикалізацією, не означає, що ця боротьба була негативною, а лише, що вона відбувалася вже по похилій лінії в долину.

Самозрозуміло, що негативна радикалізація природно сприяє наростанню різного рода негативних явищ і потягнень, вже хочби всилу своєї генетичної бази: невдач, відчуття слабости, безвихідности, безперспективности, розпачу і безоглядности. До голосу в таких ситуаціях все більше приходять самі емоції, які відсувають, або й зовсім елімінують розсуд і розрахунок. За таких умов може прийти навіть до дивовижних історій, неконтрольованих ніким і нічим. Тим більше, що в таких випадках ворожа сторона саме докладає всіх зусиль, щоб при допомозі власної сили, агентури, провокацій і пропаганди довести до крайнього політичного скомпромітування даного руху, а не тільки його силового послаблення. Пригадаймо, напр., що в період боротьби з УПА московське МГБ цілево йшло на формування своїх власних "упівських відділів", яких метою було не лише провокативним порядком викривати прихильний до УПА елемент, але й одночасно практикувати "іменем" УПА звичайний, безоглядний бандитизм, спрямований на скомпромітування самої політичної боротьби.

При тому треба розрізняти між радикалізацією методів та

форм боротьби і політично-програмовою її посестрою. Вирішальною завжди є остання, бо вона визначає ціле спрямування боротьби. Політична радикалізація - це ніщо інше, як максималізація політичної програми. Клясицим прикладом її може служити, напр., розвиток політичного концептування в рр. 1917 - 1918, коли ми "змаксималізувались" були від автономно-федералістичних форм державности до повної самостійности.

Як правило, є завжди певне пряме співвідношення між обома формами радикалізації. Політична максималізація сприяє звичайно загостренню самих методів і засобів боротьби. Але політична максималізація не є одиноким фактором в тому відношенні, бо звичайно, радикалізація методів і засобів зумовляється теж реакцією ворога. Якраз поведінка останнього, його кожночасне відділювання на акцію і стан визвольного процесу, є засадничими в тому відношенні. Ми мали клясичні приклади такого розвитку саме у нас, в 40-их і на початку 50-их років, коли в боротьбі з українським визвольним рухом російський режим цілево стосував методи, спрямовані на негативну радикалізацією самих форм боротьби. КГБ стосувало цілево найбільш жорстокі і нелюдські способи і засоби супроти не тільки самого організованого підпілля, але й усього населення з метою примусити визвольний рух до стосування таких же самих методів і засобів, щоб їх опісля використати оперативно і "пропагандивно" проти нього.

Є ще інше дуже важливе питання, пов'язане з явищем негативної радикалізації. Справа в тому, що в умовах підпільної революційної боротьби ворог має звичайно збільшені шанси помножити у свою користь наслідки його акцій проти підпілля. Іншими словами, коефіцієнт психологічно-політичної афектації ворожих репресій стає неспівмірно позитивним для нього і крайне негативним для підпільників. Революційний провід в таких обставинах мусить серйозно рахуватися з тим, що його жертви будуть збільшуватися неспівмірно до втраат ворога, а також і

питома політична вага самої боротьби буде меншати і навіть будуть подекуди з'являтися негативні результати. За таких умов, всякі спроби поширення фронту збройної боротьби, без найменших шансів на перемогу, є просто нераціональними з погляду визвольної стратегії. І перше, що потрібно в таких обставинах робити, це розвантажувати збройну боротьбу, припиняти зокрема всяку масівку та переставляти її на реально можливі і доцільні інші - підпільні і невідкриті форми. До речі, певні прояви невластивої інтенсифікації в умовах негативної радикалізації мали місце в 40-их роках на Західній Україні, де брак своєчасної перестановки, а навпаки голошення масової підпільної боротьби ще в 1949-50 привели у кінцевому висліді до повного оперативного провалу підпілля.

Саме питання співвідношення між політичною програмовою максималізацією і методичною радикалізацією не є, очевидно, просте і його не можна розглядати схематично. Ідеально є тоді, коли обидва ці явища чи тенденції йдуть нога в ногу і себе взаємно доповняють, точніше, коли вони творять співмірні величини одного і того ж політичного руху. Але воно не завжди так буває, тим більше, що щонайменше радикалізація методів і засобів залежить також від сторонніх зовнішніх обставин, тобто від того, наскільки витворена ситуація сприяє, чи просто навіть зумовляє стосування таких, чи інших методів. Іншими словами, тут входить в гру теж ворожий елемент, про який вже вище була мова, тобто його сила, чи слабкість, його постава і взагалі його реакція на нашу боротьбу. За певних умов можуть бути ножиці між програмовим максималізмом і методичною максималізацією, за інших наголос може перенестись у зворотному порядку. Також за певних обставин методична радикалізація може в перспективному відношенні не лише доповняти, але й заступати послаблену програмову й організаційну максималізацію, чи точніше творити політичний капітал, який стає плідним ґрунтом для вдержання і росту боротьби на майбутнє в неменшій мірі, як сама програмова

максималізація. Так, напр., радикалізація засобів у боротьбі ОУН на початку 1930-их рр., яка після процесу Перацького практично була припинилася, в майбутньому створила була ґрунт для зросту ОУН при кінці 1930-их і на початку 1940-их років, не зважаючи на те, що в міжчасі сама мережа ОУН була послаблена і здекомплетована. Одним із вирішальних факторів, який цьому сприяв, була теж тут воєнна ситуація напереломі 1930-их і 1940-их рр., яка відкрила була нові перспективи і шанси для розгорнення ширшої визвольної боротьби.

Подібно, хоч дещо в іншому укладі, було б сталося теж з наслідками методичної радикалізації кінця 1940-их рр., якщо б у цьому часі прийшло до глибшої кризи в СРСР, чи то внаслідок воєнного конфлікту, чи внутрішнього ферменту у Кремлі. Не випадає, очевидно, займатися відгадуванням шарад "що було б, якщо б було", але, тим не менше, можна з певністю думати, що смерть Сталіна не в 1953-му році, але, напр., в 1948-ому була б відкрила зовсім інші можливості і перспективи для продовження боротьби УПА-ОУН-УГВР, ніж ті, які тоді існували.

Теж у випадку "еволюційних" форм боротьби реакція ворога визначає ступінь її політичної і методологічної радикалізації - негативної і позитивної - і за певних умов вона є вирішальна у трансформації "ненасильної" революції у насильну, клясичного типу революційну боротьбу. Це стається тоді, коли еволюційні засоби боротьби себе вичерпують внаслідок того, що режим не задовольняє їхніх вимог, а навпаки, трактуючи їх, як антидержавні акти, береться їх гостро переслідувати. Звичайно в таких випадках приходить до хвилевого "замороження" еволюційних практик, при якому наступає в міжчасі усвідомлення нової ситуації, чергова переоцінка вартостей, встановлюється нова стратегія боротьби і вкінці настає перехід до нових більш радикальних форм боротьби.

Сьогодні подекуди маємо вже навіть спроби схематичного схоплення цих процесів у їхньому самопов'язанню. Так, напр.,

Теодор Еберт ¹²⁵/ твердить, що протестові відповідає звичайно режимова реакція у формі соціальних санкцій, тобто позбавлення праці, дотеперішніх матеріальних і соціальних користей, остракізм тощо. Це є так би мовити, перша площина взаємо-відношення.

На другій, вищій площині маємо, з одного боку, вияви браку легальної співпраці і реакцію режиму у формі правно-карних санкцій, таких, як засуди, заслання і т. п.

На третій площині є вже цивільний, чи громадянський непослух, що може мати реформаторський характер, тобто такий, який змагатиме до направи існуючої системи шляхом реформ, або й революційний, який спрямовується на повне повалення існуючого укладу. Це, з одного боку, а по стороні режиму: терористичні санкції, в змислі суворих засудів, переслідувань, масових погромів тощо.

Очевидно, що цього роду схема є не тільки дуже загальною і теоретичною, але передусім, вона є базовна на досвідах інших систем, звичайно напів демократичних, тобто цілком відмінних від російського, чи радянського тоталітаризму. Справа в тому, що, напр., у випадку радянського досвіду при вияві легального протесту режим відразу відповів був всіма трьома формами реакції: соціальними санкціями, правно-карними засобами і терористичними акціями.

Така практика має дуже різномодні і складні імплікації та наслідки. При тому вони в жодному випадку не сприяють однобічно режимові, який в той спосіб намагається посилити свій удар. Попри удари, така політика сприяє одночасно радикалізації поглядів і засобів по боці тих, що протестують та домагаються і тим самим приспішує перехід з першої площини протесту - до двох наступних: браку легальної співпраці і до громадянського непослуху. А в цілому все це приводить до загального загострення

ситуації і підсилення невдоволення в народних масах, як бази для розгорнення кризових революційних становищ.

Такий стан сприяє суспільному психологічному дозріванню народних мас, їх готовості до грядучих політичних потрясень і перемін. Йдеться тут саме про виразно психологічну "температуру" народу, який у своїй настанові мусить бути психологічно готовий на боротьбу, співмірну не лише з його соціально-політичними аспіраціями але й на жертви, пов'язані з цією боротьбою. Отже ж, маємо тут, до речі, до діла з виразно заакцентованим чисто психологічним явищем, яке не стільки визначається якимось специфічним політикумом, але більш загальною температурою суспільних настроїв. Вони теж, у відповідній констеляції, і визначають стан революційної атмосфери. Дж. А. Бравн твердить, що "всупереч віруванням марксистівського детермінізму виглядає, що коли люди є готові для масового руху, вони звичайно є готовими для будь-якого руху, який має шанси проявити себе ефективним, а не тільки для якогось одного руху, який нав'язує до специфічної доктрини, чи програми"^{126/}. Як приклад, він згадує, що в Німеччині перед Гітлером часто було невідомо, чи невдоволена німецька молодь піде за ним, чи за комуністами. В обох випадках вона була готова включитися в масовий рух - один, чи другий - незалежно від їхньої протилежності. Бравн згадує теж про те, що в умовах царської Росії єврейська молодь була вповні дозрілою для того, щоб в однаково добрій мірі піти або за комуністами або за сіоністами.

Вернімося до нашої власної історії і пригадаймо собі Перші визвольні змагання 1917-20 рр. У тодішній ситуації не лише, як твердив Ленін, влада лежала на вулиці, але, що більше, розбурхані народні маси були готові на найбільш карколомні експерименти і переміни, і то навіть тоді, коли вони не були приготовані до них політично. Унапрямити і сформувати таку народну стихію у виразний цілеспрямований політичний рух було і є завданням

кожнoчасного політичного проводу, який саме спроможний доказати свою - за словами Бравна - ефективність. В такій ситуації психологічна температура народних мас помножує тисячкратно і динамізує сам політикум, під умовою, що його програма відповідатиме належно і домінантно аспіраціям мас.

В 1917 р. наші політичні проводи не зуміли бути ефективними, тобто успішними у бравнівському розумінні і було б більш, ніж трагічно, якщо б в умовах майбутньої суспільної кризи ми повторили цю саму помилку.

У всякому разі психологічна готовість народу це дуже важливий фактор у цілій визвольній політиці. Вона є просто тлом і ґрунтом для розгорнення боротьби і її успішного завершення.

Повиші приклади були так би мовити "позитивного порядку", але бувають і негативні, які саме ще виразніше доказують важливість і konieczність існування цієї психологічної суспільної дозрілості народних мас. Так, напр., на нашу думку, причиною браку належного спротиву проти голодової політики Сталіна в Україні в 1929-33 рр. треба вважати передусім ментально-пасивну настанову народу, який психологічно не був готовий на нову боротьбу, будучи далі втомлений програною в попередніх визвольних змаганнях і загальним червоним терором. І хоч ми не виправдуємо такого стану, і браку спротиву, як його наслідку, то тим не менше він повинен знайти властиву свою оцінку в нашому політичному думанні.

У другому випадку, у випадку політичної багатогранности нашої визвольної боротьби йдеться про усвідомлення того, що вона не обмежиться до якогось одного ідейно-програмового напрямку, але включатиме широкий вахляр політичних плятформ. Було б не лише наївно, але й шкідливо та небезпечно уявляти собі, що визвольний процес буде проходити лише під прапором, чи у виключному фарватері якогось одного, чи другого точно визначеного програмового політикуму. Тенденції розвитку

сучасного політичного життя вказують виразно на його демократичний діапазон, співмірний до змагань і бажань різних сил у народі. Всяке альтернативне протиставлення "або-або" в тому відношенні розминається і буде розминатися з дійсністю і тільки сприятиме загостренню внутрішніх фронтів, а не всенародній мобілізації. Прихильники всяких монопартійних тоталітарних практик і затій мусять бути свідомі того, щоб не повторювати помилок минулого.

Те саме стосується теж самих символічних виразників програмових проєкцій та концептувань. Ми вже вище вказали, що не можна сьогодні ставити питання про засоби і методи визволення в альтернативній площині: "або революція, або еволюція", але у синтетичній, тобто "і революція, і еволюція". Так само не можна у програмовій сфері ставити альтернатив такого роду, як напр.: "за відновлення УНР, чи УССД 1941 року, чи усамостійнення УРСР". Залежно від умов і обставин, від нашої власної сили і сили ворога, у щоденній боротьбі будуть наголошуватися ті, чи інші програмові елементи і гасла, але всі вони будуть мати остаточне спрямування на здобуття власної держави. В тому відношенні "усамостійнена УРСР" буде покриватися із "відновленою УНР чи УССД", як програмовий ідеал, а на практиці повсталий державний новотвір, хоч і буде включати політично-устроєві елементи всіх трьох, то одночасно буде різнитися від кожної із них. Такий вже закон життя, яке не стоїть на місці, але рухається вперед, і тому всяке доктринальне підтасування чи достосування до старих форм було б тут шкідливим, політичним анахронізмом.

Тому теж у питанні політичної стратегії не можна ставити справи так, щоб альтернативно визначити напр. "боротьба під гаслами повного національного визволення", чи "боротьба під прапором націоналкомунізму", чи й навіть "ленінізму". Або "боротьба за тотальний переворот режиму", чи "за конституційні права" і т. п. Боротьба мусить проходити на різних відтинках народного життя по-різному, у різний час. Її політично-

програмовий діапазон буде включати широкий політичний спектр від крайньої лівиці до крайньої правиці. Тобто в ній найдуть своє місце і марксисты - націонал-комуністи, соціалісти і демократиліберали, і національні чи християнські демократи, і націоналістичноконсерватисти. В тому відношенні просто символічним прикладом може правити повідомлення "Хроніки текущих событий" но. 15, з 31 серпня 1970 р., в якому йде мова про голодівку в червні 1970 р. у мордовському таборі ЖХ 385/19. В повідомленні сказано, що в цій голодівці проти посиленого тюремного режиму, в якій брало участь 20 молодих політв'язнів, серед українців був і Василь Кулинич, який дістав був 8 років за "Український національний фронт" і Микола Драгиш та Микола Гарнавський, засуджені на 7 і 6 років за участь у марксистівській групі в Одесі.

Щойно в ході самого визвольного процесу виявиться, котра із цих течій знайде найбільший відгук і підтримку в народних масах та забезпечить собі відповідну позицію в самій теж боротьбі. Основним при тому є не їхній соціально-політичний програмовий профіль, але виразна самостійницька платформа й усвідомлення кінечности респектувати засади демократизму в цілому політикумі, якщо ми маємо виявити себе дозрілою нацією і не довести до ще одного, чергового змарнування національних сил у внутрішніх пересправах.

В цьому саме і заключається багатогранність визвольного процесу, якщо він має бути всенародним і безперервним. Сутністю його є спрямування всіх його русел в одному напрямку, а саме на встановлення власної держави. І то незалежно від того, чи здійснення цього постуляту є вже реальне, чи може на нього прийдеється щойно ждати і покищо за нього боротися всіма засобами, включно із тим, що Лев Ребет називав "надробленням недостачі державної організації громадською організованістю". Ніколи не можна недооцінювати і тим більше резигнувати із цього принципіального спрямування нашої національної політики. Цю помилку робили ми не раз у минулому в нашій історії і ворог

підсуває нам її й по сьогоднішній день. Згадаймо, що таку засадничу помилку, між іншими, робив у свій час, напр. Михайло Драгоманів, що за неї засудив був його Ю. Охримович, кажучи, що він передусім "не дооцінював виховуючого значення всякого максимального домагання". Це саме твердив Іван Франко в часі, коли він сам не бачив реальних перспектив для здійснення ідеалу української державности в 1900 р., пишучи: "самостійність належить до тих ідеалів, які можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях..." "Тисячні стежки, які ведуть до його (ідеалу - А. К.) здійснення, лежать просто таки під нашими ногами і тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки".^{127/}

Але справа не лише у виховному значенні політичного програмового максималізму, яке в суті речі є похідним явищем. Суттєвим тут являється сам факт такого, а не іншого політичного концептування, яке унапрямує весь національний політикум. Не забуваймо, що кволість українства напередодні і під час Перших визвольних змагань заключалася в основі таки в недостаті відповідного, виразного, державницького концептування, без якого усе наше життя є позбавлене свого засадничого маяка й орієнтира. Це саме, зрештою, маємо в певних колах і сьогодні, для яких справа власної державности не є такою samozрозумілою річчю, як у інших народів і тому вони часто ще далі блукають на манаївцях культурництва і провінційного етнографізму.

Багатогранність визвольного процесу означає теж програмову різnorodність в соціально-економічних питаннях, які зрештою є складовою частиною політичних платформ. Ставити сьогодні питання соціально-економічної програми у будь-якій альтернативній формі було б так само недоречним, як і робити це в інших аспектах. Зокрема було б нелогічним і дивним

протиставляти програмово "капіталізм - соціалізму", чи навпаки. Діло в тому, що поперше, заки говорити про ці поняття, треба конкретно сказати, що властиво розуміється під капіталізмом і соціалізмом. "Інфляція понять", яку загально відчувасмо на кожному кроці, надуживання і викривлення та різнородна інтерпретація цих феноменів - це тільки одна із причин для цього.

Інша - це сам факт не лише зрізничування й еволюції, але й подекуди закостеніння цих понять у практичному житті, розвитку яких пішов у розріз із їхніми теоретичними і первісними заложеннями. Пригадаймо, що капіталізм і соціалізм звелися сьогодні в основному до різних методів індустріалізації та власности й Арон Реймон має абсолютно рацію, коли твердить, що "якщо під соціалізмом розуміти радянський режим, а під капіталізмом західні країни, тоді сучасна ривалізація між соціалізмом і капіталізмом не має нічого спільного з боротьбою між майбутнім і минулим, чи між двома стадіями у розвитку індустріального суспільства, бо нині ми є свідками тільки змагу між двома методами індустріалізації..."¹²⁸/-

Звідси прямиий шлях до третьої причини конечности точного з'ясування цих питань, а саме до нового розуміння самих соціально-економічних питань, яке в основному заключається не в самих схематично-структуральних і власницько-продукційних формулах і догмах, але у певних етично-соціальних устрєєвих елементах, які здійснили б соціальну еманципацію людини в найширшому значенні цього слова. Так, напр., ані капіталізм, ані соціалізм не розв'язали до сьогодні питання відчуження робітника від праці. Щобільше, соціалізм, якого вся етично-соціальна (і політична) догматика базувалася саме на усуненні відчуження, ще більше загострив це питання, створивши жажливі обставини для праці і одночасно позбавляючи робітництво таких "вентильних" засобів боротьби за умов капіталізму, як страйки і договірні контракти. Подібно мається справа із життєвим ривнем, що його

куди справніше і справедливіше розв'язав модерний капіталізм, ніж соціалізм. Зрештою знову ж Арон Раймон вірно стверджує, що рівень життя робітництва залежить більше від продуктивності праці, ніж від форми власності на підприємства, і розподіл національного доходу не є конечно менше справедливий при режимі приватної власності, ніж при пляновій економіці". 129/

Справа саме в тому, що націоналізація, яка мала бути панацеєю на всі соціальні зла, включно з відчуженням (алієнацією), не розв'язала питання усупільнення власності, але навпаки удержавлення засобів продукції стало інструментом ще більшого поневолення робітника і всього суспільства. Не розв'язав цього питання теж сам зріст економіки країни, чи країн, бо правильно писав цей же Реймон: "економічна експансія, здійснювана чи то радянською, чи західньою методом, ніколи не гарантує респекту для політичних вартостей". На практичній мові це означає, що як довго немає політичної демократії, так довго не може бути й соціальної. Бо "зріст тотального багатства, чи навіть зменшення економічних нерівностей ще не означає забезпечення індивідуальної й інтелектуальної свободи, ні вдержання репрезентативних інституцій".

Все це разом привело до того, що в сучасній соціально-економічній проблематиці стався повний перехід з давніх теоретично-ідеологічних чи просто доктринально-догматичних наголошень на чисто практичні і філософсько-релятивні аспекти цієї матерії. Ще тільки в СРСР по офіційному наголошується і повторяється без надуми "марксо-ленінські" анахронізми, але власне повторяється їх в основному таки стереотипно-шаблоново просто за інерцією примусу. Але вже й у радянській дійсності постала в останніх роках певна нова школа соціально-економічного неофіційного думання, яка зуміла пробитися в життя, понад голови режимних "теоретиків", всупереч тискові й теророві. Згадаймо хочби критику соціального устрою СРСР у "Програмі демократів", чи нео-марксистські критичні погляди

“дійсних лєнінців”, чи інших нео-комуністів. Характеристично, що в загальному проходить те, що можна назвати де-ідеологізацією і де-містифікацією соціально-економічних програм, всупереч цьому спрямуванню, яке було панівним у ХІХ і в першій половині ХХ століть.

При цій нагоді варто згадати, напр., відповідь колишнього шведського прем'єра соціаліста Ерляндера, якому деякі соціалісти і зокрема західні марксистки закидали зраду соціалізму, поскільки 80% шведської індустрії є в приватних руках. Вона звучала: “Життєвий рівень мого народу є найвищий в Європі. Я не пожертвую його для ваших теорій.” З іншого боку: коли під час “Празької весни” 1968 р. приятелі крайнього німецького марксистки Руді Дучке критикували економічні реформи Дубчека і Шіка, одна з членів чеської партійної делегації, 21-річна студентка заявила їм: “Виглядає, що ви, молоді буржуа, заінтересовані тільки в грі теорій і абстракцій. Але ми бачили ці теорії в практичній застосуванні протягом останніх двадцяти років. І тому ми добре знаємо, що вони є наділі. Ми не хочемо відкидати ідеал соціалізму, але ми хочемо модернізувати нашу країну і допомогтися того, щоб наша економіка служила нашим потребам. Двадцять п'ять років тому життєвий рівень нашого народу рівнявся французькому, чи німецькому. Сьогодні: він дорівнює його половині.”

Це явище зв'язане власне не тільки із загальною кризою ідеологій всякого роду в наших часах, але передусім із внутрішньою кризою самих економічних систем та їхніми трансформаціями у практиці. Індустріальна революція, яка створила капіталізм, породила теж соціалізм, як його антитезу не тільки економічного, але й соціально-морального порядку. Саме наголошення морального аспекту в соціалізмі надало йому було не тільки соціально-політичного, але й подекуди навіть універсалістичного, містичного кольориту. Пригадаймо, що не випадково один із чоловіків діячів соціалістичного руху І. Брус Глязієр писав: “Історично соціалізм є тісніше пов'язаний з

релігійним, як із політичним пропагандизмом. Соціалістичний рух черпав для себе приклад і ідеї куди більше від пророків, апостолів і святих, від релігійних містиків і єретиків, ніж від державних мужів, економістів і політичних реформаторів". І не забуваймо вкінці, що марксо-ленінський соціалізм став теж нічим іншим, як своєрідною формою "атеїстичної релігії".

Цей морально-універсалістичний характер соціалізму схиляв його від самого початку в сторону догматизації і доктринізації, ще навіть, заки Маркс і Енгельс вбрали його були у прецизно скроєний і з німецькою солідністю пошитий "науковий соціалізм". Весь час на його фоні наростали фетиші і "закономірності", які опісля не раз відсували в тінь, чи й зовсім усували сам соціальний зміст і властиву мету цього руху. А із заіснуванням радянського соціалізму, внаслідок повної суперечності між його практикою і теорією, прийшло до повного ідейного вихолощення всякої теорії та заступлення її лозунгами, і водночас до повної дегенерації практики.

У висліді того всього прийшла переоцінка вартостей і в ділянці теорії і практики, зревідовано окремі канони і догми соціалістичної і капіталістичної ідеології, переусвідомлено поодинокі інститути обох економічних систем. І що найважливіше: точку тягару перенесено з філософсько-догматичної сфери у ділово-практичну. Саме поняття власності, отієї основи основ соціально-економічних відносин, переоцінено і зревідовано. Передусім воно набрало іншого змісту, протилежно до його традиційного визначення. Яку далеку дорогу пройшов той процес, видно якраз на питанні власності. Як соціологічна категорія, власність була наріжним каменем кожночасних соціальних відносин, і не треба доказувати, що історія і розвиток людства в цілому, як і окремих його ділянок, є тісно пов'язана з нею. Як правна категорія, тобто, як право власності, вона очевидно змінялася так само, як і інші інститути суспільного життя: права, політики, культури. В певні аси, напр., у добу римського царства, і державного капіталізму

радянського покрою вона досягла zenіту свого насичення як повне, необмежене і непорушне право посідання і володіння власником. В інші часи, зокрема в період св. отців церкви, головно св. Томи з Аквіну, і в добу сучасного, подекуди соціалізованого капіталізму, право власності, а з ним і сама власність, ставали вужчими й обмеженими на користь моральної церковної інгеренції (в часи середньовіччя) чи суспільно-державної (в наші часи). У свій зміст поняття власності включили новий елемент, який виявлявся у більш чи менш точно визначеній соціальній функції предмету посідання супроти оточення. Якраз церква і здоровий соціалізм (але не радянський, який у формі "соціалістичної власності" забезпечив повну концентрацію всіх прав і привілеїв за кремлівським кожночасним власником) впливали ґрунтовно, кожний у свій час, на фактичну перемену змісту права власності, визначивши йому ряд обов'язків, які вимагали від підмета власності соціально корисної функції супроти суспільства. Іншими словами, власність починала соціально зобов'язувати, а не тільки давати привілеї і користі посідачеві чи володільцеві.

І сьогодні саме головний акцент покладено на цій суспільній функції власності. В тому відношенні переформовано теж сам статус власника і характер його відносин до власності. Ми вже вище згадали про те, що нині не є головним те, хто є власником, але сам зміст права власності, тобто, яке є співвідношення між правами й обов'язками, що випливають з права власності для неї і її суб'єкта супроти всієї суспільності. Досі цю проблему назагал розглядали в аспекті самих носіїв права власності й укладу, за яким в давній спільноті проходить розподіл власності. І саме ці елементи були засадничими у соціально-економічних програмах різних рухів. В наші часи однак на перше місце поставлено фактичну функційну роль власності, незалежно від власника, яка є гарантом осягнення оптимальних передумов для дійсного справедливого суспільного і національного ладу і в якому фактичний розподіл матеріальних користей і національного

продукту взагалі визначався б не виключно самими формами власності та її суб'єктами, але соціальним змістом самого права, як сукупності обов'язків супроти спільноти. Бо тільки за таких умов є можливе дійсне усупільнення власності, яка має бути основою соціальної демократії. Для цього, напр., потрібне не тільки саме балансування різnorodних форм власності, тобто державної, муніципальної, кооперативної і приватної, але й правно-політичне забезпечення кожного справедливого розподілу національного доходу. Тобто: соціальна позиція і політичний вплив мають визначитися не самою власністю так, як це було колись, але передусім правно-політичними моментами, які гарантують добробут всьому населенню. Або ще інакше: участь громадянина в національному доході визначається не фактом посідання такої чи іншої власності, але правно-політичними моментами. Частка в національному продукті не є прямо пропорційна до такого, чи іншого посідання матеріяльних дібр, а є наслідком перенесення і поширення публічних суб'єктивних прав громадянина у площину економіки в загальному.

З іншого боку є виразна тенденція забезпечення матеріяльної бази для громадянських прав шляхом закріплення за громадянином певної матеріяльної власності, яка не залишила б його повністю "на долю" держави, області, чи громади та гарантувала б йому за всяких умов незалежний статус від них.

У висліді маємо сьогодні доволі складну комбінацію соціально-економічних елементів та інститутів, їхнє тісне взаємопов'язання і перехреснення, яке виходить більше не із давніх догматично-філософських заłoженнь, але з реальних, практичних вимог щоденного життя. Соціяльну філософію заміняє тут політична економія, питання власності на засоби продукції кваліфікуються розподілом національного прибутку, замість універсалістичних, соціяльно-економічних "ідеологій" акцент кладеться на соціяльній, бюджетовій, монетарній і фіскальній політиці і т. д. і т. п.

Коротко, з одного боку, йдеться про такі конкретні величини і

фактори як національний прибуток, запевнення справности економіки й оборонности спільноти, а з другого: про справедливий розподіл національного прибутку, забезпечення добробуту населення, здійснення особистої і політичної свободи теж у соціяльній ділянці і виключення всякого монопольного тиску держави, чи поодиноких груп на решту населення.

Немає сумніву, що такому "упрактиченню" соціально-економічних програм і постулатів сприяло теж певне розвантаження того, що марксистсько-ленінська термінологія привикла називати "класовими конфліктами". В індустріялізованому Заході суспільна стратифікація не пішла по лінії загострення конфлікту між капіталістами і пролетаріатом, але часто навпаки: емансипація робітничої класи в умовах модерного капіталізму перетворила його подекуди на завзятого оборонця капіталізму і соціялізованого капіталізму і відкритого та мілітантного противника "соціялістичного" державного капіталізму радянського типу. В інших обставинах, за винятком деяких країн Південної Америки, прийшло теж не до загострення, але до полегшення класових конфліктів.

Але навіть в цій "Латинській Америці - як пише комуніст Гароді ¹³⁰ неспроможність кількох (комуністичних) партій відкинути модель, імпортований їм ззовні (з Кремля - прим. автора), призвела до такого стану, що насьогодні велике число революційних сил розвивається побіч і поза партіями, а часом навіть в опозиції до них". Що ж до Африки, то "марксистські партії там практично не існують", "схизма роз'їдає партії Японії, Індії, й Ізраелю, існує фермент в компартіях Італії, Франції і т. д. Причиною того, як твердить Гароді, є передусім неспроможність КПРС зрозуміти і зглибити сучасні соціально-економічні відносини в цих країнах і трактування їх з погляду анархістичної, упрощеної марксистівської догматики 19-ого століття. Це, з одного боку, а з іншого: повна сліпота, чи бажання не бачити того, що соціально-економічні суперечності існують у всій своїй гостроті якраз і в "соціялізмі".

До речі, тут варто пригадати, що в самому радянському суспільстві наступив повний перерозділ класових інтересів, який з одного боку бар'єри поставив маси робітництва, селянства і трудової інтелігенції, а по другому: їхніх експлуататорів - партійну бюрократію. Цей стан є зовсім протилежний до передреволюційного укладу, який включав у собі "клясичні" класові елементи і давав можливість російським більшовикам й іншим політичним партіям використовувати ті соціальні конфлікти на селі і в місті у своїх інтересах. Є це до речі, дуже важливий елемент у розгляді соціальної структури нашого народу в сучасному з його імплікаціями у майбутньому.

Така певна елімінація соціально-економічних конфліктів всередині поневоленого народу створює пригожі умови для всенародної мобілізації у боротьбі проти окупанта, що недавно підкреслив між іншим в одному із своїх стверджень провідний діяч УРДП (Української революційної демократичної партії) Василь Гришко. На його думку, такий стан переносить акцент боротьби в чисто політичну площину, конкретно за владу. Тим не менше, однак, було б помилково робити з цього висновок, що в такому ставленні деактуалізується саме соціально-економічне питання і потреба його програмового випрацювання. Бо в першу чергу, в сучасних обставинах, не існує і не може існувати якийсь "безконфліктний трудовий народ" і тому можна говорити тільки про певну частинну, а не повну елімінацію соціально-економічних конфліктів. Соціальні інтереси робітника, чи колгоспника не є тотожні з інтересами директора заводу, чи голови колгоспу, ані тим більше з інтересами академіка, чи письменника, хоч місце їх усіх є у спільному національному фронті боротьби проти Москви. Але, тим не менше, треба визначити ці соціальні інтереси поодиноких клас в аспекті їхньої антирежимної настанови і сили, щоб могли дати їм такі постуляти і гасла, які будуть кожночасно мобілізувати їх до конкретної, а не тільки "загальної" боротьби за їхні "вужчі", соціальні інтереси.

Так само такого розроблення стосовної проблематики вимагає саме створення здорової матеріальної і суспільної бази для нашого нового державного будівництва. А головне воно лишається актуальним в ході самої боротьби назовні, бо немає найменшого сумніву, що збоку російського політикуму, а щонайменше дуже поважної його частини, буде постійно проявлятися намагання накинути нам своє соціально-економічне концептування з метою використання для своїх політичних цілей. Враховуючи сучасні настрої в антирежимному російському політикумі по обох боках в СРСР і закордоном - таке припущення є більш ніж виправдане. Імперіалістичні тенденції серед росіян є такі міцні і поширені, що їх нехтувати в аспекті майбутнього було б поважною помилкою. Тим більше, що мусимо теж постійно рахуватися з тими колами на Заході, які завжди будуть сприяти відродженню "єдиної Росії" і за всяких умов будуть обожати "велику Росію і її страдальний народ" теж і з власних дійсних, чи уявлених економічних й інших мотивів.

Очевидно, що всяка соціально-економічна програма мусить виходити із конкретної, реальної дійсності, для якої вона призначена. В тому відношенні не можна напр., поминути факту засадничих соціально-економічних структуральних перемін, які мали місце у нас. Головно йдеться про ті з них, які вже прийнялися, зафіксувалися у свідомості суспільства і знайшли своє загальне не тільки теоретичне, але й практичне визнання та виправдання не тільки в сучасному, але й на майбутнє. На практиці, це означає "апріорне" зафіксування певних соціалістичних елементів у всякому соціально-економічному устрої, незалежно від того, яку б різnorodну програму не висувала одна, чи друга політична платформа. Таким "перманентним" соціалістичним елементом є, напр., державна власність на важку і воєнну індустрію, велику і середню промисловість, мінеральні ресурси, транспорт, банки, велику торгівлю й інші основні галузі економіки. Ставити вже на завтра питання про повне їхнє уприватнення було б не тільки реакційним анахронізмом, але просто незрозумілим почином.

Проблема буде не в цьому, чи їх залишати націоналізованими, але, як їх справді усуспільнити, тобто побудувати такий соціально-економічний устрій, який дійсно забезпечив би справну соціяльну демократію. І в тому відношенні дуже важливим є не тільки виправдання даної системи чисто економічно-політичними факторами, але й психологічними, тобто фактом сприйняття і визнання її суспільністю. Без такого психологічного схвалення соціяльно-економічного укладу народними масами, він ніколи не матиме шансів на своє здійснення і тим більше на успішне функціонування.

В тому відношенні, напр., не тільки з чисто економічних, але й теж психологічних моментів, у дрібній торгівлі, у дрібнім промислі і в сільському господарстві мусить прийти до якнайширшого вияву приватної ініціативи і визнання приватної власності, разом із кооперативними, муніципальними й іншими комбінованими формами. Тим більше, що забезпечення певних форм приватної власності є теж кінцевим для встановлення відповідної матеріяльної бази для громадянина, як однієї з гарантій його особистої свободи і незалежності.

Яким сильним є психологічне прив'язання до землі, видно, напр. навіть із пропозиції І. Воронова, "прем'єра" РСФСР, з весни 1970 р., яка ішла по лінії залишення селянам землі у їхнім диспонуванні на довші роки. В цьому він бачив одинокую можливість збільшити сільсько-господарську продукцію, даючи колгоспникам справжній стимул у їхній праці. Це тим більше вимовне, коли зважити, що саме російський селянин був значно слабше прив'язаний до своєї землі, як, напр., український хлібороб. Як відомо, у росіян віддавна відомий був інститут "миру", певної колективної власності на землю, що й "повинно" було сприяти колективізації. В Україні такої форми власності на землю не було і прив'язання до землі подекуди набирало навіть містичного характеру. (До речі варто теж пригадати, що плян Воронова не знайшов був схвалення збоку політбюра і йому закинули, що його

проект означав би повернення малошчо не приватної власности в сільському господарстві і тим самим обмежив би ролю партії в ньому.)

Усуспільнення державної власности є теж центральним питанням у програмовому думанні "поступових комуністів" і в СРСР і на Заході. Ним займаються радянські дисиденти і західні комуністичні ревізійністи, а дехто, як, напр. Гароді, бачить у сучасній Югославії започаткування здійснення усуспільнення власности на соціалістичній основі". Вражає при тому майже повна ідентичність поглядів щодо кінечности, змісту і форм усуспільнення по обох боках залізної заслони. Обидві сторони вважають ліквідацію тотальної державної власности, як бази політично-економічного владного монополю компартії, за неминучу передумову для відродження "соціалізму" і здійснення усуспільнення, як одиноко реальну форму економічного устрою, базованого на демократичному соціалізмі.

Найцікавішими в тому відношенні є погляди Гароді, який старається поєднати у своїй концепції усуспільнення різні елементи "соціалізму" і "капіталізму" і на прикладі Югославії доказує правильність своїх тверджень. Згідно з його думками, усуспільнення виявляється в тому, що "державна власність мусить стати суспільною власністю, адміністрованою не якимось єдиним і ніби всезнаючим центром, але повним складом безпосередніх продуцентів і робітників." Отже ж на місце концепції центрального повного плянування і контролі, має прийти новий уклад продукційних сил, спрямований на розвиток ініціативи низів, чи, як Гароді це називає, "підбудови". При такому укладі постає "соціалізм, оснований на само-керівництві". І так, напр., заводи не належать ані державі, ані робітничим колективам, але є адміністровані цими робітничими колективами в ім'я і в інтересі суспільства, як цілості". Тобто, в той час, коли в радянському соціалізмі адміністрація здійснюється безконтрольно "правлячою групою партії й уряду", при соціалізмі, основаному на

самокерівництві, адміністрування і контролю проводяться самими робітниками. Ці робітничі колективи контролюють бо теж технократів і технологів, які знову ж в умовах радянського соціалізму є тільки під контролею партійної верхівки.

"Ця нова форма власності - як пише Гароді - поширюється з економічної сфери у суспільну" і "визначається частинним заниканням держави", пропонованим у свій час Марксом, поскільки тут "бюрократична держава замінюється системою автономічних колективних одиниць, що в ній мільйони людей виносять рішення, які є життєво-важливими для їхньої долі". Первісна ініціатива виходить знизу і тільки координується та синхронізується між собою на різних шаблях стику, включно з найвищим, на рівні центрального уряду.

В такій ситуації - твердить Гароді - "партія мусить віддалитися від державного апарату, щоб не стати ексекутивним органом і щоб могли бути справжнім виразником інтересів усіх трудящих". "Згідно з принципом самокерівництва, продуцент у Югославі має всі права. 10-ий артикул конституції говорить, що сам продуцент має рішати "так безпосередньо, як це тільки можливо" не тільки про умови праці, але й про розподіл приходу і надвартости"¹³¹. Відповідно до цього існує певна схема колективних організацій і їхнього діловодства, які мають запевнити ефективне функціонування самокерівництва на всіх шаблях.

Не менш важливими є "капіталістичні" елементи усупільнення в югославському прикладі. Гароді підкреслює центральну роль банків і ринку в змислі попиту і подачі, як головних інструментів унапрявленія і керування економікою. Гароді пише, що "банк, а радше банк банків - іншими словами народний банк, як система банків - співпрацює з кожним органом в економічному житті: з підприємствами й одиницями праці, з пляновими комісіями, з дослідними науковими центрами і з федеральним урядом... У своїх операціях банк старається достосуватися всебічно до передумов

самокерівництва: його фонди складаються в основному з депозитів підприємств і приватних людей та щойно опісля з державних. Контроля банків забезпечується і здійснюється радами, які складаються з представників обох сторін: підприємств і основних одиниць праці та які обирають директора. Народний банк відіграє важливу роль в реалізуванні загального плану, у формулюванні далекосяжної економічної політики, у фінансуванні культурних і суспільних програм, у монетарній політиці і в зовнішніх економічних взаєминах".^{132/}

Окремо Гароді підкреслює роль ринку, як інструменту встановлення вартостей і цін, стверджуючи, що "умови життя і праці робітників не залежать від норм, встановлених згори, але від попиту на ринку"^{133/}.

Згідно з Гароді "ця система була така ефективна, що між 1960 і 1966 роками зріст національного прибутку на голову населення був більший у Югославії, ніж в будь-якій іншій соціалістичній країні, включно з Радянським Союзом, а коли йдеться про порівняння з капіталістичними країнами, то зріст продуктивності праці в сільському господарстві й індустрії був таким великим, що Югославія стала першою соціалістичною країною, яка включилась у процес здійснення... конвертабельності її валюти з валютою капіталістичних країн"^{134/}.

Гароді декілька разів підкреслює, що "югославський модель прямує до нового типу (економічної і суспільної) інтеграції. На місце уніфікації механічного типу з одним центром, з якого ідуть всі директиви для цілої системи, Югославія шукає шляхів, які ведуть від автономних одиниць до концентрації, яка уможливить встановлення більших взаємно-достосувальних груп - одиниць, і які будуть мати радше кібернетичний, ніж механічний характер". А далі: "Визволення економіки від державної контролі не визначає її фрагментації, але радше є створенням більш комплексної єдності, більш вітальної і більш вільної. Держава далеко не ліквідується,

але її роль обмежується до посередника, головню в культурних і економічних питаннях, з завданням одиницям (спільнотам) праці і спільнотам освіти добитися балансу між безпосередню продукційною працею і освітню роботою.”

Визволення праці Гароді пов'язує тісно з політичною демократизацією і заявляє, що “якщо зріст продукційних сил не буде пов'язаний з... демократією, з активною участю в робленні децизій, тобто, якщо (соціалізм) не набере людського обличчя і не задовольть зростаючих вимог людини, він скоріше, чи пізніше загрузне на місці і викличе гвалтовні суспільні конфлікти”.

Югославський зразок усупільнення державної власности є без сумніву, поважним кроком в напрямі від етатизму, тобто державного капіталізму радянського типу, до “усупільненого соціалізму”. Його повний розвиток утруднюється однак певними політичними елементами тоталітарного порядку, такими, як монопартійність і брак справжньої демократії. На них, до речі, вказує і сам Гароді, коли говорить, що “визволення праці” і “завершення югославського моделю” є неможливе без демократії. Очевидно, що Гароді розуміє під демократією її власну різновидність, яка саме і включає в нього монопартійність. І незалежно від того, що роль партії в нього обмежується і переформовується, цього для демократії не вистачає. Іншими словами: повне усупільнення є неможливе без справжньої демократії.

Знову ж ці його твердження зокрема міцно, майже точно, перегукуються з поглядами таких двох дисидентів, як С. Зорін і Н. Алексєєв. В самвидавній есеї “Час не чекає” обидва автори, шукаючи альтернативи до сучасного стану в СРСР, знаходять її передусім у політичній демократії. Вони пишуть:

“Альтернатива, звичайно є. Потрібна політична демократія. Що це означає? Демократія не означає анархії, і тому неуникненне існування визначеного керувального апарату. Але державна

бюрократія не повинна користуватись абсолютною владою. Потрібні виборність, змінність, прилюдність, критика. Проте, кожний розуміє, що власті зволють реагувати лише на таку критику, яка спроможна привести їх до димісії, зокрема до зміни уряду. А це можливе тільки при наявності політичної опозиції, свободи партій та організацій, свободи слова. При умові, що виборні органи справді мають владу, а не служать прикриттям бюрократичної диктатури. А диктатура любить прикриватись - взяти б хоча нудну комедію "виборів" без вибору, за єдиним списком.

"З другого боку, кожному ясно: доки в руках держави знаходиться апарат слідження і гноблення, то від всякої демократичної конституції залишається тільки словесна оболонка. Спокуса використати державну машину з метою зберегтися на вершку завжди дуже велика. Щоб державні діячі навіть не подумали про таке узурпаторство, необхідно відокремити від держави і партії судочинство і міліцію, спеціальними комісіями Верховної Ради контролювати діяльність органів безпеки і армії. Треба надати реальну автономію місцевим органам влади: держава не повинна контролювати їхніх бюджетів.

"Все те в нас у газетах називається буржуазною демократією. Але це аси кожної демократії, тоді як однопартійна система - це синонім фашизму.

"Проте найкращі демократичні форми будуть тільки ширмою для демократичної диктатури, доки не буде ліквідована її база - доки монопольна державна власність на засоби виробництва не буде замінена загальнонародною власністю.

"Все те не утопія, тому що тепер, в добі другої промислової революції, виробничі взаємини, властиві єдиній централізованій монополії, входять у конфлікт з розвитком продукційних сил. Найхарактерніша риса такої революції полягає в тому, що люди, зайняті в безпосередньому виробництві, безперервно вибувають, а

головною галуззю господарства стає науково-технологічна діяльність. Елемент несподіванки є постійною складовою частиною такої діяльності. Тому вона не піддається ні прямому плануванню, ні адміністративному управлінню. Можна підбадьорювати до відкриттів, але не можна їх привласнювати. Головне тут - це *різноманітність організаційних форм*, свобода дослідів, свобода обговорення і викладу, відкриті кордони для професійних контактів, розвинене патентне право. Крім цього державне регулювання економічними, а не вольовими методами повинно рахуватись із конкуренцією в умовах об'єктивного ринкового утворювання цін. Це є одинокий достатньо сильний стимул до якісного, а не тільки кількісного розвитку виробництва, до постійної модернізації основних фондів, швидкої реалізації нової техніки і технології. Але це неможливе в рамках нашої задубілої системи, заснованої на принципі наказ - підпорядкування, плян - виконання. А така система є закономірне породження абсолютної державної власности на засоби виробництва...

"В країні повинен існувати сильний та незалежний від партії і держави профспілковий рух, і необхідно відновити таке священне право працюючих, як право на страйк. Тому, що в нікого не може бути монополії на повну справедливість, і при найдемократичнішій ладі неунікненні трудові конфлікти між державою і робітниками і службовцями державного сектору, між адміністрацією виробничого об'єднання і робітниками окремих підприємств.

"Політична боротьба, мирні демонстрації, свобода друку і публічних виступів, постійні зудари різних поглядів повинні бути нормою життя суспільства. Тривко всадовившися нагорі, демагоги повчають нас, що все те - анархія, дикий Захід. Ця брехня потрібна їм, як повітря. Вони-то знають, що демократія тільки закріплює законність, оскільки обмежує їх владу, гарантує суспільство від сваволі й анархії згорі."

Найбільш глибоко, але й одночас у найбільш ідеалізованій формі, яка межує подекуди з традиційною утопією, розробив питання усупільнення саме югославський марксист Стоянович, що про нього була вже перше мова. З притаманним всім марксистам нахилом до шукання ідеальних виключних панацей, він хоча і застерігається проти того, що йому "чужа всяка абсолютизація, звідкіля б вона не походила," і що "розвинений комунізм відзначається реалістичним оціненням людської природи,^{135/} ціле поняття усупільнення він зводить до певної однорідної форми соціо-економічних відношень, що їх він називає "соціалістичним самоврядуванням"^{136/-}

Основою цього є просто ідеальний уклад відносин між різними складовими елементами суспільства, яке, будучи колективним власником всіх багатств, шляхом самоврядування - на різних горизонтальних і вертикальних шаблях суспільного і економічного спілкування - зуміє створити найбільш справедливий лад на світі. Стоянович говорить про "горизонтально і вертикально інтегроване самоврядування", яке він протиставляє "груповому самоврядуванню". Для цього останнього, мовляв, вистачало б лише спілкування на базі самоврядування між поодинокими соціо-економічними групами і творами в горизонтальному пляні і наділі визначало б спілкування між "вільними асоціаціями продуцентів", які і були б автономними і між собою непов'язаними і суперечними групами. Це - за словами Стояновича - було б тільки партикулярним, груповим самоврядуванням, яке перегукується з анархістичними концептами і вкінці зводиться до анархолібералізму^{137/}. А для суспільного самоврядування потрібне є власне органічне і гармонійне пов'язання всіх соціальних груп у його цілісну систему, шляхом теж і вертикальної інтеграції, тобто не тільки у сенсі співвідношень макровеличин на горизонтальній лінії, але й усіх мікровеличин всередині цих перших, знизу вгору. Тільки за таких умов, можливим є і "відмирання держави" в марксистівському сенсі. За інших умов тобто, як довго

існує групова власність і "групове самоврядування по одному боці, то вони вимагають державної власності і державного урядування по другому боці," бо "суспільство не могло б функціонувати, якщо б державна власність не визначала границь власності самоврядувальної групи" ^{138/}.

Проблема в тому, що Стоянович не подає точно практичного визначення отого інтегрального самоврядування і радше оперує ним в чисто теоретичному сенсі. Він є свідомий того, але незалежно від всього, намагається шукати не тільки ідеальної, але й ідеологічно однорідної розв'язки. В цьому якраз і його недотягнення, хоч без найменшого сумніву треба признати, що його концепція є не тільки позитивною альтернативою до радянського здегенерованого соціалізму-етатизму, але творить міцні основи для розвитку певних форм здорового східньо-європейського соціалізму.

Тут треба, до речі, ствердити, що в загальному коріння недотягнень і помилок у ревізіоністичному концептуванні східніх соціалістів і комуністів виявляється в тому, що націоналізацію всіх засобів виробництва вони трактують як безперечний і конечний елемент їхнього устрою. На це складається їхнє якесь майже сліпе прив'язання до марксистівської клясики, яка виходила з соціо-економічних умов ХІХ ст. і яка вбачала розв'язку всіх питань у націоналізації засобів продукції. І сьогодні, хоч вони вже переконалися на власній шкурі, що націоналізація у формі удержавлення не тільки не розв'язала питання усупільнення, але навпаки довела до крайнього реакційного тоталітарного державного капіталізму чи етатизму, які принесли повне поневолення трудящих, вони ще далі трактують націоналізацію, як виключну вихідну базу соціалізму. Признавши невдачі націоналізації, вони шукають розв'язки у новому соціальному внутрішньому укладі самих форм удержавлення, і далі декларують свою віддатність принципів повного вивласнення засобів виробництва.

В нашому однак розумінню, усупільнення не можна і не треба пов'язувати й утотожнювати з якимись однорідними формами удержавленої, чи соціалізованої, чи іншої власності і такими ж однорідними соціально-економічними формами відносин, але з самим змістом права власності у різних її формах та із змістовим характером цих саме власницько зрізничкованих, а не однорідних, суспільних відносин. Про це, зрештою, і була мова, де ми підкреслювали якраз конечність наявності і взаємне балянсування різних форм власності державної, муніципальної, кооперативної і приватної. Саме тільки функціональний характер не однієї, але всіх форм власності також на базі самоврядування у випадку державної, муніципальної і кооперативної власності - шляхом не тільки взаємного вирівняння в соціально-економічній, але і правно-політичній площинах, буде найкращим гарантом прямування даної спільноти до можливо якнайбільш справедливого соціального укладу. А при тому, треба завжди пам'ятати, що ідеальних і тим більше якихось константних розв'язок соціально-економічних питань немає і вони будуть змінятися разом із зміною самого життя. А щобільше: як показала історія, чим більш утопічний і ідеальний будь-який соціо-економічний концепт, тим більш жертв, звичайно, він вимагає для свого здійснення і накінець в результаті часто породжує новотвір, зовсім протилежний до ідей і програм, за які і для яких, падають ці жертви. Пригадаймо хочби марксистівське безкласове суспільство у його радянському здійсненню...

Натомість можна сміло підписатись під постулятом Стояновича про те, що марксистівське гасло "від кожного за його здібностями, кожному відповідно до його потреб" треба переставити на "від кожного за його здібностями, кожному за його працю" ¹³⁹/-

Це не тільки більш менш можливе, але й соціально найбільш справедливе і є відворотом від фразеологічної марксистівської

утопії та буде усучасненим важливим вкладом у розвиток соціалістичної думки і практики.

Правильною теж є концепція Стояновича практичного здійснення модифікованого марксистівського постулату соціальної справедливості через творення і розподіл т. зв. редистрибутивного фонду, призначеного для забезпечення відповідної загальної освіти, соціального забезпечення дітей, хорих, інвалідів й ін. потребуючих, належного розвитку культури тощо, на відання якими мусіли б мати вплив колективи, чи громади.

Це є важливим тим більше, що великою мірою вже в теперішньому, а ще більше в майбутньому суспільстві точка ваги у цілому продукційному процесі переноситься з сільського господарства і заводського підприємства на виробництво різnorodних служб небачених дотепер масштабів. (Нові роди транспорту, масової комунікації, задоволення культурних, особистих потреб і дозвілля і т. д.). Є це пов'язане з наслідками наукової революції, що про неї писав не тільки Гароді, але й ряд інших сучасних мислителів, і яка, напр., виявляється у скороченні кількості zatrudнених в сільському господарстві (у США, напр., вже сьогодні тільки 7% населення працює в сільському господарстві), у скороченні робочого дня і тижня на заводі, зрості автоматизації і збільшенні ролі інтелігенції в цілому продукційному процесі спільноти. Модерне, "комп'юторське" суспільство позбавляє робітництво і селянство тих основних функцій у суспільному продукті, які вони мали в добу першої індустріальної революції. І тут саме знову маємо до діла із помилковим поставленням цієї проблеми збоку більшості сучасних східних марксистів, які, залишаючись у полоні марксистської "клясики", по сьогодні не можуть визнати властивої ролі інтелігенції в сенсі чогось більшого, як тільки суспільного "слою", чи "прослойки". Є це шкідливі наслідки певної доктринальної інерції, яка не дає можливості збагнути й

усвідомити суть сучасного суспільства з його новою класовою стратифікацією і яка ще далі гальмує розвиток їхньої думки і практики під тиском перестарілої марксистівської теорії, яка формувалась ще в часах першої індустріялізованої революції. Очевидно, що вона не могла аж ніяк збагнути основних моментів післяіндустріялізаційного періоду, чи тим більше другої індустріальної революції, яка позначається не самими технологічними змінами, але глибшими науково-організаційними і суспільно-структуральними процесами. Ця остання проходить якраз не тільки під знаком комп'ютера й електроніки, але переорганізації підприємств і всього продукційного процесу та повного перерозподілу самих соціально-економічних і культурних взаємин, що про них вже вище була мова.

Самозрозуміло, що визнання абсолютного примату робітничої класи виходить у багатьох марксистів-ревізіоністів на Сході ще із того, що у їхніх країнах дуже часто розвиток суспільства є ще далі в стані першої індустріальної революції. І це діється не тільки внаслідок дотеперішнього історичного розвитку тих країн, але й тому, що якраз побудова соціалізму за "клясичними рецептами" доводить до ненормального, однобічного розвитку їхнього народного господарства і конкретно загальмувала і ріст економіки і суспільства. Це видно теж у тому, що, напр., відсоток zatrudнених у сільському господарстві в сателітних країнах є ще дуже високий, сама ж сільсько-господарська продукція порівняльно низька і невиспачальна, а в радянському випадку дійшло навіть до того, що продукт присадибних площ колгоспників є порівняльно неспівмірно вищий від колгоспного продукту.

Серван Шрайбер писав, що "комп'ютор започаткує куди більшу революцію ніж заводський конвеєр" і що "воно куди важче обслужити комп'ютери, ніж їх зробити" ^{140/}. Друга індустріальна революція, якої символом є комп'ютер, буде синтезою інтелектуального прогресу й економічного росту, буде синтезою думки, злученої з силою" ^{141/}.

В тому теж суть наукової революції, яка збільшила безпосередню продукційну роль інтелігенції і тим самим ще скріпила її рушійну соціально-політичну функцію. На жаль цього не можуть, чи не хочуть зрозуміти деякі марксисты - східні і західні і держаться далі старої марксистівської засади, що якщо факти не відповідають їхній доктрині, то тим гірше для фактів...

НАЦІОНАЛЬНЕ І СОЦІЯЛЬНЕ

Одним із головних закидів, що їх націоналісти у двадцятих і тридцятих роках висували проти соціалістичних партій в час перших визвольних змагань 1917-20 рр., було т. зв. перенаголошення соціально-економічної проблематики за ціну національно-політичної. Концентрація всієї визвольної політики того періоду на соціально-економічній програмі відсувала в тінь справу самого незалежного, державного будівництва. У висліді соціальна програма виходила понад концепцію самостійництва і в свій час таке однобічне, екстремне ставлення знайшло було своє зафіксування у горезвісному, "як не буде соціалістичної, то не треба ніякої"...української держави. Не входячи сьогодні в причини такого чи іншого ставлення справи нашими соціалістами, треба об'єктивно визнати, що у нашій визвольній політиці того періоду було таки доволі сильне та неспівмірно однобічне наголошення соціально-економічної програми й одночасно "недоголошення" національно-самостійницьких моментів. Для соціалістів, зрештою, був самозрозумілим примат соціального питання за всяких умов, а тим більше він став панівним в умовах революції 1917-1920 рр., яка проходила якраз в першу чергу під знаком не тільки політичного, але соціально-економічного перевороту. Програмове обличчя революції формували в основі російські соціалісти всіх мастей, під впливом яких були теж наші соціалісти і

з якими їм прийшлося від самого початку конкурувати. До речі, не тільки в російському соціалізмі різних відтінків, але й у всьому російському політикумі всилу об'єктивних причин, домінантним завжди було соціальне питання.

Питання російської державности для росіян - як і для кожного нормального державницького народу - було завжди бездискусійним і зрозумілим - і проблематичним залишався тільки політично-правний і соціально-економічний устрій російської держави. При тому завжди брав гору соціально-економічний момент, який в російському державному будівництві постійно визначав його політикум. Діялося це чи з Марксом - як у випадку соціалістів всіх напрямків, включно з комуністами, чи без Маркса - як у випадку білогвардійщини. Якщо ж ідеться про зовнішньо-політичний аспект російської політики, то він завжди був імперіальний: знову ж чи з Марксом, під прапором інтернаціоналізму, чи без нього, з традиційним російським великодержавництвом. До речі, він був так само "самозрозумілим", як і питання самої російської державности на корінних російських землях.

І тому завжди у програмовій ділянці російського політикуму акцент кладено на соціально-економічну політику, яка в додаток стала теж одним із вимірів зовнішньої політики Росії, у випадку комуністів. Вкінці згадаймо, що ця наголошеність соціального моменту в російському політикумі набрала ще додаткової гостроти внаслідок психологічної заабсорбованості і крайньої емотивності, які притаманні російській ментальності. Достоевський мав повну рацію, коли писав, що руська людина "не їсть ідей, ідея поїдає її" (людину).

Ця домінантність соціального моменту зафіксована теж у російській історіософії і то не тільки комуністичній, але і національній. Досьогодні напр., Жовтневу революцію, як історичний комплекс, розглядається всюди в основному у площині

її соціально-економічної генези. Найкраще схопив це, між іншим, останнім часом Н.А.Лагорио, правий російський публіцист в НТСівських "Гранях" у статті п.н. "Чи дійсно була революція неминучою?" Його відповідь була, що вона не була неминучою, але стала такою внаслідок неспроможности російської еліти розв'язати соціальне питання. У своїх висновках він пише:

"1. Еліта російського народу Петербурзького періоду проявила надзвичайний талант в ділянці культурної творчости і таку ж надзвичайну недієздатність у ділянці державного будівництва. Ця недієздатність виявилась у витворенні на тілі руського народу чиряка - кріпосного права, і у неспроможності своєчасно вилікувати цей чиряк.

2. Період від 1861 до 1917 рр. був періодом надзвичайного і прогресивного розквіту в усіх ділянках життя. Наслідки кріпосницького права, здавалося, були зліквідовані. Але ми помилились: Пригадка про нього таїлася у підсвідомості народної психіки, і в хвилину національної кризи вона виявилася фатальною.

3. Більшовизм прийшов до влади внаслідок нікому непотрібного перевороту палатного типу, яких було багато у XVIII ст. і цикл яких, здавалося, закінчився в грудні 1825 р. Закріпилися ж більшовики завдяки невикоріненому недовірю народу до тієї різновидности людського роду, що її мужик називав "барін".

4. В арсеналі більшовизму "барін" і "помешик" до цих пір залишаються найсильнішою зброєю. Навіть у придушенні угорської революції ця зброя була вжита: своїм пояснювали, що вони рятують мадярський народ від поміщиків. Поки цей комплекс не вижиється, мало надії на визволення від комуністичного гніту. Але клина вибивають клином: можливо, що таким клином виявиться "барін" нової формації - комуніст-апаратчик^{142/}

На маргінесі згадаємо, що не тільки в роках 1917-20, але й

посьогодні російські комуністи висувають постійно теж і нам оцього "барінського" страшила історично і ментально спрепарованого та постійно актуального, чи то у формі "польських поміщиків", чи "західніх капіталістів", як союзників "буржуазних націоналістів". Треба теж ствердити, що у нашому випадку комплекс "пана" в основному завжди ідентифікувався з чужинцем (поляком, німцем, чи самим руським), а не як у випадку росіян, де акцент кладено завжди на доморослого "баріна".

Вертаючись до нашої основної теми, мусимо визнати, що слабкістю українського політикуму перших визвольних змагань було однак не так "перенаголошення" соціально-економічної проблематики (до речі, її подекуди теж і "недоголошувано"), як брак отієї власної, самозрозумілої для інших, концепції самостійної держави. Національна державність, ота аксіома всякої політики, не була такою аксіоматичною для деяких наших соціалістів і не раз розпливалася у федеративних, або універсально-утопійних чужих концепціях. Сам соціалізм, з його наголошенням соціального, був тут властиво ні при чому, бо так само, як він не перешкоджував (а навпаки помагав) російським соціалістам, то так само не був перепоною напр. для польського соціаліста - Пілсудського. Корінь лиха був таки у нашій власній політичній невиробленості, у слабкій національній свідомості всього народу і бракові політичної культури нашої тодішньої верхівки. Але, це не значить, що сама соціальна проблематика була неважливою і що її можна було ігнорувати. Навпаки, в тодішній ситуації була неможливою будь-яка національна політика без належного врахування соціально-економічних моментів. Не забуваймо, що тодішня хвиля революції проходила таки в першу чергу під прапором далекойдучих соціальних змін і якщо в цім епохальнім перевороті ми не здали іспиту, то великою мірою теж і тому, що не зуміли були також розв'язати складної тогочасної соціально-економічної проблематики. А це тільки підкреслює її важливість. В ім'я правди і без того, щоб робити комусь закиди,

треба нам признатися, що ми були тоді надто слабкі не тільки в національно-самостійницькому, але й соціально-економічному концептуванні, незалежно від того, що дехто думає, що цей останній момент перенаголошувано.

Це повинно бути теж перестрогою для нас і в сучасному і на майбутнє, щоб не легковажити соціальної програми взагалі. Тенденції до цього, до речі, були подекуди в націоналістичному русі на певному етапі розвитку у тридцятих роках.

Як звичайно в таких випадках буває, політичний маяк має тенденцію розмахуватись від однієї крайности до другої. Раз уважали, що в перших визвольних змаганнях було перенаголошення соціально-економічної програми і занедбання національно-політичної, то логічно зараз треба було "перенаголошувати" останню.

Ми вже вище вказали на ненормальність такого міркування. Справа власної державности є недискусійною і дискутується тільки про її внутрішній політичний і соціально-економічний устрій. І ця справа мусить бути виразно стверджена у всякій українській програмі і платформі, як вихідна нашої боротьби. Якщо ж ідеться про політичний і соціально-економічний аспект народного життя, то вони однаково важливі і програмове їх розроблення мусить проходити без того, щоб одне з них трактувалося "помачушиному". Соціальне є тісно пов'язане з національно-політичним і про це треба постійно пам'ятати. Не випадково, напр., Організація Українських Націоналістів - ОУН з 1930-их років при зустрічі з дійсністю на східних і осередніх землях України в 1940/42 рр. дуже скоро почала була "наголошувати" соціальний аспект у своїй програмі, ствердивши, що самої національно-політичної концепції не вистачає.*/ Важливість соціальної проблематики

*/ Щоправда, вже в половині тридцятих років діяла в Західній Україні група І. Мітринги, яка підняла була вагу соціально-економічного питання у своїй програмі, але вона була фактично поза ОУН і вернулася до неї шойно в роках 1939-41. Якоюсь

знайшла свій відгук в усіх програмових постановах українського підпілля УГВР-ОУН-УПА та в писаннях тодішніх публіцистів. Головно П. Полтава і О. Горновий присвятили були дуже багато часу і місця розробленню соціального питання, в тому теж під кутом тактичного застосування і використання поодиноких елементів соціальної програми ворога проти нього самого. Пригадаймо хочби видвиження П. Полтавою концепції безкласового суспільства із протиставленням його існуючому стратифікованому радянському суспільству.

Коротко: соціально-економічне питання було важливим в період перших визвольних змагань і в період других визвольних змагань, воно є важливим сьогодні і буде важливим в майбутньому. До речі воно було важливим постійно і його важливість ніколи не применшувалася тим, що ми наголошували менше, чи більше національний, часто політичний аспект нашої визвольної політики. На протязі нашої історії соціальне питання було часто якщо не вирішальним, то одним із найбільш співвирішальних факторів нашого національного життя.

В добу Хмельниччини соціальне питання було одним із найважливіших. В ідеально майже пов'язанні і симбіозі з національно-політичним і релігійним елементами, соціальний елемент був найбільш сильним і мобілізуючим, якщо йшлося про мобілізацію народних мас. Подібно у випадку гайдамаччини і коліївщини, соціальний елемент був вирішальний і переважав над релігійним та політичним.

"Роля" соціального елемента у національній боротьбі була однак не завжди позитивною. Не раз у нашій історії цей елемент використовувався внутрішніми противниками і зовнішніми ворогами для послаблення і знищення нашої державности.

мірою вона була теж передвісником пізніших перемін в соціально-економічній програмі ОУН. Знову ж соціально-економічні писання М. Сціборського були радше загально-політичного характеру і цілісно базувалися на т.зв. солідаризмі, як певній формі корпоративного суспільства, модного в той час в Італії

Зокрема два наші історичні сусіди - росіяни і поляки - систематично намагалися використовувати соціальне невдоволення і соціальні суперечності молодій гетьманській козацькій державі для її знесення і ліквідації. Поляки, напр., весь час старалися розіграти соціальні суперечності між козацькою старшиною і поспільством, намагаючись протиставити першу другому. Ця ставка на упривілейовану козацьку верству і намагання повернути її на свій бік мала, напр., немалі успіхи у випадку Виговського.

Росіяни стосували подвійну тактику: з одного боку постійно намагалися розіграти поспільство і "чернь" проти старшини і гетьмана, а з другої старалися перекупками, привілеями й обманом вбити клина в цю саму ж верхівку. В цьому відношенні вони не раз доказували непересічної майстерності, стосуючи консеквентно і безоглядно рафіновану політичну диверсію. Клясичним прикладом її може послужити хоч би Конотоп і пізніший упадок Виговського. Саме на цьому прикладі увиразнюється значення російської політичної диверсії у її відділюванні на нашу історію і зокрема й використання нею нашої соціальної проблематики.

Пригадаймо, що перемога Виговського над військами князя Трубецького в липні 1659 р. була дошкульним ударом для Москви, з далекойдучими політичними імплікаціями на майбутнє, передусім для нас самих і росіян. Поразка москалів під Конотопом була не тільки збройною, але і їхньою морально-політичною програною, яка викликала була в цілій Московщині загальне пригноблення і паніку. Історик Іван Холмський (Крип'якевич) так характеризує тодішню ситуацію: "Після довгих років воєнних перемог московська армія вперше зазнала такої сильної поразки. Переполох був такий великий, що цар наказав укріплювати Москву новими фортифікаціями: боялися, що українські війська готові піти на столицю. Були чутки, що царський двір вибирається далеко на схід, за Волгу. Татари, союзники Виговського, з насміхом говорили московським послам: "Ваш цар хоче запанувати над запорізькими козаками; польський король також

хотів панувати над ними, але й своє королівство потім віддав - те саме буде і з московським царством, загине через козаків”.

Холмський робить висновок: ”бій під Конотопом, здавалось, вирішив війну на користь України”.¹⁴³/ Але, на жаль, як знаємо, Виговський не зміг закріпити своєї перемоги, ані її повністю використати, саме через зручну і ехину політичну диверсію Москви. Росіяни використали внутрішню опозицію проти Виговського і при допомозі полковника Івана Безпалого, якому московські воеводи дали повну підтримку, зуміли викликати нову громадянську війну в Україні, яка звела нанівець конотопську перемогу і закінчилася поваленням самого Виговського. Холмський пише, що ”почалося народне повстання проти панів; жертвою його впав теж Юрій Немирич, якого вбили селяни коло Ніжина. Прийшли знову страхіття громадянської війни: ”одно містечко воює проти другого, син проти батька, батько проти сина - страшне тут твориться вавилонське замішання” - писав очевидець. Використала це Москва.”

Перекиньмося два з половиною століття наперед і в умовах 1917-20 рр. побачимо подібне ”вавилонське замішання” у нас на Україні, знову ж впроваджене з півночі і знову ж базоване в основному на соціально-економічній ”програмі”.

Взагалі Гетьманська Україна - це одна широка канва дослідів російської політичної диверсії, основаної якраз на використанню соціально-економічних моментів. Одночасно це ще один доказ, як недостача у нас належної програмової розв'язки соціального питання вдаряла в основи нашої державности і переводила постійно до ”вавилонських замішань”. Яке складне було це питання, видно хочби з прикладу Івана Мазепи, якого соціальна політика була далеко не такою, як її намагається представити народницька історіософія. Скріплюючи позиції козацької старшини, як провідної верстви держави, Мазепа не занедбував теж інтересів інших суспільних шарів. Разом із його такими

потягненнями, як переведення 1701 р. у поспільство т. зв. підсудків (безземельних селян, які продали свою землю і як безземельна голота втікали від своїх селянських повинностей), він 1691 р. видав був універсал про обмеження прав землевласників, перевіряв права старшини на землю, зреформував податки, обмежив оренду. Але це не перешкодило Петрові Іваненкові, на якого поставили були татари, змобілізувати значну частину населення під гаслом боротьби проти козацької старшини, "проти чортів-панів, орендарів і дуків, що їм царі маєтності надавали".

Подібно соціальні суперечності використав був також Петро І-ий проти Мазепи, коли висунув проти нього Івана Скоропадського, з частиною старшини, яка залишилася була по московському боці. Знову ж наступила тут дивна комбінація релігійного і соціального моменту, але тим разом у негативному для нас укладі: православне духовенство проклинало Мазепу, як зрадника, а населення, невдоволене соціальною політикою Мазепи, без опору піддавалося російським військам.

Клясичним прикладом російської політичної диверсії, базованої на соціальному моменті, є також поставлення Брюховецького на гетьмана в 1663 р. За одним замахом Москві вдалося руками "черні" викінчити одночасно двох інших претендентів на гетьманський пост: Сомка і Золотаренка. На "Чорній раді", яка зібралась була під Ніжином в червні 1663 р., і в якій козаки, селяни і міщани мали рівний голос, "чернь" рішуче виступила проти козацької старшини, післала на смерть Сомка і Золотаренка, а гетьманську булаву передала ставленникові Москви - Брюховецькому, запорізькому кошовому.

Взагалі, протягом всієї історії українсько-російських взаємин, Москва будувала свої політичні концепції проти Києва в основному на соціальній базі, якій в допомогу висувалось "спільні" елементи віри (православ'я), "спільне" історичне походження (від Русі), культурні взаємопов'язання і "постійну" загрозу збоку

всякого Заходу. А там, де не було соціальної бази, там її створювано штучно при допомозі всякого роду суспільних фікцій, підправлених ідеологічним сосом. Так, напр., було з "українською буржуазією", під час визвольних змагань в рр 1917-20 і навіть під час українізації в 1920-их роках, яка мала послужити нічим іншим як "інструментальним претекстом" для викінчення українського самостійницького політикуму в цілому. Відомою річчю є, що, напр., за царських часів української національної буржуазії не було, бо весь заможний і упривілейований елемент з України, який можна б скваліфікувати як буржуазну клясу, автоматично поривав із своєю нацією і йшов на службу російському самодержавію. Навіть тодішнє малоросійське холуйство було нічим іншим як інтегральною частиною російської феодално-буржуазної кляси. До речі, куди краще було б, якщо б ми таки були мали нашу власну національну буржуазію... Бо такий стан, який був наділі у нас, означав ніщо інше, як позбавлення української нації певної впливової кляси, яка на даному історичному етапі відіграла дуже важливу роллю в політичному розвитку кожного народу, включно з російським. Пригадаймо, що чей же якраз із російської буржуазії вийшли в основному всі провідні російські (не єврейські) діячі і правих і лівих течій - включно з самим Леніним. І в тому відношенні для нас таки було мало потіхи в тому, що внаслідок зовсім інакшого стану на Україні, де не було української буржуазії, бо вона була російська, ми заслужили були собі в Грушевського і Винниченка на визначення "безбуржуазности української нації", як соціо-політичного позитиву.

Винниченко писав зовсім вірно, що: "Українська нація силою історичних умов і обставин не витворила своєї національної буржуазії - ні індустріальної, ні торговельно-фінансової, ні навіть аграрної (коли не рахувати окремих одиниць). Коли я вперше в 1917 р. виставив цю тезу і на ній базував напрямок нашої політики й боротьби з тимчасовим урядом, то на мене з різних причин обурилися і деякі соціалісти й несоціалісти українські. Одначе, факт

був фактом і його зрештою мусіли визнати всі і навіть підкреслювати його” (Винниченко: ”Поворот на Україну” стор. 22).

В цьому погоджувався з ним навіть комуніст П. Любченко, який вже в 1926 р. признавав, що справедливим у твердженнях Винниченка було те, що: ”українська нація не витворила своєї національної великої буржуазії, тобто буржуазії, яка стояла б за царату на чолі українського національного руху, яка б уважала себе складовою частиною української нації, яка б вбачала за час царату свої клясові інтереси в творенні окремої буржуазної держави. Дійсно велика буржуазія, що виходила з української нації, чи то аграрна, чи промислова, - складала іспита на вірність царатові й капіталістичній клясі пануючої російської нації не тільки в лінії переведення клясової соціальної політики, але й у лінії повного відмовлення від тієї нації, з лав якої вона вийшла. Приєднатися до дільби пирога, який припадав на долю юнкерсько-капіталістичних груп старої Росії, в царській Росії буржуазія пригноблених націй могла, тільки відсахнувшись своєї нації і ставши в лави національних гнобителів ”свого народу”.^{144/}

З тим пов’язаний був інший, дуже важливий і некорисний для нас феномен, а саме відсутність національного українського робітництва. Отже ж, не мали ми не тільки буржуазії, але й не мали робітничої кляси, на яку саме і спирався комунізм у своєму поході на Україну, під прапором фікційного союзу робітників з селянами. Але так само, як препаровано ”буржуазію” для негативних цілей російського комунізму (з поміччю доморослих більших чи менших наївняків і обманутих), так само і препаровано ”українську робітничу клясу” для ”позитивної” мети Москви, не зважаючи на те що всі знали, що воно наділі не так.

На червневому пленумі ЦК КП(б) України В. Затонський виразно говорив, що:

”Основні труднощі, що перешкождали й перешкоджають досі переведенню національної політики, полягали в тому, що

пролетаріят на Україні був або російський походженням, або російський культурою, що більшість пролетаріату до революції, принаймні до 1917 р., мало цікавилася Україною і національним питанням взагалі. Нема чого довго розказувати, через що так сталося, але це є історичний факт, наслідок 300-річного утиску України з боку царату, наслідок того, що у нас капіталізм розвивався на Україні не на українському ґрунті, не поступово, як він розвивався по деяких країнах, навіть в Росії. Капітал прийшов сюди зразу, як капітал здебільшого концесійний, який зразу привіз із собою й знаряддя, робітників-майстрів закордонних і робітників, що були фахівцями у вже більш розвиненій Росії, та промисловість притягла на заводи і виходців з українського села, але зразу їх втягла в русифіковані міста, де вони швидко русифікувались. Через що саме це сталося, про це хай досліджують наші історики, але факт той, що пролетаріят на Україні почував себе переважно російським, майже не цікавлячись національним питанням”.

Щодо селянства, то за твердженням того ж Затонського: “Селянство зберегло своє національне лице, селянство було українським, воно говорило українською мовою, що її вищі класи суспільства вважали за мужицьку мову, і сам селянин вважав, що він простий мужик, що у нього мова проста, мужицька. Навіть з початку революції деякі селяни відмовлялися вчити своїх дітей української мови, тому, що вона мужицька, а вони хотіли зразу вчити мови панської, цебто на мові більш культурній.”^{145/}

Виглядає, що саме і на тих селянах, які після революції “зразу хотіли вчити мови панської”, і базувався союз російського пролетаріату з “українським селянством”... Зрештою, цей же автор признає, що “щодо національного питання, то плутанина була у нас страшна. І ось коли сталася революція, то в перший час, як і проти царату, національний рух на Україні відогравав з початку роллю революційну, тому що він розхитував підвалини царату, розхитав підвалини російського імперіялізму, слабенького,

миршавого та все ж імперіялізму. Національний рух на Україні відіграв почасти ту роль, яку відігравав національний рух решти колоній, тому що Україна була безперечно колонією, хоча не зовсім подібною до деяких інших колоній, як, наприклад, Індія, бо оця українська колонія була економічно більш розвинена, ніж сама метрополія. Але, безперечно, політика царату й російської буржуазії була колоніальною. Наслідки були ті, що національний рух, тут на Україні мав революційне значення тільки що не таке велике, як у якомусь Марокко, бо вже розвинувсь безпосередньо робітничий рух".^{146/}

Затонський однак не додав найсуттєвішого, а саме, що "національний рух", якому він признає, що він "мав революційне значення", не опирався на тому селянському елементі, який навіть не хотів своїх дітей вчити рідної мови, але на свідомому - більше, чи менше - свого національного "я" селянинові, та сільському й урбанізованому інтелігентові.

До речі, це й була причина, чому якраз з них опісля в 1920 рр., зроблено "стрижень української буржуазії", як союзу куркуля з урбанізованою інтелігенцією, яка "орієнтується на буржуазію капіталістичної Європи"... І то навіть не зважаючи на те, що в тому самому часі, як признавав сам Затонський і інші - існувала наділі непівська російська буржуазія на Україні, яка не одинока, правда, була рупором російського шовінізму. Він сам писав, що: "Правда, російська буржуазія на Україні, може не так міцна, як вона сама хотіла б бути, але вона щільно зв'язана, поперше, з буржуазією в Росії, а подруге, з тими фахівцями, з тим чиновництвом, інтелігенцією, що в свій час сиділи на Україні під час царату, а потім стали на радянську платформу, жить бо треба. Ці службовці російської культури, навіть, по ширості ті, що працюють з нами, вони, по суті, по своєму клясовому інстинкту стоять за "єдину неделимую Россию", тож їх хліб насущний (ще з маслом таки). Для прикладу я вам прочитаю: "Жива є Європейська культура. Як і раніше ми відстали від Європи. Нам треба брати з неї приклад, а не

відвертатися від неї і тим більше не трактувати її з висока. "Розшукати себе" ми зможемо лише прилучившись до Європи, тільки усвідомивши себе європейцями. Росія може сказати "своє слово", але для цього їй цілком не треба виступати проти Заходу, їй треба спертися на нього, їй треба виходити з європейської культури". (Устрялов: "У окна вагона", журнал "Новая Россия" ч.3.)

"Російський шовінізм ми маємо й на Україні, він знаходиться в щільному зв'язку зі всією буржуазією у всесоюзному масштабі. Більш того, і ті наші російські фахівці, що так плачуться про занепад російської культури, про зниження культурного рівня, вони в щільному зв'язку з тими спеціалістами, що сидять в радянському апараті, і часто й густо централізують усе для того, аби використати для своєї любови, для "єдиної невідимої".

"Їх вплив ми маємо і на деяких комуністів, наприклад, тов. Ларіна, що виступав з катедри ЦВК Союзу. Тов. Ларін висловлював думки наших російських фахівців, яких ми примушуємо українізуватись. І не тільки Ларін це каже, а й серед інших комуністів традиції "старого обивательського" дуже міцні. Шовінізм живе..."^{147/}

Ба, щобільше, сам Затонський мусів ставити питання української буржуазії у "несерйозній площині" і підтасовувати під неї зовсім "неклясові елементи", включно навіть з такими, які не збирались робити перевороту проти радянської влади і навіть самі вели "рішучу боротьбу з куркулем..." Він говорив: "Кажуть нам, - немає української буржуазії, яка там українська буржуазія? Де той, кажуть, український непман? Справді, назвіть мені хоч одного українського непмана? Ну, може, яка Параска з Києва, чи Тарас з Полтави, що пряники продає на ярмарку. Де той непман український, що про нього базікають, коли його в світі немає? Так доводиться чути. В світі його може й небагато, але є люди, які на нього чекають, як то кажуть, ще хазяїна немає, а прикажчик вже є. Так завше буває, бо є місце, яке буржуазія повинна займати в

життю по закону буржуазного розвитку країни. Так само, як Струве в свій час був прикажчиком російського капіталу, обґрунтовуючи право свого господаря на владу, так і зараз уже є прикажчик капіталу українського-українські Струве. Саме (про Струве я буду говорити далі) Струве назвався марксистом, а є й безпосередні прикажчики буржуазії, що переводять буржуазне виховання, оформлюють безпосередньо буржуазну ідеологію. Миська буржуазія зараз репрезентована урбанізованою інтелігенцією. Чого вона хоче? Тут є різні відтінки, в яких треба розбиратися, бо зразу не розбереш - в чому тут справа. Звичайно, який небудь старий вчений, професор, він просто каже - у нас повинно бути, як в цивілізованій країні. А як же? (Може він цього і не говорить, бо він знає, що тов. Балицький існує на світі, хоч він вже і не ЧК, а ГПУ. Але в усякому разі думає, і навіть говорить - тільки іноді.) От ці всі, що говорять про ренесанс буржуазії, вони орієнтуються на буржуазію капіталістичної Європи. Є серед них такі течії, які не вірять зараз у можливість перевороту і які в різних штуках, в мистецтві шукають задоволення, шукають задоволення в романтизмові, це неокляски і т. інш. Дуже цікаво подивитися, про що вони пишуть. Вони весь час тільки й розказують що про занепад, про рознику і т. інш.

"Ніби то говорять про Тібуллу чи Катуллу римського, а бачиш, придивившись, що то живісінький "рідний емігрант чи місцевий ширий". От серед цих буржуазних ідеологів, серед них є цікаві типи, які зараз ведуть рішучу боротьбу з куркулем, з його обмеженістю, відсталістю тощо. Не цим мусить, кажуть, підвестися Україна, а шляхом розвитку промисловости. Треба орієнтуватись не на Кобеляки, а на Європу. В боротьбі проти кулацької обмежености нам з ними ще по дорозі. Одначе, лише формально. Згадайте, товариші, що Ленін говорив в свій час про ту селянську обмеженість, про відсталість сільського господарства, коли з початку преводив НЕП і коли, навіть, думав при допомозі державного капіталізму, за допомогою концесій, посувати вперед

дрібно-власницьке господарство. Це вони й кажуть. "Ми, каже, зовсім з вами, комуністами, згодні, ми теж проти куркуля, проти його ідеології, ми сами проти галушок, проти ідеології галушок з салом (проти галушок ніхто не висловлюється), проти ідеалізації вишневого садку. Вони беруть курс на європейську цивілізацію. Цілком правильно беруть курс і це зрозуміло. Вони так само, як Устрялов, тільки він із Харбіна говорить одверто, а вони прикрито, беруть курс на Європу. Вони годяться стати на радянську політичну платформу, використовуючи нашу українізацію. Чому ні, коли можна при допомозі українізації завоювати ті позиції, з яких їх вибила революція. Вони говорять, що це вони є нові сили, що їм історія доручає зараз керувати розвитком культури на Україні. Одночасно вони говорять про розп'яття, про розпуку. Візьміть сучасну українську літературу, яку хочете, починаючи від журналу "Життя і революція" до "Червоного Шляху". Який улюблений момент повторюється майже в кожному літературному творі? Це образ: "розп'ята земля", "розп'яте село", "розп'ята фігура". Я міг би навести десятки зразків, "розп'яте", "розп'яте", "розп'яте". Подітись нікуди. Звичайно, розпинають неньку Україну. Вони одверто не говорять, та за них часами комуністи говорять, ті вважають, що можуть бути менш обережними". 148/

Ми не знаємо, чи Затонський був того свідомий, але такими своїми ствердженнями він вже тоді визначив був долю дальшої українізації і долю цілого українського народу, і свою власну, ще заки Сталін остаточно започаткував реалізацію своєї "національної політики".

А при тому він, напевно, усвідомлював собі, що наділі жодної української буржуазії не було і він преперував її штучно; що натомість були ще залишки старої розгромленої російської буржуазії, нові непівські парвенью і чиновництво-фахівці, які фактично ще далі орієнтувалися на "єдиную неделимую" і свою власну Європу. Але, якщо Затонський закидав орієнтацію на

Європу теж "українському урбанізованому інтелігентові", то він добре знав, що це була інша орієнтація і на іншу Європу, а передусім ця орієнтація означала порвання з всякою Москвою - тією офіційною, спролетаризованою червоними комісарами і цією, яка орієнтувалася на "свою" Європу, по вулицях столиць якої розшибались вже тоді царські генерали і полковники, кадетські політики і бувші поміщики та промисловці й купці. Коротко, це було то, що опісля Микола Хвильовий схопив в одному реченні: "Геть від Москви!"

"Клясова ментальність" Затонського примушувала його однак все вбирати в "соціально-економічні формули" і для того, щоб вдарити по наростаючому культурно-політичному відродженню українства, він насилу препарував і "українську буржуазію" і "клясових ворогів" якраз із тих національних елементів, які ані своїм походженням, ні світоглядом, ні тим більше матеріяльним станом, не мали нічого спільного ні з буржуазією, ні тим більше з російською буржуазією, що до неї він обов'язково хотів "допасувати" "зурбанізованого українського інтелігента". Ця сама "клясова логіка" диктувала теж якусь ірраціональну ненависть до іншого "клясового ворога", до селянства, як протиставника "пролетаріатові"; того селянства, яке й надалі залишалось генератором здорових сил національного відродження.

Подібно, зрештою, стверджував П. Любченко, кажучи, що:

"Орієнтувати нас сьогодні на селянство, це значить відсувати на друге місце пролетаріат - проводиря неможньо середняцької частини селянства, організатора соціалістичного суспільства; це значить орієнтувати на заможню куркульську частину селянства (бо їй належитиме провід); це значить реставрувати на Україні політичну течію буржуазної демократії".^{149/} Це було нав'язання до Грушевського, який в той сам час писав: "Досі брак відповідно розвиненої численної, міцної робітничої верстви становить дефект української національності, і тільки з ментом, коли вповні на 100%

усвідомлена селянська маса почне заливати міста України - досі ще так мало українські, - їх фабрики, шахти й порти, буде українізувати міське життя й робітничий пролетаріят і не підпадати русифікації в його рямцях - тільки тоді: українське національне життя здобуде потрібну повноту й завершеність і з повною силою розвинеться орієнтація на верству робітничу".¹⁵⁰/ І коли Любченко боявся концепції Грушевського, бо це, мовляв, означатиме "відсунення пролетаріату" і створення якоїсь "робітничо-селянської України", але не пролетарської, то Москва бачила в тому створення сильного українського, хай і комуністичного, але власного політикуму взагалі. І під плащиком штучно натягнутих формулок про "українську буржуазію", "куркуля" й "урбанізованого інтелігента" розправились вневдовзі зі всіми: і штучно підгасованими "клясовими ворогами" і з самими Затонськими та Любченками.

Любченки боялись "селянської демократії, як містка до буржуазної демократії". Зокрема вони боялись, що "Зріст куркульської частини села, зріст буржуазних елементів міста неминуче мають потягти до загострення національної боротьби серед цих верств населення різних національностей. Буржуазія, що одержала можливість за умов НЕПу трохи підгодуватись, що зростає (не відносно, а абсолютно), дрібна буржуазія поспробує керувати наш культурний процес у буржуазійне річище. Вона вже тепер на нинішньому етапі, намагається висунути й висуває своїх ідеологів, так би мовити нових, які б здатні були, намічати тактичні шляхи в умовах радянської дійсности. Вона пробує й буде пробувати вплинути на ширші шари інтелігенції, щоб перетягнути її на свій бік, відірвати від пролетаріату, під загально національний прапор, підкорити її своєму впливові. Не підлягає ніякому сумніву, що вона спробує через окремі націоналістично настроєні шари селянства вплинути навіть на пролетаріат. Як завершення цієї позиції буржуазні наростки поспробують викликати міжнаціональну ворожнечу, не тільки всередині України, але й

ворожнечу між окремими радянськими республіками. Українська буржуазія пробує скористати дореволюційне національне пригнічення від російської буржуазії українських трудящих мас, щоб нацькувати хорі на націоналізм дрібно-буржуазні українські маси супроти російського пролетаріату, супроти Москви. Замість дійсного відвічальника за вчинки російського царату російських капіталістів, вона спробує поставити російську націю взагалі і зокрема російську націю сучасну, коли пролетаріат є в ній пануючою силою. Теорія безбуржуазности української нації - є витонченою теорією, що може спантеличувати, заважати бачити оцю загрозу з боку підростаючої буржуазії й дрібнобуржуазної стихії на українському культурному фронті. Теорія безбуржуазности української нації допомагає прикривати якраз того ворога, що його повинен бачити кожен, хто хоче творити й бере участь у творенні соціалістичної культури. Історіографія 60 років XIX століття, видання Академіка Грушевського 1926 року - семафор, що відкриває шлях на рейки буржуазно-національного відродження.”^{151/}

В кінцевому результаті ці самі Любченки заплатили за цей свій "клясовий" страх повною руїною цілого українського політичного і культурного життя і власним життям.

Всіх цих негативних явищ однак не можна вияснити самим тільки браком належного наголошення національно-політичного моменту, чи наявністю анархістичних елементів у нашому суспільстві. Треба шукати глибших причин і цього "браку" наголошення національного державництва, як основного постуляту народу, і генези анархістичних елементів у нашій ментальності. Зокрема треба теж пам'ятати, що, як вище було сказано, ті ж самі соціальні моменти, які були тлом і матерією для негативних явищ у нашій історії, відігравали також дуже позитивну роль у нашій визвольній боротьбі.

І тому "складности" соціального питання треба шукати таки в його об'єктивному величезному значенні в національному житті.

яке якраз ним в основному виповняється. Є воно впливом природного відчуття і змагання до соціальної справедливості, які є міцно вкорінені в психіці українця (і людини взагалі) від віків. Пригадаймо, що за княжих часів наше суспільство відзначалося своїм клясовим поділом, який був куди демократичніший, справедливіший та здоровіший від доміантного тоді на Заході станового укладу. Статус нашого князя, роля княжої ради, роля боярської ради, а передусім віча - були тільки логічними виявами гуманної і міцної соціальної свідомості нашого народу від самих початків. Це треба сказати теж про нашу правосвідомість, яка була надзвичайно поступова, зокрема в порівнянні з жорстокістю права в усій Європі того часу.

Знову ж, уся козацько-гетьманська доба проходила під знаком боротьби за "вольності", як синонім свободи і справедливості. І. Холмський (І. Крип'якевич) так характеризує цей період:

"Все цінне, за що велася боротьба, мало назву "вольностей". Це поняття появилось в XVI ст., коли різним гуртам і клясам доводилось обороняти свої давні права. За свої вольності заступалися українські пани на люблінському соймі, так само бояри ставали в оборону своїх земель, селяни вели боротьбу за волю, міщани добивалися рівноправности в місті, інтелігенція протестувала проти національних обмежень, врешті Запорізьке військо з'єднало всіх до боротьби за державну самостійність. Оборона вольностей була головною справою, якою жила тогочасна Україна. Гніт, який терпіли і одиниці і все громадянство, незвичайно вигострив чуття на всякі образи, і найменший утиск викликав реакцію. Чужосторонні подорожники, що проїздили через Україну, помічали цю чутливість і зазначали, що українці "над усе люблять свободу". Історик Шерер писав про козаків так: "Вони воліли невгоди важких походів, аніж спокійне життя рабів. З їх історії довідуємося, як батьки передавали своїм синам горде почування незалежности, як найдорожчу спадщину, при чому гасло "смерть або воля" було їх одиноким заповітом, що переходив від батька до сина, разом з прадідівською зброєю." ^{152/}

В новіших часах нашої історії, національне визволення також завжди включало соціальне питання і гасло "за національну і соціальну свободу" стало константою всіх наших політичних програм. Пригадаймо, що якраз, наприклад, програма УГВР стала виразником найбільш передової соціальної доктрини і міцно перегукується з передовою соціальною думкою на Заході. І в тому відношенні така природна тенденція української ментальности є дуже позитивною, разом із виразним державницьким унапрявленням, нормальним для всіх розвинених народів. Бож, за нормальних обставин навіть таке чи інше перенаголошення соціальних аспектів, як, наприклад, певна тенденція подекуди до "урівнювки" російського типу, (яку накинули нам росіяни в процесі їхнього культурного наступу проти нас), не є самі собою небезпечні, як довго вони балаються національним "здоровим глуздом" і належною політичною культурою. А так чи інакше, соціальне питання є центральним у цілому комплексі визвольної політики і постійне розроблювання і наголошування його є кінцевим на теперішньому і майбутньому етапі нашої боротьби.

Очевидно, що в розгарі самої революційної боротьби, сучасний перерозподіл класових інтересів в радянському суспільстві, який пішов по лінії протиставлення всіх трудящих і трудової інтелігенції проти партійної бюрократії і воєнщини, упрощує якоюсь мірою програмове схоплення соціального питання в порівнянні з 1917-20 рр., але воно тим не менше підкреслює кінцевість виразно національного, власного, політичного поставлення цієї справи з нашого боку, проти нових "соціальних" і несоціальних "універсальних" концепційок, готованих уже сьогодні в різнородних російських кухнях. Було б гірше, ніж зле, якщо б ми знову нашу соціальну проблематику залишили до "опрацювання" нашим сусідам, які, як знаємо над цим "трудяться" і які аж ніяк нею не хestують. Зрештою, було б досить наївно твердити, напр., що в майбутньому не буде в нашому суспільстві соціальних проблем і конфліктів. Соціальні інтереси робітництва, селянства і

технократії та інтелігенції взагалі - в певних відношеннях - будуть завжди суперечні і вони саме складаються на зміст соціальної проблематики.

Вкінці слід звернути увагу на соціальне питання в сучасному, як надзвичайно динамічний і всесторонній фактор революційного потенціалу за усяких умов визвольної боротьби.

Соціальний гніт це - могутній генератор революційних процесів широких народних мас і правильна соціально-економічна програма це - не менш могутній інструмент мобілізації цих мас на боротьбу. До речі, дуже часто саме соціальний момент має ширший відгук і засяг відділювання, ніж чисто політичний, головно в робітничих і селянських масах.

Ба що більше, соціальне питання є теж постійним запальником кризових ситуацій, які можуть розгорнутися за відповідних умов у хвилю загальної революції.

Новочеркаськ з червня 1962 р. і Гданськ з грудня 1970 - це тільки провісники величезних можливостей у тому відношенні.

Тому тільки поєднання соціального і національного у нашій програмі є передумовою успішності нашої боротьби у майбутньому. Воно має бути нічим іншим, як поєднанням політичної і соціальної демократії.

НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ОРГАНІЗМ

Вивершенням української визвольної революції має бути новий самостійний, незалежний організм, оснований на справжньому демократизмі, тобто коротко: українська демократична держава. У нас є дуже тісно пов'язані елементи національного і демократичного, бо для нас утвердження нації є нерозривно пов'язане з народженням демократії. І не випадково якраз у нашій соціології присвячено так багато місця взаємовідношенню демократії і нації. Зрештою так мається справа не тільки в нас, але в усьому світі і нічого дивного, що такі наші соціологи як В. Старосольський, Ст. Рудницький і В. Левинський і інші базувалися в цьому питанні на соціології Заходу. Модерна соціологія теж підтвердила тісне пов'язання становлення нації і демократії, і признала, що як це писала Ф. Бавмгартен, "демократичний устрій є політичним аспектом почуття спільноти."

В. Старосольський не тільки пов'язував безпосередньо постання нації із демократією, але йшов так далеко, що заперечував взагалі існування нації в переддемократичній епосі.

Ідучи за думкою Ю. Бачинського ("Україна Ірредента") він писав, що: "Народина нації є тісно зв'язані з народами політичної новочасної демократії. Зв'язок поміж обома є не випадковий і не зовнішній тільки, але лежить глибоко в суті обох

явищ. З внутрішньою необхідністю мусів суспільно-політичний рух, що відбувався під кличем боротьби за народну суверенність, викликати явище назване нацією. Розуміється, не про логічну необхідність тут мова. Не абстрактна логіка породила націю. Породила її практична, соціальна та психологічна неминучість, якої закони в суспільнім буттю далеко сильніші та плодотворніші як закони формальної логіки. Але навіть в царині цієї останньої, в царині абстрактного, теоретичного думання в супроводі якого відбувалася величава боротьба політичного абсолютизму з "народом" за державу, навіть там стрічаємо моменти, які вказують на необхідність народження політичної нації".^{153/}

Сам процес боротьби народів за державну суверенність він характеризує так: "Його істота була досі в тому, що раціональне було все перемішане з араціональним, думання з почуваннями і гонами, логіка з психологією, зокрема ж із гуртовою психологією, свідомо воля з стихійною. Так і боротьба народів, за державну власть відбувалася не тільки під керуванням розумної думки, але в супроводі і теж під керуванням стихійних психічних процесів, що були рівночасно умовою для її успіху і її кінечним продуктом. Ці два боки одних і тихже подій, ці прояви одного й того ж процесу в двох різних областях є демократія в царині свідомої волі та нація в царині стихійної волі. Жоанне,^{154/} який одначе розходитьсь з висказаними тут поглядами, мусить признати, що національний принцип це "заняття ідеї держави демократичним підйомом".^{155/}

Навіть речник "атомістичної" теорії нації С. Рудницький повторяє за Ренаном всі волеві і раціональні елементи визначення поняття нації при допомозі "демократичного механізму", пишучи про: "Це поспільне загальне почуття, цей поспільний плебісцит, продовжуваний з дня на день, котрий творить націю, цю велику спілку, що опирається на свідомості жертв, котрі поспільно понеслися (в минулому) і котрі поспільно готовиться в будуччині понести, цю спілку оперту на згідності і виразно виказаному бажанні вести дальше поспільне життя".

Один із сучасних українських соціологів в США Євген Пизюр, стверджує, що теж і на його думку, "демократія була тим чинником, який найбільше спричинився до піднесення національності до найвищого принципу легітимності сьогочасної держави" і є "головною причиною виникнення національної держави, як основної форми політичної організації в теперішньому світі". Поставивши собі сам питання, чому так треба оцінювати демократію, він відповідає: "Обмежуючися ляпідарним ствердженням, можна відповісти так: демократія, щоб здійснити самоуправління народу, зараз же виключає можливість правління чужого народу над іншим. Всяке чуже правління є запереченням демократії, хоча сам брак його не є гарантією існування демократії".^{156/}

Подібно писав О. І. Бочковський, кажучи, що коли "новочасний урбанізм й індустріялізація - діти капіталізму - прискорювали національне самовизначення поневолених народів", то "найбільшу заслугу має під цим оглядом новочасна демократія, ідеалом якої є усунення політичної, господарської та суспільної неволі; розкріпощення людства подужанням існуючих соціальних нерівностей та суперечностей. Демократія поборює розпорощення (атомізм) февдального суспільства,- що було великою гальмою пізнішої етногенези та віддалювало початки націогенези. Демократія хоче ослабити і звести внівець клясову ворожнечу сучасного суспільного устрою. Її метою і завданням є зрівноважене по своїй будові суспільство, де всі громадяни були б рівноправні під кожним оглядом, а передусім щодо права на працю й життя".

І тому, згідно з цим автором, "нація взагалі дуже зобов'язана демократії. Адже ж національна ідея та засада є її первісною дитиною. Під захистом демократії повстали новочасні національні рухи. Свою первісну ідеологію вони черпали з теорії демократії. Демократія дозволила на злиття поняття нарід і нація. Тільки в пануванні демократії має нація забезпечення повноти свого розвитку".^{157/}

Бочковський пішов ще далі, як його колеги, і висунув соціалізм, як додатковий фактор у самостановленні модерної нації. Він пов'язує розвитковий процес нації не тільки з політичною, але й соціальною демократією, яка базується на соціалізмі. Очевидно, на соціалізмі здоровому, який він називає реальним, чи дійсним, а не на бюрократизованому у здегенерованому радянського типу.

Сьогодні Бочковський напевно уточнив би його, називаючи шведсько-англійським, чи просто західньо-європейськими. Він писав:

"Досі демократія здійснила частину своєї програми: завела політичну рівноправність. Лишаються до переведення два дальші, значно складніші і важчі завдання: суспільна господарська рівноправність * Тут шляхи демократії природно сходяться з європейським реальним соціалізмом, що свою увагу спеціально присвятив роз'язанню тих питань, на порозі яких зупинилася демократія. Так і соціалізм, наскільки він для господарського та соціального визволення людства, є дуже активним чинником новітньої націогенези, особливо ж серед поневолених плебейських народів, які без громадського розрушення селянських та робітничих мас, не всилі довершити свою національну розбудову".

158 /

Таке поставлення справи є цілком вірне. Бо справді, коли політична демократія є засадничою у т. зв. соціалізації нації, тобто

* Це питання у всій своїй гостроті схопив дуже яскраво, напр., Люїс Мамфорд, даючи оцінку первісній американській демократії. Він пише: "Теоретично Новий Світ сирив рівності і в дійсності вільно розподілював величезні простори землі тим, які на них працювали б. Але так і віддано громадські землі на користь приватних деревообробних, залізничних, копальняних і нафтових магнатів і так збільшено економічну нерівність та вивіндувано багатого і безоглядного коштом всіх інших громадян.

Коротко: війна, гніт, людське відчуження і економічна експлуатація все це залишилось:" Див.. Lewis Mumford. The Myth of the Machine, The Pentagon of Power, стор. 43.

в активному поширенні поняття нації на весь народ через урівноправнення всіх громадян, тоді соціяльна демократія є завершенням цього процесу соціалізації, поскільки щойно вона забезпечує рівноправність не тільки в політичній, але й соціально-економічній аспекті.

Але одночасно демократія це не тільки система правління, побудована на розподілі законодавчої, виконавчої і судової влади, функціонування політикуму при допомозі партій, вільність та рівність всіх громадян у своїх правах, домовлення й узгодження для об'єднаної акції, або вирішення її голосуванням при виключенні майоризації чи міноризації, забезпечення особистої свободи і соціальної справедливості і т. д., і т. п.. Бо демократія, це передусім сама політична культура спільноти, це її політична зрілість і суспільна етика та вивершення, які зумовляють правильне і безперебійне функціонування демократичної системи. Або коротко: це політично зріла психологія народу, яку Бавмгартен ^{159/} називає "сукупністю позитивних прикмет характеру даної нації. Без наявності високоякісних прикмет характеру, без відповідної суспільної етики, демократії немає і не може бути, а тільки є її правноформальні рямки, які в найкращому випадку служать камуфляжем для монолітного, або розщепленого тоталітаризму."

Брак політичної культури в демократичній устрою веде постійно до небезпеки корупції, непотизму, надужиття влади, суспільного хаосу і непевности, слабости влади, недієздатности державних і суспільних організацій і установ, позакулісових, мафійних махінацій, анархії, деспотії і т. п. І тому Бавмгартен має рацію, коли вважає демократію передусім явищем психологічним, точніше коли вона утотожнює з нею суспільну дозрілість. Згідно з її думкою, тільки розвинена психологічно-політично нація може жити демократичним порядком і навпаки, недорозвинені психологічно народи мають нахил до автократизму і тоталітаризму, більшого чи меншого ступеня. Зокрема

Бавмгартен стверджує, що "встановлення демократичних державних форм визначається позитивними прикметами характеру і вони є тільки при них можливі. Люди характеру є будівничими демократії" і тому, "чим більш виразнені позитивні прикмети характеру (даної спільноти), тим вищий рівень демократії". А також, "чим численніші ці прикмети, тим ширша база демократії". "Демократія може так довго існувати, як довго зберігаються в народі ці позитивні прикмети...", "демократія вимагає постійної, щораз-то кращої освіти характеру", що його "високий рівень здійснює демократію".^{160/} На її думку, як у недорозвиненої людини ознакою її незрілості є "деспотизм, нетолерантність, насильство", так само і в народів ті самі елементи є виявом їхньої суспільно-політичної незрілості.

Стрижнем психологічно-політичної дозрілості і культури спільноти є її засадниче розуміння ролі і собівартості людини-громадянина, як основи суспільства, його відношення до держави, визначення завдання самої держави, проводу, еліти і т. д. Тобто того всього, що кладеться в основу здорового громадського етосу.

Так, наприклад, в тому розумінні держава не може бути самоціллю, чи то як здійснення гегелівської концепції всесвітнього духа, чи як інструменту влади однієї класи, чи групи людей над іншими. Демократична держава є теж тим більше запереченням всього тоталітарного, чи диктаторсько-одноособового розуміння держави, яке на практиці утотожнює державу з одиницею, чи олігархічною групою одиниць, незалежно від того, чи то йдеться про Джінгісхана, чи про Люї XIV-ого, Сталіна, Гітлера, Мао чи Брежнєва.

Призначенням держави є служити спільноті й одиниці в усіх аспектах їхнього вияву, чи як Спіноза писав перед триста роками: "Остаточною метою держави не є ані панувати, ані держати людей в страху, ані не поневолювати людей чужою силою, але радше звільнити людину від страху, щоб вона могла без шкоди для себе й

інших повністю здійснювати своє природне право і жити настільки безпечно, наскільки це є тільки можливо. Не є теж метою держави робити з людей-розумних створінь-тварин чи автоматів, але радше впливати, щоб дух і тіло могли без загрози розвивати свої сили, щоб вони самі свobodно вживали свій розум і щоб вони не поборювали себе із злістю, ненавистю і підступністю, ані щоб не були наставлені супроти себе ворожо. Ціллю держави є правда у свободі".^{161/}

Визнання такого призначення держави є тим важливіше, що воно кладе акцент не лише на свободу, але й суспільну гармонію, яка і є наріжним каменем демократії. Демократія виключає протиставлення однієї частини населення чи народу проти іншої, виключає всяку класову боротьбу в сенсі класичного марксизму-ленінізму і на її місце висуває національну солідарність.

Таке розуміння держави визначає теж ролі і характер проводу та політичної еліти в демократії. Передусім треба зазначити, що саме при демократичному устрої є не тільки потреба на добрий провід і еліту, але що більше: вони є такі необхідні для самого функціонування демократії. Коли у тоталітарній системі, при монопольному сконцентруванні всієї влади, "провід" чи "еліта" може обійтися із самим провідником, чи таким чи іншим наставним партійним апаратом, в демократичній системі постійне вирощування і плекання та відновлювання народу й еліти є інтегральною частиною системи, яка діє і здійснюється якраз завдяки їм, через них, і в них. А тому вона ставить теж дуже високі вимоги щодо рівня і кваліфікацій проводу-еліти, держучи їх в постійному стані конкуренції, співвирішення, вибору альтернатив, відповідальності і критики, заміни, заступництва і гласності.

Бавмгартен, ідучи за старою грецькою філософією, розрізняє два роди керівництва: дійсних провідників і тиранів чи ватажків. Вона їх так характеризує: "При першому типі йдеться про характери, які в першу чергу керуються добром спільноти. Вони

зокрема відчувають злидні, слабкість і недомагання своїх земляків і змагають до направи тих невідрадних умов. В їхньому характері, природно, вміщуються такі здібності, як висока інтелігенція, добрий змісл оцінки, передбачування, оглядність, організаційний талант і т. д." При першому типі акцент є на "ми", а не "я"... Він є слугою народу... і виконує свій уряд так довго, як довго він сповняє своє завдання. Цінцінатур, Вашінгтон й інші склали, напр., самі свої уряди після осягнення поставленої собі мети і перейшли були до своїх попередніх зайнять..."

"Другий тип провідника відзначається ненаситною жадобою влади і панування, безмежним егоцентризмом і гоном до себествердження, безоглядним використанням і живанням інших для осягнення власних цілей, без огляду на добро інших. Часто до таких прикмет характеру приєднуються ще садистичні інстинкти... І чим сильніший ступень його інтелектуальних здібностей, тим небезпечнішим є цей рід провідника для спільноти, в якій він живе". При цьому типові провідника "акцент є завжди на "я", а не на "ми"... Йому залежить на тому, щоб якнайдовше панувати над масами і живати їх як інструмент для своїх егоїстичних цілей і змагань"... ^{162/}

Бавмгартен має рацію, коли згадує про те, що інтелектуальні здібності в пов'язанні з садистичними інстинктами, степенують небезпечність такого вождя-демагога чи ватажка. Але тим не менше правдою є, що "пересічність" і низький інтелектуальний рівень сприяють теж такій небезпечі, зокрема, коли вони йдуть разом із примітивною схидністю, хитрістю, і жорстокістю, або глупотою. Сталін не грішив спеціально високою інтелігенцією. Це саме відомо про Гітлера. Брежнєв-Косигін і їхнє безпосереднє доквілля розцінюються як третьюрядний гарнітур за їхнім інтелектуальним розвитком, але злочинність, жорстокість і агресивність їхньої внутрішньої і зовнішньої політики далеко не третьюрядні...

Дмитро Донцов приписував тільки "правлячій касті", тобто еліті орденівського, кастового типу такі прикмети, як чесність, мужність, хоробрість, мудрість, протиставлення злу, відповідальність, жертвенність. До речі, подекуди він зв'язував їх навіть з расовими ознаками.^{163/} В умовах демократії вимога плекання цих прикмет поширюється на весь народ, а не на тільки якусь вибрану її частину і закріплює максимальну акумуляцію тих шляхотних прикмет не за якоюсь родовою, чи партійною кастою, чи апаратом, чи за якимсь "вибраним народом", "старшим братом", але за кожним членом нації, який посідає стосовні кваліфікації. В тому теж і полягає змісл соціалізації нації при демократії, яка не тільки поширює саме розуміння нації на весь народ, але й переносить на нього громадські чесноти й обов'язки. І Бавмгартен зовсім вірно стверджує, що "історія політичної свободи, це історія людського характеру".

В умовах демократії провід, еліта і нарід не є розділені між собою бар'єрами, але є всі разом, самі в собі і для всіх. Вимоги плекання і здійснення громадських чеснот стосуються всіх і вони є мірилом як проводу, так і мас. Тому теж є тісне пов'язання між політичною культурою і психологічним профілем народних мас і їхніми провідниками. Є маси і "маси", провідники і "провідники" демагоги та тирані. Бавмгартен твердить, що "людські прикмети провідника є звичайно в прямому зв'язку з характерологічною особливістю маси, яка за ним йде."^{164/}

Про індивіда Бавмгартен писала так: "Чим більш безкритичним він є у своєму наставленні, чим більш залежним він є в його думанні і чині, чим нижчий є його духовий рівень, тим легше він впаде жертвою демагога." Це саме є з масами: "Маса, якої характеристикою є безкритично все сприймати і легковірно всім захоплюватися, не є спроможна відрізнити дійсного провідника від ватажка. Щойно катастрофа, від якої вона сама починає страждати, приводить її до опам'ятання і відкриває очі - в більшості однак, на жаль, запізно".

В нашій історії немало прикладів, коли наші маси видвигали якраз демагогів, а не провідників, і зокрема густо засіяний ними період гетьманщини. Звідси і важливість усвідомлення для нас основних елементів громадської психології і політичної культури, як головної передумови нашої національної державности.

На протязі історії ворог намагався знищити нашу еліту, або щонайменше відділити її від мас та в цей спосіб обезголовити. В умовах сучасної загальної еманципації народу, на щастя, існує куди більший резервуар еліти, ніж в минулому, і тим самим більша спроможність її постійної регенерації. Звідси теж намагання Москви знищити самі джерела національної свідомости, історичні і культурні традиції, пам'ятки, науку, мову, і вкінці саму національну ідентичність тобто саму базу еманципаційного процесу. Але даремні такі намагання, як довго існує сам народ, як такий. У модерній нації сама маса, як така, має власну політичну кінетику, яка постійно вирощує провідні кадри. Сприяє цьому теж стан сучасної освіти, побуту, технологічного, економічного і соціального розвитку, і то незалежно від того, що їх часто спрямовується - змістом і метою - проти національних аспірацій одного чи другого народу. До речі, не раз це саме якраз і мобілізує народ проти ворожих намагань.

Національна свідомість, дозріла психологія і політична культура - це теж основні елементи визвольного потенціалу в період боротьби народу. Тим самим вони теж творять корінь і силу самооборони нації. При їх наявності навіть удари ворога мають менший засяг і розмір і тим самим завдають меншої шкоди. Так, напр., коефіцієнт психологічно-політичної афектації в такому випадку часто є навіть позитивніший для нас і негативніший для ворога ніж можна було б сподіватися.

В 1965-66 роках КГБ перевів був широкі арешти по всій Україні з метою знищити в зародку український дисидентський рух та застрашити інших перед ним. Розрахунок і ставка були на високий

психологічно-політичний коефіцієнт цих репресій, негативний для нас і позитивний для Москви. Але ворог перерахувався, бо він не зупинив, а навпаки поширив відродження українства. І немає жодного сумніву, що коефіцієнт репресій буде постійно зростати в некористь окупанта, пропорційно до зросту і закріплення національної свідомости і зреволюціонування наших народних мас.

Суть цього процесу схопив дуже ядерно і глибоко якраз В. Мороз у своєму "Замість останнього слова" напередодні його суду в Івано-Франківську, в листопаді 1970 р. Він писав:

"...Починаючи від 1965 року, ви посадили за ґрати кілька десятків чоловік. Що це вам дало? Не буду говорити про тенденцію - зупинити її ще нікому не вдалось. Але чи вдалося вам ліквідувати хоча б її конкретно-матеріальні вияви? Чи ви зупинили, скажімо, потік неофіційної, позацензурної літератури, що має вже назву - "самвидав". Ні. Це виявилось вам не під силу. "Самвидав" росте, збагачується новими формами і напрямками, обростає новими авторами і читачами, а головне - він пустив коріння так широко і глибоко, що ніяке збільшення штатів донощиків, ніякі японські магнітофони не допоможуть. Ваші потуги ні до чого не привели і те, що ви робите можна було б назвати по російському "мартишкин труд". Але справа в тім, що "мартишкин труд" - це робота, від якої нікому не холодно й не душно, робота без результату. Про вашу роботу цього не скажеш - вона вже дала відчутний ефект - тільки ж ефект зовсім протилежний тому, якого ви чекали. Виявилось, що ви не залякали, а зацікавили. Ви хотіли загасити і замість цього підлили масла у вогонь. Ніщо так не сприяло пожвавленню громадського життя на Україні, як ваші репресії. Ніщо так не привернуло увагу людей до процесів українського відродження, як ваші суди. Правду кажучи, саме ці суди і показали широкій публиці, що на Україні знову ожило громадське життя. Ви хотіли сховати людей у мордовські ліси - а замість того виставили на величезну арену - і їх побачив цілий світ.

Більшість активістів українського відродження стали активістами якраз в атмосфері збудження викликаного вашими репресіями. Словом пройшло вже досить часу, щоб зрозуміти нарешті: Репресії шкодять перш за все вам. А ви все судите... для чого? Для виконання плану? Для заспокоєння службової совісті? щоб зігнати злість? Скоріше всього по інерції.

Ви внесли в сучасний післясталінський етап українського відродження те, без чого він був ще незрілим і недопеченим: Ви внесли *елемент жертвенності*. Віра виникає тоді, коли є мученики Їх дали нам ви.

Кожен раз, як тільки на українському горизонті з'являлось живе, ви кидали в нього камінцем. І кожний раз виявлялося, що то не камінь, а бумеранг. Він обов'язково повертався і бив... по вас!...

"Густота духового потенціалу України вже достатня для того, щоб заповнити будь-який вакуум і дати там нових громадських діячів як замість тих, що сидять у в'язниці, так і замість тих, що відійшли від громадської діяльності. 60-ті роки принесли значне поживлення в українське життя, 70-ті теж не будуть вакуумом в українській історії. Ті золоті часи, коли все життя було втиснуто в офіційні рамки, минули безповоротно. Вже існує культура поза міністерством культури і філософія поза журналом "Вопросы философии". Тепер вже постійно існують явища, що з'явилися на світ без офіційного дозволу, і з кожним роком потік цей буде збільшуватись.

"Національне відродження - найглибший з усіх духовних процесів. Це явище багатопланове і багат шарове, воно може виявитись у тисячах форм. Ніхто не зможе всіх їх передбачити і сплести настільки широкий невід, щоб охопити процес в усій його ширині. Ваші греблі міцні і надійні, зле вони стануть на сухому. Весняні води просто оминули їх і знайшли нові русла. Ваші шлагбауми закриті. Але вони нікого не сплять - бо траси давно пролягли збоку від них. Національне відродження є процесом, що

має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини - навіть тієї, яка, здавалося б, давно умерла духовно”.

Ворог очевидно буде постійно намагатися звести нас до “маси” національних безбатченків. “людей без честі і роду”. “радянських” і т. п. Цьому ми мусимо протиставити наше національне “я”, наше тверде і невідхильне бажання бути модерною нацією, бути собою. В маніфесті “Молодої Європи” з минулого століття написано, що “Людство це союз народів з метою мирно і полюбовно виконувати своє завдання на землі... Але хто є поневолений, той має, звичайно природне право на революційний спротив. Жадна батьківщина не сміє перебувати в неволі; тиранію треба ненавидіти та поборювати мечем і кров’ю.”^{165/}

Ці слова актуальні для нас і сьогодні. Їх здійснення є першою передумовою встановлення нашого власного, нового політичного організму в нашій Батьківщині, який і буде завершенням української визвольної революції.

Великий соціолог і не менший цинік та песиміст Вільфредо Парето, пишучи про еліти, їх циклічність і завдання політичних організмів, висунув був поняття “максимальної корисності” даного організму *для* спільноти, чи колективу і поняття “максимальної корисності” самого цього політичного організму в собі і для себе. Раймон Арон зілюстрував ці поняття так: у першому випадку йдеться про можливо максимальне задоволення потреб якнайбільшої кількості членів спільноти, чи колективу при наявності реальних ресурсів; в другому - про максимальне досягнення сили і слави того ж колективу на міжнародній арені.

Він пише: “Існує радикальна різниця між ідеєю можливо максимального задоволення для можливо найбільшого числа індивідуумів й ідеєю сили і слави того ж колективу: спільнота найбільшого добробуту не мусить бути найбільш могутньою, чи найбільш славною.”^{166/} Як приклад він подає Японію двох різних

періодів: "В 1937 р. Японія була великою мілітарною силою: вона створила була імперію і вела війну, щоб завоювати й опанувати Китай. В той сам час рівень життя японського населення був релятивно низьким, політичний режим був авторитарним. суспільна дисципліна - суворою. Не можна сказати, що ситуація Японії 1937 р. представляла собою максимум корисності для колективу... Від 1946. чи 1947 р. Японія має найвищий процент росту національного доходу у світі. Японія є одинока країна, яка кількома наворотами в останніх роках мала 15 - 16% річного зросту в національним доході... Однак сьогодні Японія не має мілітарної сили; не має морської фльоти і слабе летунство та армію." ^{167/}

(Забув він однак додати, що під охороною американського нуклеарного арсеналу, в силу своєї економічної сили, своїми капіталовкладами і торгівлею в Азії, вона здобула зараз мирним шляхом майже повністю всі ці господарські позиції, що їх у свій час мала дати війна.)

І Реймон Арон ставить питання: "Що є більш побажане: становище багатой просперуючої Японії з 1962 р., чи могутньої мілітарно Японії з 1937 р." ^{168/}

Це саме питання стоятиме і перед нашим політичним організмом, хоч і в дещо іншій формі, скоріше, чи пізніше і на нього вже сьогодні треба мати відповідь.

До речі її не важко мати, великою мірою ми її дали вже усім сказаним попередньо. В силу нашого геополітичного положення, зокрема при наявності російського сусіда і браку природних кордонів з ним - відповідь може бути тільки одна: максимальне задоволення потреб громадян майбутньої української держави буде можливе лише при наявності у неї належної сили, яка і гарантуватиме саме її існування. І навпаки передумовою сили нашої держави буде максимально-можливе забезпечення добробуту населення - в матеріальному і духовому сенсі. Іншими

словами, обидва поняття "максимальної корисності" у нас органічно зазублюються, узалежнюються і доповняються.

Інакше воно і не може бути. Ми ніколи не зможемо собі дозволити ані на економічну, ні тим більше на військово-політичну слабкість.

ПРИМІТКИ

1. Hannah Arendt. *On Revolution*. The Viking Press, New York. (Стор. 28.)
2. Condorcet. "Sur le sens du mot Revolutionnaire". *Oeuvres* 1847-1849. Vol. VII.
3. Hannah Arendt, op. cit. Стор. 49.
4. Лев Ребет. *Теорія нації*. В-во "Сучасна Україна", Мюнхен. 1955. стор. 63.
5. І. Помелов. "Советский социалистический патриотизм." *"Правда"*. 8 січня
6. О. І. Бочковський. *Наука про націю та її життя*. Нью-Йорк. 1958. стор. 44.
7. Там же, стор. 25.
8. Степан Рудницький. *Українська справа зі становища політичної географії*. Берлін, 1923. Стор. 87-88.
9. Лев Ребет. Цит. тв. Стор. 77.
10. Betnard Gasset. *Le testament de Vargas*. Introduction by Roger Garaudy. Paris, 1970.
11. Svetozar Stojanovic. "The Etatist Myth of Socialism" (*Der etatistische Mythos vom Sozialismus*) *Ос т-Р о б л е м е*. Nr. 17. 25. 8. 1967. Стор. 463 (переклад з) *Р р а х і с* (міжнародне видання). Zagreb. Nr. 2. 1967.
12. Roger Garaudy. "The Turning Point of Socialism". *F o n t a n a*. Collins, 1970. Стор. 117.
13. Там же, стор. 118-119.
14. Там же, стор. 22. Для ілюстрації варто пригадати дані про відстань часу від винаходу до започаткування його в практиці чивиробництва: 112 років для фотографії (1727-1839); 56 - для телефону (1820-1876); 35 - для радіо (1867-1902); 15 - для радару (1925-1940); 12 - для телевізії (1922-1934); 6 - для атомової бомби (1939-1945); 5 - для транзистора (1948-1953); 3 - для інтегрального замкненого кола (1958-1961). Дані взяті із *T h e A m e r i c a n C h a l l e n g e*. J. J. Servan-Schreiber. Discus Books. New York, 1971. Стор. 80-81.
15. Там же, стор. 23.
16. Там же, стор. 24.
17. Там же, стор. 26.
18. Юліян Охримович. *Розвиток української національно-політичної думки*. Львів-Київ, 1922. стор. 82-83.
- 18а. Там же, стор. 77-78.
19. Там же, стор. 78-79.
20. Там же, стор. 79-80

21. Там же, стор. 80.
22. Там же, стор. 81.
23. Там же, стор. 29.
24. Andrei Amalrik. *Will the Soviet Union Survive until 1984?* Harper & Row Publishers, 1970. Стор. 34.

II. КОМПЛЕКС ПРОВІНЦІЙНОСТІ

25. Franziska Baumgarten. *Demokratie und Charakter*. Rascher Verlag, Zuerich - Kindler Verlag, Muenchen, стор. 63.
26. Там же, стор. 61
27. Ю. Охримович. *Розвиток української національно-політичної думки*. Львів-Київ, 1922, стор. 106.
28. Там же, стр. 106.
29. О. І. Бочковський. *Наука про націю та її життя*. 2-е вид. Нью-Йорк, 1958, стор. 68.
30. Ю. Охримович... Цит. твір, стор. 107.
31. C. C. Jung. *Psychologische Typen*. Rascher Verlag, Zuerich, 1960, стор. 527.
32. Лев Ребет. *Світла і тіні ОУН*. Мюнхен, 1964, стор. 46-47.
33. Там же, стор. 47.
34. Там же, стор. 44-46.
35. Валентин Мороз. "Серед Снігів". *Сучасність*, 1971, кн., 3, стор. 72.
36. А. Пинин. *История русской литературы, СПб, 1902, т. II, стор. 380.*

III. РОСІЙСЬКЕ ПИТАННЯ

37. М. Прокоп. "До питання російсько-українських взаємин". *Сучасність*, 1961, кн. 6, стор. 57
38. Зберігається в архіві ЗП УГВР.
39. М. Прокоп... Цит. стаття, стор. 57
40. Там же, стор. 58.
41. F. Baumgarten... Цит. твір, стор. 109-110.
42. N. Verdyayev. *The Origin of Russian Communism*, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, p. 114, 115, 116.

43. А. Белинков. "Письмо к правлению ССП". *Посев*, 1968, no. 8.
44. А. Amalrik... Цит. твір, стор. 18
45. Там же, стор. 19.
46. Там же, стор. 19.
47. Там же, стор. 37.
48. Там же, стор. 38.
49. Там же, стор. 38-39.
50. "З приводу процесу над Погружальським". *Сучасність*, 1965, кн. 2.
51. Dennis Bloodworth. *An Eye for the Dragon. Southeast Asia Observed: 1954-1970.* Farrar, Straus and Giroux, New York, 1970, стор. 29-30.
52. Рой Медведєв. Близькохідний конфлікт і єврейське питання в СРСР". (Самвидавна брошура, зберігається в архіві "Прологу").
53. Там же.
54. В. Мороз. "Хроніка сиротиву". *Український Самостійник* ч. 158, жовтень 1970.
55. F. Baumgarten... Цит. твір, стор. 120-121
56. "З приводу процесу над Погружальським". *Сучасність*, 1965, кн. 2
57. F. Baumgarten... Цит. твір, стор. 121
58. Там же, стор. 121.
59. Там же, стор. 120.
60. Там же, стор. 120.
61. Там же, стор. 123.

IV. МАРКСИСТИВСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА ІДЕОЛОГІЯ

62. В. І. Ленін. "Що робити?" *Твори*. т. VI, Київ, 1969, стор. 23.
63. Friedrich Engels. *Soziales aus Russland*. 6 April, 1875. "Marx-Engels Werke; т. 18., стор. 556
64. Карл Маркс. Вступ до критики політичної економії. Січень 1859, Там же, том 13., ст. 9.
65. Karl Marx u. Friedrich Engels; *Die Deutsche Ideologie*, 1845-1846. Там же, т. 3., ст. 34
66. K. Marx. "Rede ueber den Haager Kongress. September, 1872." Там же, том 18, стор. 160.
67. Там же, том 34, стор. 498.
68. Там же, том 22, стор. 234.
69. Там же, том 27, стор. 90.

70. Friedrich Engels. "Grundsätze des Kommunismus", 1847".
Там же, том 4, стор. 374.
71. Едвард Кардель - Промова 8 жовтня 1954 в Осльо, Норвегія.
72. Едвард Кардель - Промова в югославському парламенті, Београд,
1 квітня 1952.
73. Christentum und Marxismus heute.
Erich Kellner, Wien 1966, стор. 232.
74. RFE-Bulletin. Muenchen, 4 November 1966.
75. В. І. Ленін. *Твори*, том 21, стор. 181
76. В. І. Ленін. *Твори*, т. 6, стор. 105
77. Wolfgang Leonhard. *Sovjet - Ideologie heute*, T.
II., August 1962, стор. 117.
78. Mao Tse-Tung. *Ausgewählte Schriften*. Том 3,
стор. 103.
79. Там же, стор. 116-117.
80. Wladyslaw Bienkowski; *Motory i hamulce
socyjalizmu*. Paryz, 1969, стор. 23.
81. Там же, стор. 16 і 24.
82. Там же, стор. 19.

V. ІМПЕРІАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ

83. Robert Payne. *The Life and Death of
Mahatma Gandhi*. E. P. Dutton & Co. New York, 1969,
стор. 477.
- 83a. Theodor Ebert. *Gewaltfreier Aufstand -
Alternative zum Buergerkrieg*. Verlag
Rombach, Freiburg im Bresgan, 1969, стор. 67.
84. Robert Payne; Цит. твір, стор. 180.
85. *The Teaching of Buddha*. Bukkyo Dendo
Kyokai. Tokio, 1968, стор. 74
86. Robert Payne.... цит. твір, стор. 411
87. Там же, стор. 349.
88. Там же, стор. 541
89. Там же, стор. 328.
90. Там же, стор. 432.
91. Там же, стор. 221.
92. Там же, стор. 384.

- 93. Там же, стор. 366.
- 94. Там же, стор. 487.
- 95. Там же, стор. 397.
- 96. Там же, стор. 398.
- 97. Там же, стор. 415-416.
- 98. Там же, стор. 367.
- 99. Там же, стор. 404.
- 99а. "Чего же ты хочешь?" Посев, 1970, но. 10, стор. 10-11.
- 99б. А. Amalrik... Цит. твір, стор. 19.
- 99в. Там же, стор. 19.
- 99г. Там же, стор. 19-20.
- 99г. Там же, стор. 21.
- 99д. Відкритий лист А. Сахарова, В. Турчина, Р. Медведєва до Л. Брежнєва (Архів Прологу)
- 99є. П. Григоренко - Звернення передане в Радіо Свобода, 1970.
- 99є. Ф. А. Amalrik... Цит. твір, стор. 43.
- 99ж. Там же, стор. 64.

VI. І ЕВОЛЮЦІЯ І РЕВОЛЮЦІЯ

- 100. Ю. Охримович... Цит. твір, стор. 85.
- 101. Програма демократического движения России, Украины и Прибалтики (Архів Прологу)
- 101а. Там же.
- 102. Там же.
- 103. Иван Свитаков. "Путь на Луну". *Посев*, 1970, но. 8, стор. 23.
- 104. Там же, стор. 24.
- 105. Theodor Ebert... Цит. твір, стор. 36.
- 106. Там же, стор. 192.
- 107. "Non-Payment of Taxes, V. K. Ghandi "Satyagraha". У о н г І н д і а ,
- 108. П. Полтава. *Збірник підпільних писань*. Мюнхен, 1959, стор. 252.

VII. ЧИ МАСОВА ПІДПІЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ

- 109. П. Полтава... Цит. твір, стор. 199.
- 110. Там же, стор. 198.

111. Там же, стор. 218.
112. G. Dhawan. *The Political Philosophy of Mahatma Gandhi*. Ahmgdabad; Navajivan, 1957 стор. 223.
113. М. Оpenheimer. *The Urban Guerilla*. Chicago, 1970. стор. 70.
114. Там же, стор. 69.
115. Там же, стор. 71
116. Там же, стор. 130.
117. А. Камінський. *За сучасну концепцію української революції*. В-во "Сучасність", 1970.
118. И. Свитаk. "Путь на Луну". *Посев*, 1970, но. 8, стор. 24-25
119. А. Камінський... Цит. твір, стор. 119-120.
120. Carlos Marighella. *Mini Manual of the Urban Guerrilla*. New World Liberation Front. USA, 1970.
121. Regis Debray. *Revolution in the Revolution*. Grove Press, Inc., New York, стор. 51-58.
122. Frants Fanon. *The Wretched of the Earth*. New York, Grove Press, 1966.
123. Peter Baret and John W. Shy. *Guerrillas in the 1960 s*. New York, Praeger, 1962, стор. 57-75.
124. Carlos Marighella...Цит. твір, стор. 15-16.

VIII. ДИНАМІКА І БАГАТОГРАННІСТЬ ВИЗВОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

125. Theodor Ebert... Цит. твір, стор. 36.
126. T. A. C. Brown. *Techniques of Persuasion: From Propaganda to Brainwashing*. Penguin Books, 1968, стор. 105.
127. *Іван Франко про соціалізм і марксизм*. Пролог, 1966.
128. Aron Raymond. *V a r x i s m and E x e s t e n c i a l i s t s*, World Perspectives. Edited by Ruth Manda Aushen. Harper & Row, Publishers 1969., стор. 93.
129. Там же, стор. 98.
130. R. Garaudy. *The Turning Point of Socialism*. Fontana Cjllins, 1970, стор. 123.
131. Там же, стор.155.
132. Там же, стор. 171.

133. Там же, стор. 156.
 134. Там же, стор. 157.
 135. Svetozar Stojanovic. *Kritik und Zukunft des Sozialismus*. Carl Hauser Verlag, Muenchen. 1970. стор. 205-206.
 136. Там же, стор. 120.
 137. Там же, стор. 121.
 138. Там же, стор. 210.
 139. Там же, стор. 210-211.
 140. J. J. Servan-Schreiber. *The American Challenge*. Discus Edition, New York, 1971., стор. 184.
 141. Там же, стор. 95.

IX. НАЦІОНАЛЬНЕ І СОЦІАЛЬНЕ

142. Див. *Трени*, но. 174, 1970, I, стор. 188-189.
 143. І. Холмський. *Історія України*. Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк - Мюнхен. 1949. стор. 225.
 144. *Будівництво Радянської України. Збірник*, випуск I. За ленінську національну політику. ДВУ, Харків, стор. 83.
 145. Там же, стор. 7.
 146. Там же, стор. 7.
 147. Там же, стор. 15.
 148. Там же, стор. 17-18.
 149. Там же, стор. 88.
 150. Там же, стор. 88.
 151. Там же, стор. 90
 152. І. Холмський... Цит. твір, стор. 289.

X. НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ОРГАНІЗМ

153. В. Старосольський. *Теорія нації*. 2-е вид. Нью-Йорк, 1966. стор. 70
 154. Rene Johannet. *Le principe des nationalites*. Paris 1918, стор. 84.
 155. В. Старосольський... Цит. твір, стор.72.
 156. С. Пизор. "Демокрація і нація". *Сучасність*, 1970, кн. II, стор. III.
 157. О. І. Бочковський... Цит. твір, стор. 21-22.
 158. Там же, стор. 22.
 159. F. Baumgarten... Цит. твір, стор. 64 і 126.
 160. Там же, стор. 126.
 161. Там же, стор. 72.
 162. Там же, стор. 102

163. Д. Донцов. Дух нашої давнини. Мюнхен-Монтреаль 1951, стор. 16, 68, 69.
164. F. Baumgarten... Цит. твір, стор. 109.
165. Див. Маніфест Молодої Європи в кн. О. І. Бочковського "Наука про націю", стор. 72.
166. Raymond Aron. Main Currents in Sociological Thought, v. 2. Pareto, Weber, Durkheim. Penguin Books 1970, стор. 157.
167. Там же, стор. 157
168. Там же, стор. 158

ЗМІСТ

	Стор.
Передмова.....	
Психологічна і політична еволюція, як передумова революції.....	5
Комплексу провінційності.....	29
Російське питання	50
Марксистівська революційна ідеологія	68
Імперіяльні паралелі	95
І еволюція і революція	110
Чи масова підпільна організація ?	138
Динаміка і багатогранність визвольного процесу ...	158
Національне і соціальне	192
Новий політичний організм	214
Примітки	

Того ж автора:

"На новому етапі", в-во "Пролог", 1965р.

"За сучасну концепцію української революції",
в-во "Сучасність", 1970р.

190082

\$ 685